

kleio

Tijdschrift van de vereniging
van docenten in geschiedenis
en staatsinrichting in Nederland
(VGN)

32e jaargang nr. 8 oktober

1991

Naar een
nieuw eindexamen

Algemeen Bestuur

Mw. J. van der Leeuw-Roord, voorzitter (externe contacten, examenbureau/CEVO, vrouwen-geschiedenis), Louise Henriettestraat 16, 2595 TH Den Haag. Tel. 070 - 38 24 872.

Mw. T. Perdeck-Schimmel, vice-voorzitter (contacten met historische verenigingen, congressen, didactische activiteiten), Timorstraat 27, 3818 CK Amersfoort. Tel. 033 - 61 50 97.

Mw. H. Budé-Janssens, 1e secretaris (externe correspondentie, VO, publiciteit), Patrijslaan 12a, 2261 ED Leidschendam. Tel. 070 - 32 77 923.

Mw. H.J.C. van Herwaarden-Rijlaarsdam, 2e secretaris (interne contacten, notulen, Hoger Onderwijs), Postbus 360, 2920 AJ Krimpen a/d IJssel. Tel. 01807 - 12 298.

J. Schopman, penningmeester (financiën, ledenwerving), Jozef Israëlsstraat 58, 6521 MZ Nijmegen. Tel. 080 - 22 47 69.

F.R. Kat (buitenlandse contacten, Atlantische Onderwijscommissie, studiereizen), Jeudestraat 4, 4011 GL Zoelen. Tel. 03448 - 16 86.

R. Donk (basisonderwijs, basisvorming, opleidingen, nascholing), Wijnmanlaan 32, 8014 KA Zwolle. Tel. 038 - 65 25 23.

M. Otten (volwasseneneducatie, beroepsonderwijs, informatisering, ledenwerving), Deventerweg 60, 7203 AM Zutphen. Tel. 05750 - 42 160 (privé), 05700 - 70825 (werk).

U kunt zich opgeven als lid van de VGN bij de administratie Vreeswijkstraat 329, 2546 AK Den Haag. Wilt u daarbij aangeven tot welke categorie van leraren u behoort en op welk schooltype u werkzaam bent.

Voor 1991 bedragen de contributies:

1. HOS-schaal 11 en hoger f105,-
2. Tot en met HOS-schaal 10 f 90,-
3. Buitengewone leden (zij die niet meer in het onderwijs werkzaam zijn) en studenten f 75,-
4. Partnerlidmaatschap f130,-

Leden die minder dan 16 uur per week les geven kunnen in aanmerking komen voor een korting. Hiertoe moet u jaarlijks voor 1 december een verzoek indienen bij de penningmeester met vermelding van het aantal lesuren, de school en de categorie waartoe u behoort.

Adreswijzigingen en opzeggingen dienen schriftelijk aan de administratie te geschieden.

Redactie

A.C.M. Peek, voorzitter, Nijenheim 21-09, 3704 AJ Zeist. Tel. 03404 - 62 886.
J.A. de Ruiter, Almelo.
B. Engbers, Utrecht.
D. Verkuil, Den Haag
H.J.C. Termeer, Nijmegen.
W. Rongen, Utrecht.
R. Slotboom, Utrecht.
J.A. van Oudheusden, Waalwijk

Secretariaat: J.A. de Ruiter, Parkweg 5, 7602 JC Almelo. Tel. 05490 - 60 987.
Eindredactie: Mw. T. Bogaerts-Stoopman, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408 - 8 35 76.

Alle leden van de VGN hebben een abonnement op Kleio. Niet-leden kunnen zich abonneren, maar reglementair komen alleen diegenen in aanmerking voor een abonnement zonder lidmaatschap, die niet werkzaam zijn als docent. Over uitzonderingen beslist het bestuur.

Voor 1991 kost een abonnement:
Nederland en België f90,-
Buitenland f105,-
Buitenland inclusief extra porto luchtpost f130,-
Losse nummers f9,50

Informatie over het leerlingenmateriaal in de serie Kleio-Didactica en andere uitgaven van de VGN vindt u in de Kleio-krant achter in het blad.

U kunt bestellen door het betreffende bedrag over te maken op Postbanknummer 12 87 01 t.n.v. Penningmeester VGN te Den Haag. Wilt u op het girobiljet aangeven om welke nummers het gaat.

In Kleio kan geadverteerd worden. Prijzen:
1 pagina f410,-
1/2 pagina f325,-
1/4 pagina f225,-
Voor informatie over andere formaten en inleverdata van de opnamemodellen kunt u zich wenden tot de eindredacteur.

ISSN 0165-6449

Inhoud

3 Inleiding op dit examennummer

Guus Peek

4 Kleio-gesprek met een geschiedenissectie uit Oisterwijk

Jan van Oudheusden en Tineke Bogaerts

10 Een sribbelend samengaan. Verzuiling, natievorming en lokale geschiedenis

Jan van Miert

17 Het Britse motief in de Nederlandse buitenlandse politiek. Deel 2

Bernard Bouwman

23 Ideetje misschien ...? Europees Triviant

Ben Vloothuis

26 Boek van de maand

A.C.A.M. Bots

30 In 't kort en recensies

33 Kleio-krant

Het middenkatern in dit nummer is gewijd aan de invoering van een nieuw eindexamenprogramma, zeer waarschijnlijk al met ingang van het examen van 1994. De WIEG, de Werkgroep Implementatie Examen Geschiedenis en staatsinrichting informeert u daar over de stand van zaken en de veranderingen die het nieuwe examen met zich mee zal brengen.

Wilt u artikelen voor Kleio toesturen aan de secretaris van de redactie. Berichten voor de Kleiokrante (verenigingsnieuws, aktualiteiten, aankondigingen) kunnen rechtstreeks naar de eindredacteur.

Uiterste inleverdata staan in de Kleiokrante achterin het blad.

Voor overname van artikelen, lesmateriaal e.d. dient u contact op te nemen met de eindredacteur.

Examennummer

Dit is een bijzonder KLEIO-nummer. Voor het eerst in onze ruim dertigjarige geschiedenis krijgen alle docenten geschiedenis en staatsinrichting het maandblad van de VGN. De normale oplage is voor deze keer verdrievoudigd.

Dat is mogelijk geworden door de samenwerking met de Werkgroep Implementatie Eindexamen Geschiedenis (WIEG). Dankzij de financiële ondersteuning van het Ministerie van O&W en hulp van Wolters Noordhoff kunnen we het blad deze maand onder alle collega's verspreiden.

U weet allemaal dat ons vak de wind niet bepaald in de rug heeft. Er is maar één organisatie die de belangen van het schoolvak geschiedenis en staatsinrichting op nationaal nivo behartigt, de VGN.

We moeten de positie van het geschiedenisonderwijs verdedigen tegen niet aflatende aanvallen. Een bezuinigende overheid, concurrentie van andere vakken op een krimpende onderwijsmarkt, een atmosfeer van kortzichtig nuttigheidsdenken, een overwelldig aanbod van historische informatie ingebed in verstrooiing en vermaak in de massamedia.

Vindt U het ook niet schrijnend dat we moeten vechten om behoud van geschiedenis-uren in een tijd waarin wereld-historische ontwikkelingen elkaar in adembemend tempo opvolgen? Zou U uw leerlingen alleen maar historisch en didactisch verantwoorde uitleg willen bieden over de actualiteit, dan bent U uw lessen al kwijt. Laat staan dat U nog aan 'gewoon' geschiedenisonderwijs zou willen doen.

Maar het gaat niet alleen om het verdedigen van ons vak. Vernieuwing en verbetering van het geschiedenisonderwijs is minstens zo belangrijk. Een nieuwe regeling van het eindexamen is een moment waarop vernieuwing en verbetering een kans krijgen.

Vandaar dat ook VGN-leden zich het vuur uit de sloffen lopen om een zo goed mogelijk eindexamen tot stand te brengen.

Vandaar ook dat KLEIO graag en van harte meewerkt aan het verspreiden van informatie over de stand van zaken rond het nieuwe eindexamen.

U vindt hierover een apart katern in dit nummer.

Iedereen die wel eens (vóór-)eindexamenklassen heeft gehad weet dat de invloed van het eindexamen op zijn of haar onderwijs groot is.

Hoe zit het *schoolonderzoek* in elkaar? Hoe zwaar weegt het? Mag ik zelf onderwerpen kiezen of worden ze opgelegd? Uit hoe-

veel onderwerpen bestaat het SO? Kan ik het schoolboek er goed bij gebruiken of moet ik zelf materiaal verzamelen?

En wat het *Centraal Schriftelijk Examen* betreft komen vragen als, kan ik met de stofomschrijving uit de voeten, hoe lang is een onderwerp 'geldig', kan ik eens iets met mijn kennis over alles vóór 1917 doen. Om maar te zwijgen over kwesties als 'moet je nu laten stampen' of 'begrip bijbrengen' of misschien juist 'vaardigheden oefenen'.

Nee, een eindexamenregeling is van groot en praktisch belang voor het alledaagse werk. Het zou dus geen gek idee zijn om deze zaak goed te volgen. Dat kan ondermeer door regelmatig KLEIO te lezen. Mensen met hart voor het geschiedenisonderwijs maken het. Onbezoldigd. Maar niet amateuristisch. Het is meer dan een blaadje met verenigingsnieuwtjes.

... en we hopen dat het een mooi kind wordt... (tekening van John Tenniel bij 'Alice's adventures in wonderland' door Lewis Carroll.

Het schept een band met Uw collega's in het land, het geeft nieuwe ontwikkelingen op Uw vakgebied, levert handige tips en veel berichten. Het is een manier om ons prachtige vak, onderwijs in geschiedenis, te steunen en daarmee Uw eigen belang te dienen.

Guus Peek
hoofdredacteur KLEIO

Kleio-gesprek met een geschiedenissectie uit Oisterwijk

Jan van Oudheusden en Tineke Bogaerts

Hoe is het eigenlijk gesteld met het geschiedenisonderwijs op een doorsnee scholengemeenschap? Wordt er goed samengewerkt? Is men na jarenlang lesgeven nog steeds enthousiast over het vak van geschiedenisleraar? Wat haalt een docent zoal uit de kast om de leerlingen een aantrekkelijke geschiedenisles voor te schotelen? Gewapend met dit soort vragen nodigde KLEIO zichzelf uit bij de vaksectie van Durendael in Oisterwijk, de parel van Brabant.

De rooms-katholieke scholengemeenschap Durendael telt zo'n 1250 leerlingen, verdeeld over de afdelingen Lhno, Mavo, Havo en Atheneum. Durendael is een van de meer dan veertig scholen van de Vereniging OMO, Ons Middelbaar Onderwijs, in Noord-Brabant, de organisatie die uitgerekend deze maand fier en luisterrijk haar 75-jarig bestaan viert.

De lokalen van Durendael zijn over vier gebouwen verspreid. De school is namelijk voortgekomen uit een samengaan van twee Mulo's, daarbij is een Havo afdeling gekomen en in 1986 was de laatste fusie, die met het LHNO. Toen is men ook gestart met een Atheneum afdeling. Er wordt heel wat heen en weer gefietst, zowel door leerlingen als door docenten. Men wacht met smart op de nieuwbouw.

In de eerste septemberweek is men hier in het zuiden nog bezig het nieuwe schooljaar op te starten.

Onze gesprekspartners zijn: Ré van Hest, 15 jaar geschiedenisleraar in brugklas en derde klas en daarnaast leraar informatica; Willy van Nispen, sinds 16 jaar op Durendael, voornamelijk in de brugklas en de bovenbouw Havo en Atheneum; Theo Cuijpers, 15 jaar aan de school verbonden, bijna vanaf het begin in de bovenbouw actief, tevens maatschappijleraar en schooldecaan; Ad Donders, al 17 jaar leraar Engels, maar pas sinds dit schooljaar geschiedenisdocent in de brugklassen (al gaf hij jaren geleden ook twee jaar geschiedenis) en dus net als wij geïnteresseerde toehoorder; Lieve Lockefer, het langst (27 jaar) in het onderwijs, afkomstig uit het basis-

onderwijs, en al jaren geschiedenisdocente in 3 en 4 Mavo, sinds kort ook in de brugklas, daarnaast maatschappijlerares en een van de leraren van het vertrouwensteam; Diny de Brouwer, sinds 1980 op Durendael en bevoegd voor aardrijkskunde, geschiedenis en economie; wat geschiedenis betreft geeft ze les in de onderbouw.

Geen van onze gesprekspartners geeft full-time les, iedereen doet er op school of daarbuiten nog dingen bij. Bij elkaar opgeteld staan ze al meer dan 100 jaar voor de klas, maar sporen van slijtage zijn nog niet zichtbaar. Ze hebben er ook dit jaar weer veel zin in.

Het is een sectie met tradities: aan het eind van elk schooljaar schuiven ze aan voor een sectielunch. Daarnaast gaan ze met oud-sectiegenoten en eventuele partners ieder jaar een dagje op stap.

Modaal of model? Een portret van een gemiddelde, goed draaiende geschiedenissectie aan een doorsnee-school in het zuiden des lands.

Samenwerking in de sectie

Kleio: Jullie werken naar eigen zeggen prettig samen. Hoe werken jullie samen? Vergaderen jullie vaak?

Ré: De meeste vergaderingen zijn door de schoolleiding ingeroosterd, twee à drie keer per trimester; daar maken we altijd gebruik van. Daarnaast hebben wij extra vergaderingen als ons dat nodig lijkt.

Lieve: Ook hebben we af en toe een vergadering met de vaksectie van Mavo 't Ruiven in Berkel-Enschot.

Willy: Daarnaast regelen we heel veel afspraken buiten de vergaderingen om, in de wandelgangen. Niet alles is voor iedereen even belangrijk.

Theo: We maken op de vergadering basisafspraken, en tussendoor kijken we dan of iedereen die haalt.

Allemaal: En dat lukt lang niet altijd!

KLEIO

nummer 8/91
pagina's 4 en 5

Kleio: Hebben jullie gemeenschappelijke proefwerken?

Sectie: Drie keer per jaar. Dan verdelen we de proefwerken, en geven we de concepten aan Ré, dat is onze man van de computer.

Ré: Het is goed erop te wijzen dat wij in de brugklassen het zogenaamde dakpan-systeem hanteren. We hebben gedifferentieerde brugklassen. In de L/M-klassen zitten Lhno en Mavo-kinderen; M/H wil zeggen leerlingen op niveau Mavo/Havo, en H/A Havo/Atheneum-niveau. Je begrijpt wat dat betekent: telkens weer aparte toetsen.

Kleio: Hebben jullie een voorkeur voor meerkeuzevragen of voor open vragen?

Diny en Willy: In het begin wisselen wij meerkeuzevragen af met open vragen, met teksten en dergelijke. In de bovenbouw hebben wij eigenlijk zelden of nooit meerkeuzevragen.

Lieve: Alleen met het oog op het centraal schriftelijk gebruik ik nog wel eens meerkeuzevragen in de Mavo-bovenbouw.

Theo: Ik denk dat wij in de bovenbouw meer zouden kunnen doen met meerkeuzevragen, maar het probleem is, dat je al die vragen moet gaan bedenken en dan op dat niveau, je moet er ook meteen een stuk of vijftig hebben. Waar haal je die snel vandaan? We zijn zelf onvoldoende in staat zoveel vragen uit onze mouw te schudden.

Eigenlijk zouden uitgevers van schoolboeken volledige pakketten moeten leveren: niet alleen het boek, ook dia's, los werkmateriaal, proefwerkvragen en dergelijke.

Het schoolboek

Kleio: Welke methode gebruiken jullie in de verschillende klassen?

Ré: Toen wij bij de laatste fusie in 1986 (met het LHNO) de dakpan-constructie kregen in de brugklas hebben wij gekozen voor een methode die alle drie dakpannen zou kunnen bedienen. Dat werd als voorwaarde gesteld. Het werd *Merlijn*.

De reden: als een leerling van de ene stroom in de andere zou komen zou het gemakkelijk gaan. *Merlijn* bleek een quasi-buikbare methode. Ik zeg: quasi, omdat er voor de L/M-stroom een andere editie bestaat. We hebben vier jaar met de methode geworsteld, en nu hebben we gekozen voor een ander boeken, *Sporen* voor de L/M en M/H-klassen, en de nieuwe versie van *Sprekend Verleden* voor de H/A-klassen.

Theo: Wij hadden al eerder met *Sprekend*

V.l.n.r. Ad Donders, Lieve Lockefeer, Diny de Brouwer, Ré van Hest, Willy van Nispen en Theo Cuijpers.

Verleden in de brugklas gewerkt, maar het boek was toen te moeilijk voor Mavo/ Havo-leerlingen. In de bovenbouw zijn wij het blijven gebruiken en wij hebben er erg goede ervaringen mee. Er was dus een soort lobby vanuit de bovenbouw: voer *Sprekend Verleden* opnieuw in in de onderbouw.

Merlijn gaat er nu langzaam uit. In 3 Havo hebben we *Sprekend Verleden*, in 3 Atheneum *Sprekend Verleden* 2b. In de bovenbouw Atheneum hebben we dus al jarenlang *Sprekend Verleden*, in klas 4 t/m 6 behandelen we deel 3, boek I en II. In de Havo-bovenbouw wilden we in verband met doorstromers een andere methode. Willy heeft nu een jaar met *Gamma* gewerkt. Haar ervaringen waren niet erg positief. Er bleken bovendien nauwelijks doorstromers te zijn die op de Havo al geschiedenis in hun pakket hadden.

Ré: We zijn het schooljaar pas net begonnen, en weten nog niet hoe *Sporen* gaat bevallen. Het ziet er schitterend uit. Ik hoop er het beste van. Tot nu toe ben ik altijd met veel verve aan een nieuwe methode begonnen, en dan bleek het achteraf toch nog wel eens tegen te vallen. Afwachten dus.

Lieve: Ik gebruik in Mavo-4 een apart boekje voor staatsinrichting, en ik heb de examenbundel. De andere onderwerpen haal ik uit diverse bronnen, bijvoorbeeld uit *Blikopener*. De Mavo-leerlingen zit er er maar een korte periode, het is bezwaarlijk ze dan een duur handboek aan te laten schaffen.

Diny: Voor de Lhno-leerlingen is de tweede klas al eindonderwijs wat geschiedenis betreft. Wij hebben voor deze leerlingen gekozen voor het boek *Route*, omdat daar voor

elk onderwerp de lijn wordt doorgetrokken tot in het heden. In de derde klas van het Lbo is het hier niet meer mogelijk geschiedenis te kiezen. We hebben wel nog een kleine groep aardrijkskunde. *Route* bevalt goed, dat kan Lieve ook onderschrijven.

Ander lesmateriaal?

Kleio: Wordt het geschiedenisonderwijs ook nog door ander materiaal ondersteund?

Willy en Theo: *Blikopener* gebruiken we behalve in Mavo-4 in de derde klassen, en *Reflector* is er voor de leerlingen in de bovenbouw.

Kleio: Werken jullie intensief met *Blikopener* en *Reflector*? Spreek je af welke artikelen je behandelt?

Theo: Dat hangt van het aanbod aan artikelen af. We maken geen afspraken. Soms kun je artikelen uitstekend gebruiken, bijvoorbeeld als ze aansluiten bij het eindexamenonderwerp. Soms deel je het blad uit, praat je over een onderwerp en is daarmee de kous af.

Lieve: Ik behandel vrij regelmatig staatsinrichting-onderwerpen met behulp van *Blikopener*, bijvoorbeeld rond Prinsjesdag. En vorig jaar stond er een uitstekend artikel in over de Duitse eenwording. Dat heb ik ook als schoolonderzoek-onderwerp opgevoerd.

Kleio: Neem de recente ontwikkelingen in de Sovjet-Unie. Daarover staat natuurlijk niets

in het boek. Voelen jullie je min of meer verplicht daar toch op in te gaan?

Theo: Het makkelijke voor mij is dat ik ook maatschappijleer geef; dat soort dingen behandel ik in die les. Vorig jaar heb ik dat gedaan met de Golfoorlog.

Lieve: Ik doe zeker 'Rusland' in mijn les. Actuele onderwerpen komen overigens wel voornamelijk in de bovenbouw aan de orde, niet in de eerste of tweede klassen.

Kleio: En ander materiaal? Kleio-didactica? KPC-teksten?

Theo: We bestelden onlangs bij de Stichting BRG (Brabantse Regionale Geschiedbeoefening) materiaal over de middeleeuwse stad. Dat gaan we gebruiken in de onderbouw. KPC-teksten hebben we in het verleden wel gebruikt, maar nu niet meer. We hebben een aardige video-collectie; NOT- en Teleac-uitzendingen worden in de regel wel opgenomen. Soms laat ik een programma opnemen en zie later wel wat ik ermee doe.

En dan hebben we ook de Nivo-software 'Van boer tot arbeider'.

Ré: In de praktijk gebruik je heel dikwijls hetzelfde materiaal. Die goede band over de Eerste Wereldoorlog bijvoorbeeld, die blijf je gebruiken.

Kleio: geef je opdrachten bij de video, of laat je de leerlingen alleen maar kijken?

Theo: Ik geef meestal geen opdrachten. Ik stel er geen proefwerkvragen bij (de anderen doen dit juist wel). Vaak is het zo: de stof in het boek loopt parallel met een NOT-programma. Ik houd ervan om te zeggen: wat in het boek staat is de proefwerkstof. Als je er allerlei dingen bij gaat doen maak je het voor leerlingen toch weer onoverzichtelijk. Ik houd er ook van snel door de stof heen te gaan. Ik vind dat je in Havo 3 moet komen tot en met de geschiedenis van de Koude Oorlog.

Kleio: Andere media, zoals dia's?

Ré: Ik gebruik veel dia's. Hoogstpersoonlijk heb ik, zoals je ziet, mijn lokaal van verduistering voorzien. Het ligt ook aan de methode. Toen wij nog de Renaissance uitdrukkelijk in de 2e klassen behandelden gebruikten we een uitgebreide dia-collectie. In de bovenbouw gebruik ik nog wel eens een diacollectie over het nationaal-socialisme.

Ik persoonlijk ben meer voor dia's dan voor video. De dia geeft rust, je kunt er een poosje naar kijken, je kunt er een woordje bij kwijt. *Willy:* Ik zou ook wel eens dia's willen gebruiken, maar ik zit dan weer in dit lokaal, dan weer in dat lokaal. Het is dus in de praktijk vrijwel onmogelijk.

Kleio: Komt kunstgeschiedenis bij jullie aan bod?

Ré: Ik sta met mijn leerlingen uitvoerig stil bij verschillen tussen bouwstijlen van Grieken, Romeinen en middeleeuwen. Het leuke is dat ze die elementen in eigen omgeving kunnen herkennen.

Theo: Expliciet praten over kunstgeschiedenis: nee, dat komt bij mij niet zo voor; wel vind ik het aardig om bijvoorbeeld te laten zien dat het regime van het nationaal-socialisme doorwerkt in de kunst van die tijd.

De populariteit van geschiedenis

Kleio: Wat is de status van het vak geschiedenis binnen jullie school? Staat die onder druk? Hebben jullie ook zo'n leuke sportieve concurrentiestrijd met andere vakken, aardrijkskunde?

Lieve: We staan er nu beter voor dan aardrijkskunde op de Mavo.

Theo: Op de Havo wordt meer aardrijkskunde gekozen dan geschiedenis. Als decan zie ik dat. Voor de geschiedenisklas moeten wij het voor een deel hebben van de instromers uit Mavo 4.

Opvallend was vorig jaar dat het aantal keuzes voor geschiedenis in Atheneum 4 aanzienlijk groter was dan in Havo 3, terwijl dezelfde leraren er les gaven!

Kleio: Het hangt dus niet af van de man of vrouw die het vak in de keuzeklas geeft?

Theo: Het lijkt van niet. Vorig jaar had ik een H3 klas. Niemand koos geschiedenis. En ik had twee klassen A4. Daar was de keuze beduidend hoger. Misschien dat het zevende vak op Atheneum verschil uitmaakt. Bovendien wil een atheneumleerling veel meer achtergronden weten, terwijl een havo-leerling denkt: wat is het nut van de vakken in mijn pakket, kan ik ermee naar het Hbo? Een havopakket zit gauw vol met drie talen, wiskunde, economie, handelswetenschappen. Moet ik dan als decan zeggen: jongen, geschiedenis is veel interessanter?

Het bijhouden van 'het vak'

Kleio: de meeste leden van deze sectie staan al 15 jaar of langer hun vak te verkopen. Hoe houdt de sectie het vak bij?

Lieve: Een paar van ons volgen regelmatig nascholing. In elk geval die over de examen-

onderwerpen. Soms gaat die van het OMO uit, en soms van de VGN.

Ré: Op persoonlijke titel gaan we ook wel. Laatst naar een conferentie in Bocholt. Vorig jaar met de interscholair vaksectie van OMO naar Straatsburg. Uiteindelijk kregen wij toen na enig aandringen toestemming van de schoolleiding om met zijn vieren erheen te gaan, van donderdag tot en met zaterdag.

Kleio: Zijn jullie nog geabonneerd op vaktijdschriften?

Willy: Ik had heel lang een abonnement op *Spiegel Historiael*, maar daar deed ik in de klas te weinig mee. Nu koop ik nog wel eens een los nummer.

Theo en Ré: Als sectie hebben we een abonnement op *Oost-Europa-Verkenningen* en op *Geschiedenis in de klas*.

Alleen Theo en Willy zijn lid van de VGN en hebben zodoende een abonnement op KLEIO.

Theo: In het algemeen vind ik KLEIO een aardig blad om te lezen.

Hoe geeft men in de sectie les?

Kleio: Wordt er door jullie frontaal lesgegeven, of is er meer sprake van groepswork en differentiatie binnen klasverband. Gebruiken jullie andere werkvormen?

Ré: Dat ligt aan de persoon. Ik geef van nature frontaal les. Dat wil niet zeggen, dat de leerlingen dan allemaal direct half onder de banken zakken van ellende. Het ligt er maar aan hoe je het doet. Ik praat niet altijd de hele les vol, maar ik kan er wel wat van! Het bord komt vol te staan, ik haal er van alles bij. Je vertelt er allerlei verhalen bij, je bewandelt vele zijsporen.

Willy: Ik kan niet vijftig minuten lang 'frontaal' bezig zijn. Ik ben hooguit de helft van de les aan het woord, meestal alleen het eerste kwartier, en dan verstrek ik een opdracht. Die onderbreek ik soms weer voor uitleg. De laatste vijf à tien minuten bespreek ik de gemaakte opdrachten.

Diny: Wij drieën (Lieve, Willy en ik) hebben zo'n beetje dezelfde stijl van werken.

Theo: Dat was (en is) het aardige van die bronnenopdrachten in *Sprekend Verleden*. Je kunt de leerlingen er lekker mee aan het werk zetten. Als kinderen problemen ermee hebben, leg je de les stil en bespreek je dat probleem. In de Havo is er te weinig tijd voor, omdat ik sneller door de stof heen wil.

Maar in A4 heb je wat meer tijd om er systematisch aan te werken: dat geeft een aardige onderbreking van de cyclus van lessen, want in een aantal klassen ben ik gewoonlijk ook erg veel aan het woord. Juist bij de bronnenopdrachten kunnen leerlingen zelf aan het werk gaan.

Kleio: Slaan jullie onderwerpen over als je op het eind van het jaar geen tijd meer hebt? Of komen dezelfde vaste onderwerpen altijd wel aan bod?

Ré: Noodgedwongen sla je wel eens wat over, bijvoorbeeld de Franken aan het einde van de brugklas. Je wilt in de tweede beginnen met de middeleeuwse stad. Maar ik kan het niet over mijn historische geweten krijgen om niets aan die Franken te doen. En dan kom je weer in de problemen met het gemeenschappelijke proefwerk.

Theo: Op Havo 3 proberen we de geschiedenis tot en met het heden te behandelen. Op Atheneum 4 begonnen we vorig jaar met *Sprekend Verleden* deel 3, boek I. Ik rede-neerde toen: Ik kan nu wel proberen al die hoofdstukken erdoorheen te jagen en tot en met de Koude Oorlog te komen, maar ik moet natuurlijk ook een aantrekkelijk programma aanbieden. Ik ging uit van de veronderstelling dat een A4-leerling beter in staat is zich bepaalde onderwerpen zelfstandig eigen te maken. Vorig jaar ben ik dus maar gekomen tot en met de Tweede Wereldoorlog. Dat betekende wel dat ik op de atheneum-maniër met de leerlingen kon werken, dat wil zeggen: onderwerpen behoorlijk uitdiepen. Een motief was dat een groter deel van de

leerlingen het vak geschiedenis in het pakket kiest.

Lieve: In principe is ook op Mavo 3 uitgangspunt dat geschiedenis voor het merendeel van de leerlingen eindonderwijs is, dus je trekt iedere keer de onderwerpen door tot het heden.

Kleio: De eindexamenscriptie, bestaat die nog bij jullie?

Theo: Kom op, al jaren niet meer. Dat is toch maar overschrijfwerk. Wat wij doen: één onderwerp klassikaal. Dat was altijd 'de oude Grieken', en nu zijn we bezig iets anders te zoeken. Onze gedachten gaan uit naar de geschiedenis van Suriname. Het tweede onderwerp mogen de leerlingen vrij kiezen. Daarvoor moeten ze een literatuurlijst inleveren van zo'n 500 bladzijden, en daarvan een kort verslag maken.

Willy: Die bladzijden moeten komen uit minstens drie boeken over het onderwerp. De keuze is vrij.

Theo: Stel de leerling kiest Willem van Oranje. Dan laat je eerst een populair boekje lezen over de Tachtigjarige Oorlog, de historische context. Dan iets over het begin van die oorlog, en dan een studie over Willem van Oranje alleen. De leerling moet dan een samenvatting van die boeken maken, en op het mondeling schoolonderzoek - dat doen de collega's altijd met z'n tweeën - wordt erover gepraat.

In de schoolbibliotheek en de openbare bibliotheek kunnen ze genoeg boeken bij elkaar vinden. Elk jaar maken we uit de recensies van KLEIO een selectie van boeken, dat

Theo Cuijpers en Kleio-redacteur Jan van Oudheusden.
"Moet ik als decaan zeggen: 'Jongen, geschiedenis is veel interessanter'?"

Ré: Vorig jaar had ik hier de uitspraak hangen "Jongen, jij hier? En je kon zo goed leren..."

lijstje geven we aan de bibliothecaris, die ze bestelt. Dat valt onder het budget van de bibliotheek.

Lieve: Op de Mavo maken ze wel een werkstuk, maar dan onder stevige begeleiding, zodat je weet dat het niet ergens anders vandaan komt.

Kleio: Organiseren jullie geschiedenis-excursies?

Willy: Alleen op vrijwillige basis, bijvoorbeeld in het begin van de tweede klas. We gaan op een zaterdag met een bus naar Leiden, naar het Rijksmuseum van Oudheden. Dat is altijd een groot succes. Je krijgt namelijk alleen de lui mee die echt geïnteresseerd zijn. Daarnaast gaan we met Havo 4 naar concentratiekamp Vught, en aansluitend naar het Allard Pierson Museum in Amsterdam om de Griekse afdeling te bekijken.

Lieve: In het verleden organiseerden we wel eens excursies voor alle tweede- of derdeklassers, maar dat werd te massaal. Teveel hing van de begeleiders af, dat was geen doen meer. Ook op de Mavo hebben we alleen in de bovenbouw klassikale excursies. Ik ga altijd met mijn eindexamenklas in verband met het onderdeel staatsinrichting naar Den Haag, heel gericht: niet alleen Eerste en Tweede Kamer, ook een rijtour langs de paleizen.

De plaats van staatsinrichting

Kleio: Neemt staatsinrichting een belangrijke plaats in?

Theo: we besteden er vrij veel aandacht aan, anders lopen de leerlingen in de bovenbouw vast, dan begrijpen ze heel veel dingen niet, ook met betrekking tot de VS en de Sovjet-Unie: hoe een staat georganiseerd kan worden: federatie of confederatie en dergelijke. Ik vind dat *Sprekend Verleden* op zich voldoende aandacht besteedt aan staatsinrichting. Natuurlijk voegen we er het een en ander aan toe: trias politica, gemeente en provincie. Ook in mijn uren maatschappijleer ga ik wel op staatsinrichting in.

Lieve: In verkiezingsperiodes besteed ik aan de hand van *Blikopener* ruime aandacht aan staatsinrichting. Gemeente en provincie komen voornamelijk in dat kader aan de orde.

Het plezier in het werk

Kleio: Is lesgeven in geschiedenis nog zo leuk als vroeger? Zijn leerlingen meegaander, of juist niet?

Willy: Ik vind het een heerlijk vak, fijn om te geven. Leerlingen zijn zeker niet meegaander dan 15 jaar geleden, gewoon heel anders. Ik vind mijn vak op zich al mijn hobby. Ik probeer me zoveel mogelijk te distantieëren van wat er van hogerhand wordt gemorrelt aan het beroep van geschiedenisleraar. Ik werk hier en nu, met deze leerlingen, met deze methode, en tegen de tijd dat maatregelen me treffen zie ik wel.

Ré: Ik wil een ander geluid laten horen. Ik geef nog steeds heel begeistert les. Maar ik wil me niet neerleggen bij allerlei maatregelen. Ik vecht terug, met alle middelen. Bijvoorbeeld, ik zal tegen leerlingen zeggen: ik heb een ontzettend leuk vak, maar jullie kunnen beter maar geen leraar worden. Mijn werkgever is perfide.

Vroeger kon je makkelijker dingen geregeld krijgen, nu is dat moeilijker, met name door het wegvallen van taakuren. Het is alsof de olie tussen de tandwielen uitraakt.

Diny: Dat geldt vooral voor mensen die geen gebruik konden maken van ATV- en DOP-regelingen omdat ze net drie maanden te jong waren; die mensen zijn daardoor getroffen. Ook aan leraren die senioren-uren genieten kan de school nog allerlei taken opdragen.

Kleio: Zien jullie de consequenties van de

kleio

nummer 8/91
pagina's 8 en 9

Basisvorming al voor je? Of zeg je: we zien wel?

Willy: Bij ons houdt een groepje docenten zich daar dit jaar voor het eerst mee bezig, ik maak daar ook deel van uit. Het wordt hier het komend schooljaar bekeken.

Theo: Al dat soort dingen die uit Den Haag komen, zijn meestal geen vooruitgang. Met de Bavo krijgen we weer minder uren. Je moet dan weer pijnlijke keuzes maken in je leerstof.

En wat onszelf betreft: ik heb me ook geërgerd aan het feit dat de overheid onze toegezegde nieuwbouw jarenlang heeft getraineed. Gelukkig gaan ze nu beginnen, binnenkort zal de bouw aan 'de eerste paal' toe zijn.

De sectie en de VGN

Kleio: Verwachten jullie van de VGN wat? Voelen jullie je vertegenwoordigd?

Theo: In elk geval is er het blad. Willy en ik zijn de VGN-leden van de sectie en wij lezen KLEIO.

Als er conflicten zijn met de overheid, of zoals in het verleden met de leraren maatschappijleer, weet je: de VGN neemt een standpunt in, de VGN gaat lobbyen, zoekt contact met politici. Zij doet wat zij behoort te doen. Ik heb ook wel eens jaarvergaderingen bezocht om een beetje betrokken te zijn.

Met het functioneren ben ik wel tevreden, al hebben we hier een slapende afdeling (Breda). Het is jammer dat er in onze afdeling nooit wat gebeurt. Aan de andere kant snap ik dat dat moeilijk is, want zoveel mensen zullen er wel niet komen. De interschoolse vaksectie van OMO organiseert al het een en ander.

De andere leden van de sectie, gevraagd naar de reden waarom zij geen lid zijn van hun vakvereniging, hebben er geen principe over. Misschien ook een kwestie van luiheid, je komt er gewoon niet toe om je op te geven.

Ré: Ik ben geen lid van de VGN, ik weet van toeten noch blazen. Mijn collega's vertellen me wel eens wat, dat vind ik voldoende.

Tenslotte: waar doe je het allemaal voor?

Kleio: Hebben jullie het als sectie wel eens over de vraag, wat nu de hoofddoelstelling van je vak is? Cultuuroverdracht? Algemene ontwikkeling? Bestaansverheldering?

Ré: Ik denk dat we als sectie net zo weinig

over de doelstellingen van het vak praten als ik persoonlijk met mijn vrouw uitdrukkelijk 'onze relatie' aan de orde stel.

Willy: Zelf vind ik leerlingen algemene ontwikkeling bijbrengen erg belangrijk.

Theo: Tegen leerlingen zeg ik wel eens: stel dat je eens iemand tegenkomt die je aardig en interessant vindt, en van wie je wat meer zou willen weten, dan vraag je al gauw: "Wat heb je vroeger gedaan?" Zo ga je iemand beter begrijpen.

Zo is dat met je eigen tijd ook. Je hebt de geschiedenis nodig om je eigen tijd beter te begrijpen. Voor mij is het belang van geschiedenis gelegen in het perspectief van het heden, het nut voor de actualiteit. Daarom vind ik de moderne geschiedenis interessanter dan andere periodes.

Lieve: Als ik mijn vak wil verkopen tegenover leerlingen, vertel ik dat verhaal ook, maar daarnaast vind ik cultuuroverdracht erg belangrijk.

Kleio: bedankt voor dit gesprek.

Een sribbelend samengaan

Jan van Miert

Verzuiling is een belangrijk kenmerk geweest van de Nederlandse samenleving. In geschiedensismethoden valt het begrip niet weg te denken.

Leerlingen wordt gewezen op de nu vaak als merkwaardig beschouwde ideologische leefwerelden van hun (groot)ouders. Natuurlijk komen de relictten van de verzuilde samenleving aan bod: de politieke partijen, het omroepbestel en soms ook de eigen school.

Lokaal onderzoek is niet alleen aantrekkelijk voor leerlingen, ook in de wetenschap zien heel wat lokale studies het daglicht. Het is echter een probleem de resultaten ervan met elkaar te vergelijken en in te passen in een landelijk stramien, in dit geval dat van het ontstaan van de verzuilde samenleving.

In dit artikel beschrijft Jan van Miert, als AIO verbonden aan de vakgroep Nieuwe en Theoretische Geschiedenis van de Universiteit van Amsterdam, hoe hij door een nauwkeurige analyse van lokale gegevens aan de hand van twee belangrijke veranderingen, die in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw plaatsvonden, namelijk de toenemende centralisatie en de natievorming, het ontstaan van zuilen en de invloed van deze veranderingen daarop kan laten zien. Op zich niet zo onmiddellijk te plaatsen gebeurtenissen op lokaal niveau blijken dan (gedeeltelijk) toch uitingen te zijn geweest van een toenemende verzuiling.

Het begrip 'verzuiling' heeft een vaste plaats gekregen in beschouwingen over de Nederlandse geschiedenis in de periode 1920-1960. Ondanks meningsverschillen over begin, aard en reikwijdte van verzuiling, ordent het begrip op overzichtelijke wijze een aantal kenmerken van de Nederlandse maatschappij in de periode 1880-1960. Lijpharts model van vier gescheiden zuilen met samenwerkende elites op nationaal niveau en met elk een sterk van elkaar gescheiden achterban kreeg wijde verspreiding.¹

Lijpharts verzuilingsmodel voor de twintigste eeuw is inmiddels wat uit het middelpunt van het historisch onderzoek verdwenen. Men richt zich nu vooral op het ontstaan van de verzuilde samenleving om zo de voorwaarden achter en motieven voor de vorming ervan te begrijpen.

Eén van de gevolgde benaderingen is die van lokaal onderzoek: een duik in kerkarchieven, verenigingsnotulen en plaatselijke kranten

om de leefwereld van lokale baasjes en hun al dan niet lijdzame achterbannen boven water halen. Maar een lokaal onderzoeker raakt gemakkelijk geïntrigeerd door de schier eindeloze opeenvolging van verwickelingen, conflicten en afspraken waarin lokale elites een machtspositie trachtten te verwerven of veilig te stellen.

Om verbanden te laten zien tussen verschillende onderzoeksterreinen en tussen de lokale en de nationale gemeenschap zijn vaak vele pagina's nodig, wat de toegankelijkheid van lokaal onderzoek niet vergemakkelijkt. In deze studies worden echter interessante gevolgtrekkingen gemaakt die het tot nog toe vooral vanuit een nationaal perspectief gevormd beeld van verzuiling aanvullen of herzien.

Historici zien zich geconfronteerd met een klassiek probleem uit de culturele antropologie en de sociologie: hoe al deze 'community studies' met elkaar te verbinden. Het vele lokaal onderzoek mag niet slechts tot vergruizing van een bestaand geschiedbeeld leiden, maar schept op zijn best een alternatief.

Zonder de pretentie te hebben hier zo'n alternatief te geven, wil ik twee voor verzuiling belangrijke veranderingen schetsen zoals die in de negentiende en begin twintigste eeuw op lokaal niveau van invloed waren op groepsvorming langs levensbeschouwelijke scheidslijn.² In de eerste plaats het proces van staatscentralisatie en de gevolgen daarvan voor de verhouding tussen kerk en overheid. In de tweede plaats het proces van natievorming en de vraag in hoeverre verzuiling dit doorbrak. Hierbij is de aandacht gericht op de rol die nationalisme lokaal speelde.

Kerk en staat

Voorbijgaand aan de vraag hoeveel zuilen Nederland nu eigenlijk kende, kan worden gesteld dat orthodox-protestanten, katholieken, sociaal-democraten en liberalen een verschillende maatschappelijke ontwikkeling doormaakten waardoor verklaringen voor zuilvorming voor elke groep verschillen.

kleio

nummer 8/91
pagina's 10 en 11

Voor confessionelen is, in navolging van J.P. Kruijt en J.M.G. Thurlings, lange tijd aangenomen dat in het optreden van kerken op profaan terrein de kern van verzuiling lag.³ Met de confessionele initiatieven op het terrein van onderwijs, sociale kwestie en politiek in het laatste kwart van de negentiende eeuw kwam een verzuilde samenleving tot stand. In recent onderzoek wordt daarentegen bepleit de aandacht meer op de kerkgenootschappen zelf te richten om het gewicht van kerkelijke activiteiten op maatschappelijk terrein te verklaren.

Ten eerste is er veel aandacht voor de rol van jonge, sociaal voelende dominees en priesters die op lokaal niveau de definitieve aanzet tot oprichting van allerlei verenigingen maakten. Naast de maatschappelijke weerslag van die initiatieven staan de tegenstellingen in mensen- en maatschappijvisies in de kerken centraal. Conservatieven en progressieven, of verzuilers en anti-verzuilers stonden tegenover elkaar. Factoren als sociale controle en bescherming van de potentiële zuilaanhang spelen een belangrijke rol ter verklaring van verzuiling.⁴

Ten tweede wordt er nadruk gelegd op de verhouding tussen kerk en staat als achtergrond van verzuiling. Daarvoor is het nodig terug te gaan tot de decennia rond 1800, waarin door de Bataafse Republiek en het Koninkrijk van 1813 de staatkundige eenheid en nationale identiteit van Nederland werden hernieuwd. Katholieken en protestanten zouden ieder hun eigen problemen krijgen met centralisatie van de staat en zijn kerkpolitiek.

De armenzorg

Er was sprake van grensconflicten over de rol van kerk en overheid op maatschappelijk terrein. Uniformering van de armenzorg leidde bijna de gehele negentiende eeuw tot competentiestrijd.

Bij een vergelijking van lokale studies vallen vooral de grote verschillen op in organisatie van de armenzorg. In veel gemeenten was deze vrijwel geheel in handen van de kerken en probeerden gemeentebesturen zich zoveel mogelijk tot subsidiëring te beperken. In andere gemeenten bededen burgerlijke armbesturen wel de armen die niet door de kerkelijke armbesturen werden geholpen. Hervormde diaconieën maakten daarbij soms onderscheid tussen lidmaten en doopleden, waarbij de laatsten de overheid toevielen.

Een overeenkomst tussen protestanten en

Een bijeenkomst van afgescheidenen, ergens in de Achterhoek.

katholieken is dat vanaf de jaren 1840 het gedrag van bedeeden steeds meer als criterium tot hulp gold en afgewezenen als 'staatsarmen' werden beschouwd. Een tweede overeenkomst is de afkeer van overheidsinmenging in de kerkelijke armenzorg. Met Thorbecke's ontwerp-Armenwet van 1851, waarin onder meer het toezicht door de overheid op de kerkelijke armbesturen geregeld werd, bereikte de onvrede een hoogtepunt en waren protesten vrijwel algemeen.

De in 1854 van kracht wordende Armenwet gaf kerkgenootschappen echter voor meer dan een halve eeuw vrijwel volledige vrijheid hun armenzorg naar eigen inzicht in te richten. Dit had tot gevolg dat de al bestaande afhankelijkheid van armen van de kerken door nauwgezette controle kon worden geïntensiveerd.

Geschillen met gemeentebesturen over de armenzorg verdwenen na 1854 niet. Deze konden een verschillend karakter hebben. In Alkmaar waren een 'weeshuiskwestie' en een 'armenkwestie' gericht op behoud van gemeentelijke subsidies voor katholieke instellingen. Onder de liberaal-katholieke elite van de stad leidden deze kwesties tot de eerste katholieke partijvorming in de lokale politiek. In Woerden ging de Hervormde Kerk een strijd met de gemeente aan omwille van een intern doel: de zuivering van de eigen gemeente. De orthodox-hervormde kerkeraad wenste niet langer doopleden of hen wiens levenswandel werd afgekeurd te bedelen en verwachtte dat de gemeente voor deze armen zorg droeg.

LITERATUUR

Voor de lokale gegevens is geput uit:

J.C.H. Blom en C.J. Misset, *Broeders sluit u aan. Aspecten van verzuiling in zeven Hollandse gemeenten* (Amsterdam 1985). De artikelen over Den Haag, Delft, Zaandam en Hoorn.

J. Verrips, *En boven de polder de hemel. Een antropologische studie van een Nederlands dorp 1850-1971* (Groningen 1981(2)). Over Ottoland.

J. Perry, *Roomsche kinine tegen Roode koorts. Arbeidersbeweging en katholieke kerk in Maastricht 1880-1920* (Amsterdam 1983).

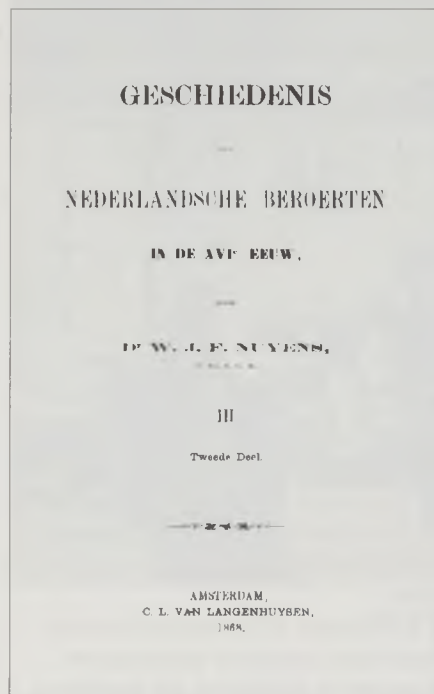
B. Altena, *Een broeinest der anarchie. Arbeiders, arbeidersbeweging en maatschappelijke ontwikkeling. Vlissingen 1875-1929* (1940) (Amsterdam 1989).

R. van der Laarse, *Bevoogding en bevinding, Heren en kerkvolk in een Hollandse provincie-stad, Woerden 1780-1930* (Amsterdam 1989).

A. Labrie, 'Verenigingsleven en verzuiling te Alkmaar, 1850-1925' in: *Alkmaar in de negentiende eeuw. Facetten van een stedelijke samenleving* (Zutphen 1984) 137-162.

G. Wildenbeest, 'Van Quanselbier naar oranje-bitter. Over de ontwikkeling van publieke feesten in de Achterhoek' in: *Sociologisch Tijdschrift* 13 (1986) 49-82.

J. van Miert, 'Van alle Staats- en openbare zorgen ontheven. J.B. van Son als ijveraar voor kerk en catholicisme' in: *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 7 (1990) 48-83.

Titelblad van de *Geschiedenis der Nederlandsche beroerten in de XVIe eeuw*, waarin de arts-historicus W.J.F. Nuyens een voor de Nederlandse katholieken aanvaardbare beschrijving van de Opstand gaf.

Vergelijkbare problemen over de verhouding tussen kerk en staat speelden zich af rond het onderwijs, waar de kwestie over subsidiëring en onafhankelijkheid van het bijzonder onderwijs van invloed was op zuilvorming onder orthodox-protestanten en katholieken.

De kerkpolitiek

Naast de grensconflicten op maatschappelijk terrein was de door de overheid gevoerde kerkpolitiek van invloed op de interne verhoudingen in de kerkgenootschappen. De Katholieke Kerk kwam door de dankzij de liberale staat in 1853 herstelde bisschoppelijke hiërarchie, tot krachtige organisatie, maar zag spoedig in diezelfde staat haar voornaamste vijand. Overheidspolitiek ten aanzien van onderwijs en armenzorg was direct van invloed op de rol die de kerk lokaal kon spelen. Vincentiusverenigingen, katholieke werklie-denverenigingen of congregaties actief op het gebied van onderwijs en armenzorg - alle gekenmerkt door een paternalistische houding - werden op veel plaatsen opgezet. De katholieke burgerij organiseerde zich vanaf de jaren 1860 in toenemende mate in kiesverenigingen om tegen de opdringende vrijzinnig-liberale overheid stelling te nemen. Op sociaal-cultureel terrein werd in sociëteiten als de Katholieke Kring intellectuele vorming ter hand genomen. Intensivering van het kerkelijk leven door middel van bedevaarten en broederschappen was een intern kerkelijke aangelegenheid en had weinig van de overheid te duchten.

In de Nederlands Hervormde Kerk brachten de gevolgen van indringing van de overheid op het kerkelijk terrein in de eerste helft van de negentiende eeuw veel beroering teweeg. Nadat een synodaal-hiërarchische kerkstructuur op aanwijzing van de koning in 1816 de voorheen tamelijk zelfstandige kerkeraden onder gecentraliseerd gezag plaatste, onstond er lokaal in veel kerkelijke gemeenten onvrede met het verlicht-liberaal karakter dat de Hervormde Kerk kreeg. Een groter aantal gelovigen dan voorheen zocht in 'oefeningen' aansluiting bij theologie en spiritualiteit van Dordtse Synode en Nadere Reformatie. In de jaren 1830 uitte de orthodoxe stroming binnen de Hervormde Kerk zich in het invloedrijke aristocratische Réveil en maakte een kleine groep hervormden uit de lagere en middengroepen zich in de Afscheiding van hun kerk los. Maar met deze afsplitsing waren de tegenstellingen geenszins verdwenen. De Algemene Synode moest in leer-kwesties over het doopformulier, de bevestigingsvragen of de proponentenformule schip-

peren tussen de moderne richting en de groeiende orthodoxie, waardoor genomen beslissingen vaak als halfslachtig werden ervaren en deze de tegenstand juist versterkten. De invoering van het kerkelijk kiesrecht in 1867, waarmee de kerkelijke gemeenten weer een deel van hun zelfstandigheid terugkregen, bracht verandering. De zichzelf aanvullende vaak vrijzinnige kerkeraden werden op veel plaatsen vervangen door die met een orthodox karakter. Elders veranderde er echter weinig zodat de problemen in de Hervormde Kerk niet tot een oplossing kwamen.

De scherpe tegenstellingen hadden niet alleen spanning tussen kerkeraden en hogere kerkbesturen tot gevolg maar ook tussen kerkeraden onderling. De weigering door de Amsterdamse kerkeraad om een elders door een moderne predikant aangenomen lidmaat in te schrijven was de aanleiding van Kuypers Doleantie (1886): na de Afscheiding een tweede radicale uiting van bestaande onvrede met vrijzinnigheid en bestuurlijke arrogantie in de Hervormde Kerk.

Lokaal onderzoek nuanceerde de in de protestantse geschiedschrijving lang gekoesterde voorstelling dat het overwegend 'kleine luyden' waren die alle tegenstand en financiële last trotseerden om de ware nationaal gereformeerde traditie nieuw leven in te blazen. In het polderdorp Ottoland leidde een groep boeren de Doleantie die door de vervulling van bestuursfuncties in kerk en politiek deel van de lokale elite uitmaakte. In Woerden bleek de kerkscheuring niet het resultaat van een bewustwordingsproces onder één sociale groep, maar van een onvoorziene alliantie tussen een op Kuypers gerichte stroming van middenstanders enerzijds en een 'bevindelijke' stroming uit de lagere volksklassen anderzijds.

Op lokaal niveau leidde de nieuwe machtspositie voor orthodox-protestanten tot de versterking of initiatie van andere activiteiten op het terrein van politiek, bijzonder onderwijs en jeugdverenigingen.

Het succes van de orthodoxe machtsvorming op lokaal niveau had verschillende oorzaken. Voor veel gelovigen beantwoordde de beweging van kerkherstel aan een diepgewortelde rechtzinnige geloofsovertuiging. In verscheidene hervormde en christelijk-gereformeerde gemeenten werd de tuchtoefening hersteld en andere vormen van sociale controle versterkt. Voorts sprak de door Kuypers gebruikte retoriek, zoals 'de kleine luyden' en 'de Heelen en de Halven', de orthodoxe achterban aan.

kleio

De reacties in de kerkgenootschappen op overheidscentralisatie resulteerden in de bewegingen voor kerkherstel en katholieke 'herleving' en verklaren voor een deel de vorm en het succes van de latere confessionele zuilen.

Nationale integratie

Nederland verkeerde in de negentiende eeuw in een proces van nationale eenwording.⁵ Centralisatie van staat en kerk is al aangestipt, maar er zijn meer terreinen te noemen: onderwijs, politieke partijen of sociale bewegingen van arbeiders en vrouwen. In toenemende mate probeerden sociale en religieuze groepen in Nederland aansluiting te vinden bij wat de antropoloog Ernest Gellner een *high culture* noemt: de in een staat dominante cultuur die het refentiekader vormt voor ieder die in het maatschappelijk leven wil participeren en waarin een door de overheid gegarandeerd onderwijs een centrale rol speelt.⁶ Zeker nadat de Nederlandse standenmaatschappij in de tweede helft van de negentiende eeuw naar een meer open meritocratische maatschappij evolueerde was de drang groot om door onderwijs of deelname in politieke, kerkelijke of verenigingsbesturen aan deze *high culture* deel te hebben.

Hoe valt de Nederlandse *high culture* in die periode nu het best te beschrijven?

In elk geval gaat het, in overeenstemming met Gellners definiëring, niet om de cultuur van een nationale elite op het gebied van

kunst en wetenschap. Veel meer is het de cultuur van lokale, merendeels liberaal gekleurde elites, die vanuit hun politieke en economische machtspositie het openbare leven bepaalden en wiens 'burgerlijke cultuur' tot norm voor anderen werd.

Verzuiling lijkt op het eerste gezicht een aan nationale eenwording tegengesteld differentiatieproces. Eerst op kerkelijk, later ook op politiek en sociaal gebied doorbrak het centraliserende tendensen. Verzuiling bracht echter ook integratie tussen de verschillende bevolkingsgroepen tot stand. Onder aanvoering van nationale elites, met een op nationaal niveau geformuleerde ideologie werden lokale initiatieven gestroomlijnd of geïnitieerd. Van deze 'ideologen' springen Kuyper en Schaepman het meest in het oog, maar vele 'middelaars' togen van zaal naar zaal of schreven brochures en krant artikelen om de groepsidealiteit te verspreiden. Het succes van de twintigste-eeuwse zuilen was het resultaat van dergelijke verbintenissen tussen nationale ideologie en lokale praktijken.

Dit proces valt niet alleen te verklaren met begrippen als sociale controle, sociale dwang of bescherming. Zuilideologieën bevatten symbolen die appeleerden aan diepste gevoelens over religie en rechtvaardigheid. Zuilorganisaties boden mogelijkheden tot belangenbehartiging en culturele ontplooiing waarbij de 'gereguleerde leefwereld' waarin dit plaatsvond voor lief werd genomen. Deze integratie in de zuilen en de toenemende participatie van middengroepen en arbeiders zorgden voor de aansluiting bij en versprei-

ding van de dominerende burgerlijke cultuur.

Veel minder onderzocht dan deze integratie in de zuilen is de vraag in hoeverre er naast de zuilloyaliteit ook een nationale loyaliteit ontstond waardoor katholieken, orthodox-protestanten, socialisten, liberalen en andere groepen zich met de Nederlandse natie identificeerden. Lokaal onderzoek biedt enig inzicht in de wijze waarop nationaal gevoel vorm kreeg in het politieke en sociaal-culturele leven en in welke mate dit nationalisme deel uit ging maken van de burgerlijke cultuur.

De symbolische lading die nationalisme in het negentiende-eeuwse Nederland kreeg was een veel besproken onderwerp. Er bestonden tenminste drie knelpunten.

Ten eerste de problematische verhouding van katholieken tot de natie nadat zij in 1796 wettelijk gelijk waren gesteld met de protestanten, maar in de praktijk nog lange tijd als tweederangs burgers in een positie van achterstand verkeerden. Terwijl intellectuele coryfeeën als W.J.F. Nuyens en Schaepman hun vaderlandse loyaliteit keer op keer betuigden, bleef onder veel protestanten hierover argwaan bestaan. Deze argwaan betrof vooral de gehoorzaamheid van katholieken aan een buitenlandse politieke en wereldlijke macht en, zonder dat deze gehoorzaamheid als een werkelijke bedreiging werd gezien, paste ze effectief in de antipapistische retoriek.⁷

Ten tweede werd het protestantse karakter van de Nederlandse natie tot een probleem, hetgeen het duidelijkst tot uiting kwam in de opvattingen over het openbaar lager onderwijs. Liberalen en groot-protestanten streefden naar een algemeen geformuleerd christendom op de scholen, dat opvoedde in vaderlandsliefde en deugdzzaamheid. Orthodox-protestanten, met Groen van Prinsterer als voortrekker, wilden onderwijs dat aan de calvinistische leerstellingen beantwoordde. Aangezien hervorming van het openbaar onderwijs in deze zin tot een vrome wens moest blijven, koos men al snel voor eigen scholen. In Kuypers neocalvinisme werd deze optie radicaal verbreed door te streven naar een 'sovereiniteit in eigen kring' op 'heel 't erf van ons menselijk leven'. De algemene optie was daarmee nog niet verdwenen. De door Ph.J. Hoedemaker vertegenwoordigde orthodox-protestantse stroming wenste een theocratische staat te vestigen, al werkende vanuit de Nederlandse Hervormde Kerk. In politiek opzicht werd deze optie later in milde vorm in de CHU gekanaliseerd.⁸

'Het monument ter herinnering aan den volksgeest'. Dit monument werd in 1856 op de Dam onthuld en zou daar tot in 1914 blijven staan.

Ten derde stonden de sociaal-democraten ambivalent tegenover de Nederlandse natie. Enerzijds was de arbeidersbeweging in ideologisch opzicht internationaal gericht en paste een koningshuis moeilijk in hun opvattingen over de toekomstige socialistische maatschappij. Anderzijds kreeg hun belangenbehartiging vorm in de nationale staat en werd de duurzaamheid van politieke en sociale verworvenheden afhankelijk van het voortbestaan van diezelfde staat. De deelname van de SDAP aan de 'Godsvrede' in 1914 illustreert dit treffend. Voorts bleek het niet eenvoudig om alle arbeiders hun nationale loyaliteit te laten verruilen voor een internationale. Van dit laatste is de wifelende reactie van socialistische arbeiders na Troelstra's Novemberrede in 1918 een voorbeeld.

Nationalisme op lokaal niveau

In de jaren 1860 kregen herdenkingen van het roemrijke Republikeins verleden en de viering van contemporaine gebeurtenissen rond het koningshuis een bredere uitstraling. Voor een belangrijk deel was dit politiek beleid: de 'invention of tradition' door burgerlijke elites om het nationaal gevoel te versterken.

Voor katholieken droeg die vaderlandse geschiedenis nog een sterke geladenheid. De Opstand betekende voor hen het begin van een lange periode van intolerantie waarin het de katholieken verboden was hun godsdienst uit te oefenen. De katholieke elite toonde zich op dit punt fijngevoelig. Zo wraakte de conservatieve katholiek J.B. van Son in het openbaar de onthulling van een standbeeld

van Willem van Oranje - waaraan ook veel katholieken hadden bijgedragen - op de tweede eeuwdag van de Vrede van Munster, de dag "waarvan het plakkaatjok dagteekent".⁹

Ruime bekendheid kreeg de kritische houding van Nuyens en J.A. Alberdingk Thijm tegenover herdenkingen van de slag bij Heiligerlee (in 1868), de inname van Den Briel (1872) en de dood van Willem van Oranje (1884), waarbij volgens hen de Opstand teveel als een godsdienst- in plaats van als een vrijheidsstrijd werd beschouwd.¹⁰

Deze polemieken in kranten en brochures waren van invloed op de lokale herdenkingen. Bij de herdenking van de inname van Den Briel bleef deelname van katholieken aan de feesten of in feestcommissies vaak uit.

In Noord-Brabant en Limburg kon de herdenking gemakkelijk tot enkele plechtigheden beperkt blijven. In gemeenten met een gemengd godsdienstige samenstelling was de nationale loyaliteit van de katholieken echter in het geding. Zo leidde hun weigering om aan het feest deel te nemen in dorpen in het Westland, in Nijkerk en in Putten tot opstootjes tussen protestanten en katholieken waarbij ruiten sneuvelden en fysiek geweld niet ontbrak. In het stadje Tiel kwam het niet zover maar waren de katholieken de enige gezindte die niet aan de organisatie van het feest bijdroeg en evenmin een godsdienstoefening hield.

Katholieke absentie kon een traditie worden. Zo had in 1860 een twist in Alkmaar over de viering van het ontzet van die stad, tot in de twintigste eeuw een zeer beperkte deelname van katholieken tot gevolg.

Naast feestelijke herdenkingen bood de oprichting van monumenten mogelijkheid de belangstelling voor de vaderlandse geschiedenis op te wekken. Jan Bank beschouwt dit als een vorm van negentiende-eeuws cultureel nationalisme.¹¹ Deze initiatieven om standbeelden van nationale helden te plaatsen behoorden tot het idioom van de burgerlijke cultuur, waarvan ook lokale elites zich bedienden. In Tiel werden comité's gevormd om geld in te zamelen voor monumenten in de grote steden van Van Hogendorp, Boerhave, stadhouder Willem III en ter herdenking van de onafhankelijkheid van 1813. Deze commissies hadden geen gemengde samenstelling zodat een 'algemene' of 'nationale' pretentie ontbrak.

Het cultureel nationalisme van de 'monumentengolf' in de jaren 1860 sprak vooral de lokale elites aan. De respons van de bevol-

king op deze initiatieven was veel lager dan bij lokaal gevierde feesten, zoals de viering van de vijftigjarige onafhankelijkheid in 1863, toen er van algemene deelname sprake was. De lokale of regionale geschiedenis had voor de bevolking vaak een sterkere symboolfunctie. Op de viering van Alkmaars ontzet is reeds gewezen. In Tiel waren het regionale aandeel in de Tiendaagse veldtocht en het bezoek van Willem III aan een watersnoodramp in 1861 gebeurtenissen die tot in de twintigste eeuw als thema in nationale feesten werden gebruikt. In het stadje Winschoten trok men bij gelegenheid in optocht naar het nabij gelegen monument van Heiligerlee.

Als het de viering van contemporaine gebeurtenissen rond het koningshuis betrof werden feesten en herdenkingen in het algemeen door godsdienstig gemengde commissies georganiseerd en was deelname algemeen. Voorts werden middengroepen in toenemende mate door de lokale notabelenelites in de organisatie van de feesten betrokken, terwijl aan het einde van de negentiende eeuw de arbeiderselite een steentje bijdroeg. Onder de vorstinnen Emma en Wilhelmina beleefden dergelijke feesten een opleving. Het werd gewoonte dat Oranjeverenigingen Wilhelmina's verjaardag een feestelijk karakter gaven. Volwassenen grepen de gelegenheid tot feesten aan, maar kinderfeesten stonden in het middelpunt. Deze kenden hun vaste bestanddelen: versnaperingen, zang en een gedenkplaat of voorwerp als herinnering.

Voor orthodox-protestanten leverden de kermisachtige taferelen waarmee deze feesten gepaard konden gaan bezwaren op. Hun afhankelijkheid aan natie en koningshuis was onvoorwaardelijk. Kuiper had er geen twijfel over laten bestaan dat de gereformeerden de ware erfgenen van de nationale traditie waren. Maar daar waar gereformeerden geen hand hadden in de inhoud van de oranje-feesten was hun deelname problematisch. In Naaldwijk ontbraken vanaf het einde van de jaren 1880 de gereformeerden op de feesten; slechts bij bijzondere gelegenheden waren zij aanwezig. De kleine gereformeerde gemeente van Tiel wenste zich in 1918 niet meer aan de bestaande oranje-feesten te conformeren. De kerkeraad besloot lidmaten aan te raden hun lidmaatschap van de Oranjevereniging op te zeggen, terwijl men zelf een Christelijke Oranjevereniging oprichtte.

Voor de sociaal-democraten had de vaderlandse geschiedenis geen welomschreven ideologisch doel. De oranje-feesten dienden in

negatieve zin als propaganda om de aanhang te versterken. Voor de sociaal-democraten waren rode banier, eerste mei en 'de Internationale' herkenbare symbolen. In Zaandam zorgde de SDAP-meerderheid in de gemeenteraad na 1914 voor een vrije dag op 1 mei, terwijl er op verjaardagen van leden van het Koninklijk Huis niet meer werd gevlagd. Dit baarde veel opzien in het land en gaf een flinke impuls aan de plaatselijke Christelijke Oranjevereniging.

Praalwagens tijdens de Alkmaarse ontzetviering in 1908. (Uit: 'Alkmaar ontzet, 1573-1973')

Evenals de gereformeerden veroordeelden ook de sociaal-democraten het kermisachtig karakter van de feesten. Over een oranje-feest in Tiel schreef de partijkrant *De Arbeider* dat georganiseerde arbeiders waardiger feest wisten te vieren.¹² Dit behoorde tot de propagandaslag die de SDAP op lokaal niveau moest voeren om arbeiders te weerhouden toe te geven aan de verlokking van volksspele, muziek en feestgedruis. Verschillende voorbeelden geven aan hoe moeilijk dit was. In Winterswijk gelukte het socialistische voormannen niet om arbeiders af te houden van bezoek aan wat men als een 'elitefeest' omschreef. In Tiel werd een uit arbeiders bestaande zangvereniging die in 1905 op een oranje-feest had gezongen, gewezen op hun dubbelzinnige houding. Ditzelfde gebeurde in 1919 met enkele SDAP-leden die ook lid van de Oranjevereniging bleken te zijn, een des te opmerkelijk feit omdat deze vereniging samen met de Tielse katholieken een burgerwacht had gevormd na de mislukte revolutie van 1918.¹³ In Vlissingen bleken ar-

beiders bereid om onder supervisie van een liberaal-confessionele Oranjabond de honderdjarige onafhankelijkheid in 1913 feestelijk te herdenken.

Het nationale verleden werd aanvankelijk gecultiveerd door liberale of conservatieve elites van 'algemeen' protestantse snit. Al naar gelang het karakter van de gebeurtenis sloten katholieken en orthodox-protestanten zich daarbij aan.

Toenadering van elites

De vorming van het natiebesef werd in de tweede helft van de negentiende eeuw op brede lagen van de bevolking gericht. Dit waren vaak geen verzuilde initiatieven maar acties gebaseerd op samenwerking tussen liberalen, katholieken en orthodox-protestanten. Nationaal besef werd zo niet alleen door verzuiling gevormd. Integendeel; na 1900 valt juist de genererende kracht van het natiebesef voor verzuiling in het oog, vooral op de momenten waarop het tegen socialistische activiteiten in stelling werd gebracht. De groei van de confessionele vakbeweging na de spoorwegstakingen van 1903 was zo'n ontwikkeling, maar veel dramatischer was de actie van katholieke arbeiders na Troelstra's revolutionaire rede in november 1918. De massaliteit van hun steunbetuigingen aan koningin en natie moet niet alleen de confessionele vakbondsmannen hebben gesterkt in hun werk, maar ook de deelnemers in hun besef Nederlands burger te zijn.

Een breed gedragen nationaal besef werd tot gezamenlijk doel van liberale, katholieke en orthodox-protestantse elites en maakte deel uit van de dominerende burgerlijke cultuur. Vanzelfsprekend sprak dit de sociaal-democratische elite niet aan. Deze probeerde de nationale loyaliteit van haar aanhang te vergruizen. Toch was het niet zozeer de natie of het Oranjehuis dat hen tegenstond, maar vooral de politieke machtspositie van liberalen en confessionelen. Ook onder sociaal-democraten was er sprake van natiebesef, dat zich niet voltrok via organisatorische weg binnen de partij of vakbeweging, maar naar buiten toe was gericht in voorzichtige stappen naar bestuursverantwoordelijkheid. De nationale partijelite was in 1914 met de Godsvrede en het stemmen voor de oorlogskredieten al overstag gegaan, hetgeen overigens niet in alle afdelingen evengoed werd begrepen. In de grote steden waren sociaal-democratische wethouders na 1914 gewoon. In Zaandam stelde in 1914 de eerste sociaal-democratische burgemeester van Nederland

Noten

1. A. Lijphart, *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek* (Amsterdam 1986).
2. Naast de reeds vermelde literatuur heb ik gebruik gemaakt van nog ongepubliceerde gegevens van F. Groot en D.J. Wolfram over Naaldwijk, Harderwijk en Ommen. Ook zijn gegevens gebruikt uit mijn promotieonderzoek in de gemeenten Tiel en Winschoten.
3. J.P. Kruijt, 'Sociologische beschouwingen over zuilen en verzuiling' in: *Socialisme en democratie* (1957) nr.1, 16-17. J.M.G. Thurlings, *De wankelende zuil. Nederlandse katholieken tussen assimilatie en pluralisme* (Deventer 1978(2)), 7-12.
4. Vanuit nationaal perspectief: H. Righart, *De katholieke zuil in Europa. Het ontstaan van verzuiling onder katholieken in Oostenrijk, Zwitserland, België en Nederland* (Meppel/Amsterdam 1986).
5. Vgl. H. Knippenberg en B. de Pater, *De eenwording van Nederland. Schaalvergroting en integratie sinds 1800* (Nijmegen 1988).
6. E. Gellner, *Nations and nationalism* (Oxford 1983), vgl. 34, 55, 92.
7. Zie onder meer J.A. Bornewasser, 'De Nederlandse katholieken en hun negentiende-eeuwse vaderland' in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 95 (1982) 577-604. A. van de Sande 'Roomse buitenbeentjes in een protestantse natie? Tolerantie en antipapisme in Nederland in de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw' in: M. Gijswijt-Hofstra, *een schijn van verdraagzaamheid. Afwijking en tolerantie in Nederland van de zestiende eeuw tot heden* (Hilversum 1989) 85-106.
8. C. Augustijn, 'Kuypers theologie van de samenleving' in: *ibidem* e.a. (ed.), *Abraham Kuyper. Zijn volksdeel, zijn invloed* (Delft 1987) 34-60. W. Nijenhuis, 'De Nederlands Hervormde Kerk en de Doleantie' in: W. Bakker, *De Doleantie van 1886 en haar geschiedenis* (Kampen 1986) 188-194. A.J. Rasker, *De Nederlands Hervormde Kerk vanaf 1795. Haar geschiedenis en theologie in de negentiende en twintigste eeuw* (Kampen 1981(@)) 255-258.
9. 'Feu, feu' in: *De Noordbrabander*, 10 juni 1848. Een overigens anoniem stuk dat aan Van Son kan worden toegeschreven.
10. M.-A.D. Delen, M.J.M. Hageman C.G. Weijers, 'De prins is dood. Leve de dode prins! De oranjeherdenking van 1884' in: E.O.G. Haitisma Mulier en A.J.M. Jansen, ed., *Willem van Oranje in de historie 1584-1984* (Utrecht 1984) 108-136, aldaar 109-110.
11. J.Th.M. Bank, *Het roemrijk vaderland. Cultureel nationalisme in Nederland in de negentiende eeuw* (Den Haag 1990).
12. *De Arbeider. Weekblad voor de arbeiderspartij in Gelderland en Overijssel*, 13 mei 1911.
13. Notulen SDAP-afdeling Tiel, 1 september 1919. Gemeentearchief Tiel.
14. P.F. Maas, *Sociaal-democratische gemeentepolitiek 1894-1925* (Den Haag 1985) 55-56. J. Perry, 'Aanpakken wat mogelijk is. De SDAP en haar gemeentepolitiek' in: *Het negende jaarboek voor het democratisch socialisme* (Amsterdam 1988) 29, 32.
15. Zie voor het burgerlijk beschavingsoffensief B. Kruitthof, *Zonde en deugd in domineesland. Nederlandse protestanten en problemen van opvoeding van de zeventiende tot de twintigste eeuw* (Groningen 1990), o.a. 241-243. Zie voor de vrouwenkwesitie Stuurman, *Verzuiling*, 242-243. Stuurman laat overigens de verschillen tussen de politieke stromingen prevaleren, hetgeen wordt bekritiseerd door U. Jansz, *Denken over sekse in de eerste feministische golf* (Amsterdam 1990).

Scepsis onder arbeiders over mogelijke regeringsdeelname van de SDAP in 1913. Tekening van Albert Hahn.

zich, tot teleurstelling van menig plaatselijk partijlid, uitdrukkelijk boven de partijen op.

Na 1919 viel op tal van plaatsen de lokale partijelite bestuursverantwoordelijkheid toe. Niet alleen moesten zij invulling geven aan de eigen uitgangspunten, ook dienden zij het vertrouwen te winnen van de andere bevolkingsgroepen. F.M. Wibaut stelde in de inleiding van het in 1919 geformuleerde gemeenteprogram, dat niet direct zuiver socialistische eisen konden worden doorgevoerd, maar er naar gestreefd moest worden de gemeenten beter dienstbaar te maken aan de behoeften van de burgers. SDAP-deelname aan het bestuur was gewenst, mits er uitzicht bestond op verwezenlijking van enkele programma-punten. Om die reden koos de partij in 1919 in de door katholieken gedomineerde steden in Noord-Brabant en Limburg voor principiële oppositie.¹⁴

Slot

De verhouding tussen kerk en staat en tussen verzuiling en natievorming waren zowel thema van ideologische en politieke strijd op nationaal niveau als achtergrond van conflicten,

groepsvorming en samenwerking op lokaal niveau. De uitwerking van tegenstellingen verschilde van plaats tot plaats, en werd beïnvloed door de mate van verstedelijking, de economische structuur en de verdeling van de bevolking naar gezindten. Kwesties over geloof en kerkstructuur bleken al het middelpunt van groepsvorming voordat sociale kwestie en kiesrechtuitbreiding tot verzuilen-de initiatieven leidden. De vrijzinnig-liberaal gekleurde culturele veranderingen van de negentiende eeuw riepen verzet op in orthodox-protestantse en katholieke kring. Het succes van dit verzet was een gevolg van de krachtige wijze waarop lokale praktijken zich met nationale ideologieën verbonden; mogelijk geworden door verbetering en ruimere toegankelijkheid van onderwijs en communicatiemiddelen. In dit opzicht verschillen de godsdienstige tegenstellingen van het einde van de negentiende eeuw met die van de Republiek, reden waarom het begrip verzuiling beter voor de periode na 1850 gebruikt kan worden.

Differentiatie was echter niet de enige tendens. Het succes van verzuiling was ook een gevolg van de mate waarin katholieken, orthodox-protestanten en sociaal-democraten, ieder tot op zekere hoogte, aansluiting zochten bij de dominante liberale burgerlijke cultuur. Inhoudelijke bezwaren bleven zwaar wegen, maar in plaats van isolement of wereldmijding bleek integratie een effectievere strategie. Hier is nationalisme als element van de burgerlijke cultuur uitgewerkt, maar in het 'burgerlijk beschavingsoffensief' of de opstelling tegenover het vrouwenvraagstuk komen eveneens parallellen tussen de verschillende groepen naar voren.¹⁵ Het gebruik van Lijpharts verzuilingsmodel blijft zo aantrekkelijk. Lokaal onderzoek laat echter zien dat convergenties tussen verschillende bevolkingsgroepen niet beperkt bleven tot samenwerkende elites op nationaal niveau maar ook terug te vinden zijn in een burgerlijke *high culture* die lokaal van betekenis was.

Het Britse motief in de Nederlandse buitenlandse politiek - deel twee

Bernard Bouwman

In KLEIO 5, juni 1991, zette Bernard Bouwman de redenen uiteen waarom Nederlandse politici al vanaf het begin van de Europese eenwording zeer voor de toetreding van het Verenigd Koninkrijk waren.

Psychologische factoren (Engeland had stand gehouden tegen Hitler), vergelijkbare waarden (democratie en protestantisme) en gemeenschappelijke economische belangen (vrijhandel), waren redenen om aan deelname van Engeland te werken. Toch kwam het pas in 1972 zover, terwijl Nederland veel eerder goed meedraaide in de EEG. De hieruit voortkomende handelszekerheid gaf voor ons klaarblijkelijk de doorslag. Na de blijdschap over de toetreding kwam de kater. Hieronder legt de auteur uit welke verschillen in standpunt er zijn tussen Nederland en het Verenigd Koninkrijk, met name over het gemeenschappelijk landbouwbeleid en de kwestie van het gezag van de gemeenschappelijke overheid.

Bernard Bouwman studeerde geschiedenis, filosofie en internationale betrekkingen en werkt momenteel - als bursaal van het Foreign Office - aan de Universiteit van Oxford aan een proefschrift

Minister Luns noemde de Britse toetreding tot de Europese Gemeenschappen de 'grootste politieke vreugde' van zijn leven. Aan het einde van de jaren tachtig, echter, bleken velen in Nederland anders over deze zaak te denken. Zo droeg in 1989 de Tweede Kamer de regering op aan London duidelijk te maken dat een positievere Britse instelling ten opzichte van het Europese integratieproces in Den Haag stellig geapprecieerd zou worden. Werkgeverskringen suggereerden dat - als het Verenigd Koninkrijk zoveel problemen had met een Economische en Monetair Unie (EMU) - aan die Unie dan maar zonder dat land vorm gegeven moest worden.

Wat was er misgelopen? Had Nederland zich een kat in de zak gekocht? Was de 'maritieme' romance met een echtscheiding afgesloten? Deze vragen zal ik in dit artikel trachten te beantwoorden. Daarbij zal ik eerst een beschrijving geven van de problemen die de Britse deelname aan de EEG met zich mee heeft gebracht en vervolgens aangeven in hoeverre de Britten Nederlandse verlangens inzake de Europese Integratie in de wielen hebben gereden.

Het effect van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid

Allereerst moet erop gewezen worden dat de teleurstelling over het Britse lidmaatschap door velen in Europa gedeeld wordt - niet in de laatste plaats in het Verenigd Koninkrijk zelf. Op essentiële punten immers heeft de Europese integratie een weg ingeslagen die de Britten niet aanstaat.

Te denken valt hierbij, bijvoorbeeld, aan het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB). Britse politici hebben vanaf het begin van de jaren zestig op de defecten van het GLB gehamerd. 'Het GLB belemmert de handel met landen buiten de Gemeenschap, het streeft naar autarkie en een volledige regu-

lering van de agrarische sector. Het is een bedediging voor de handelsbelangen van de vrije wereld en zal leiden tot een grotere verdeeldheid', zo wist Harold Wilson al in 1962 te melden.

In de jaren tachtig heeft met name Margaret Thatcher met verve op dit thema voortgeborduurd. In haar beroemde Brugge-speech (1988) figureert het GLB als voorbeeld par excellence hoe de Europese Integratie fout heeft kunnen lopen. *'Het is verkeerd dat de helft van het totale budget van de EG wordt uitgegeven aan de opslag en vernietiging van ons voedseloverschot',* zo voegde ze daar haar publiek van Eurocraten ietwat giftig toe, *'het GLB is niet efficient en buitengewoon kostbaar geworden'.*

Nu zijn de Britten niet de enigen die denken dat het GLB het zorgenkindje van de Europese Integratie is. Toch hebben zij meer dan enig ander lid van de Gemeenschap voor hervorming van het GLB gepleit. De reden is simpel: de Britten hadden wel de lasten, maar niet de lusten van het GLB.

Voor de toetreding van het Verenigd Koninkrijk tot de EEG werd de Britse landbouw gesteund op basis van een systeem van 'deficiency payments'. Dit was een vorm van directe inkomenssteun: landbouwprodukten werden tegen de lage prijzen van de wereldmarkt in het Verenigd Koninkrijk toegelaten, maar om de Britse boerenstand - die de concurrentieslag tegen deze lage prijzen niet aan kon - van de ondergang te redden werd deze gesteund met directe betalingen uit de Engelse schatkist.

Dit systeem kon toegepast worden omdat het Verenigd Koninkrijk - in tegenstelling tot menig ander land van de Gemeenschap - een relatief kleine boerenstand heeft: in 1986 - om een recente statistiek te geven - behoorde 2,6 procent van de Britse beroepsbevolking tot de landbouwsector, terwijl dit in Italië bijvoorbeeld 10,9 procent was!

Vergeleken met het systeem van de 'deficiency payments' betekende de invoering van het GLB stellig een achteruitgang. Het GLB werkt op basis van twee principes. In de eerste plaats worden door middel van hoge tariefmuren de goedkopere produkten van de wereldmarkt uit de Gemeenschap geweerd. Daarnaast wordt binnen de Gemeenschap een bepaald prijsniveau wenselijk geacht. Wanneer de ijzeren wet van vraag en aanbod het werkelijke prijsniveau op de markten doet dalen, dan wordt er overgegaan tot steunaankopen om zo de prijzen naar het gewenste niveau op te krikken. Dit alles impliceert dat de prijs op de markt hoger komt te liggen dan in een situatie van volkomen vrije

mededinging zonder overheidsingrijpen het geval zou zijn geweest.

Voor de Britse consument was dit slecht nieuws. Voor de invoering van het GLB kon deze landbouwprodukten kopen op basis van de lage wereldmarktprijs. Na de invoering van het GLB met zijn kunstmatig hoog gehouden prijzen werd het levensonderhoud in het Verenigd Koninkrijk daarom flink duurder. In 1979 stelde Labour dan ook in haar manifest voor de eerste directe verkiezingen voor het Europese Parlement het GLB gendeloos aan de kaak: *'Ons lidmaatschap van de EG heeft ertoe geleid dat we nu meer voor voedsel betalen dan ooit het geval zou zijn geweest. Door het GLB is de Britse landbouw geconfronteerd met belangrijke problemen: het productie-evenwicht is verstoord, hogere prijzen hebben geleid tot een lagere afzet en groei van de bedrijfstak is niet meer mogelijk. Daarom streeft Labour naar een fundamentele hervorming van het GLB'.*

De Britse consument werd natuurlijk ook niet vrolijker van de berichten over de gigantische overschotten die het GLB veroorzaakte. Zulke berichten vonden vaak een weg naar de media want journalisten vonden het aardig om het GLB aan de schandpaal te nagaan. Zo wist de *Economist* in 1985 nog te melden dat er zoveel overtollige melk in de Gemeenschap was, dat - als je die melk in tankers zou opslaan - je een rij tankers zou hebben van London naar Athene en weer terug!

De kosten

Het Verenigd Koninkrijk betaalde daarnaast meer aan het EEG budget dan men op grond van het Britse Bruto Nationaal Product zou verwachten. Omdat het land zo'n kleine agrarische sector heeft (en dus relatief weinig uit de landbouwpot ontvangt) en het EEG budget lange tijd voor zo'n 70% aan steunaankopen in de landbouw werd besteed, kwamen de Britten er in het budgettaire gebeuren vrij bekaaid van af. De economen Rollo en Warwick hebben onderzoek gedaan naar de effecten van het GLB. Terwijl Nederland - aldus deze auteurs - op jaarbasis (als uitgangspunt werd 1978 genomen) zo'n 1400 miljoen dollar aan het GLB verdiende, verloor het Verenigd Koninkrijk maar liefst 1500 miljoen dollar!

Dit is de achtergrond van de gevechten over het EEG budget die door Thatcher - volgens haar biograaf onder de leuze 'we want our money back' - in de jaren tachtig met zo veel verve zijn gevoerd en gewonnen: in 1984 werd er een speciale compensatieregeling ge-

kleio

troffen waarbij het Verenigd Koninkrijk werd gevrijwaard tegen al te onevenredige bijdragen aan het Gemeenschapsbudget.

Toch zijn de Britten nog steeds absoluut niet te spreken over het GLB. Met name de zogenaamde exportsubsidies (de EEG betaalt het verschil tussen de lage wereldmarktprijzen en de kunstmatig hoog gehouden prijzen van de Gemeenschap om zo de agrarische sector te stimuleren om naar landen buiten de Gemeenschap te exporteren) zijn vele Britten een doorn in het oog. Universele klacht daartegen is dat het hier doodgewoon om dumping gaat die de relaties met andere handelspartners als de Verenigde Staten op het spel zet.

Martin Holmes, universitair docent aan de universiteit van Oxford, formuleerde het in een gesprek met auteur dezes als volgt: *'Vergeet niet dat de export vanuit de EG slechts voor 8% uit agrarische producten bestaat en voor 25% uit diensten. Door het GLB is de Gemeenschap in conflict gekomen met handelspartners als de VS. Een vrij verkeer van diensten is er daarom niet gekomen. Een dergelijke liberalisatie zou een groot voordeel voor Europa kunnen zijn, zodat nu iedereen benadeeld wordt door het streven naar autarkie op agrarisch gebied.'*

Leiding van boven of door de krachten van de vrije markt

De Britse onvrede over het GLB wordt door alle politieke partijen in het Verenigd Koninkrijk gedeeld: zowel de Conservatieven als Labour als de Liberaal-Democraten zien in het GLB hun favoriete zondebok.

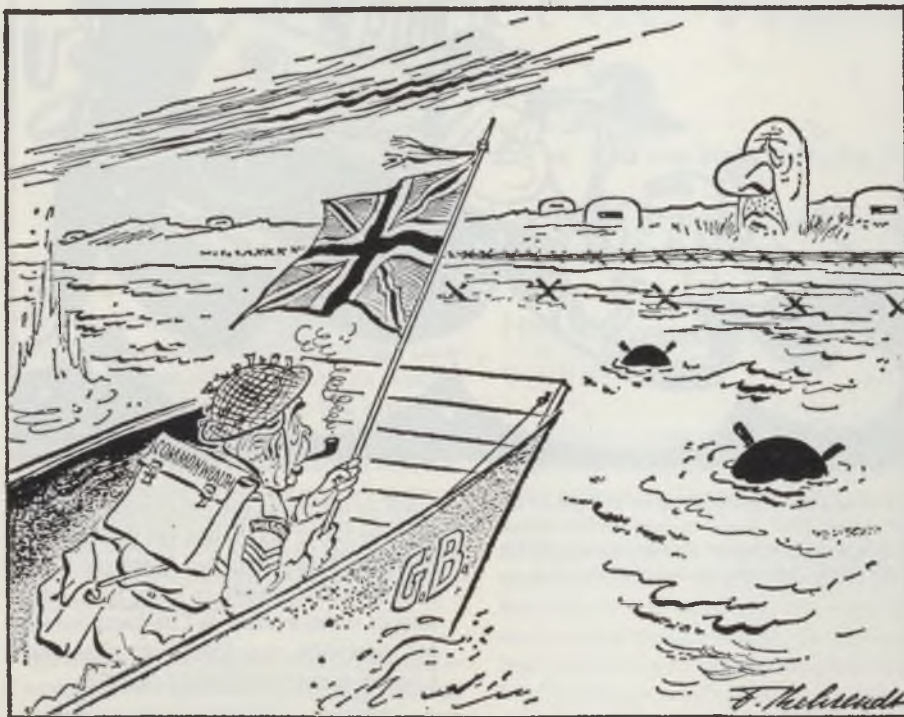
Anders ligt het met de neiging om Brussel van 'dirigisme' te beschuldigen. Met name in Conservatieve kring heeft deze beschuldiging in de jaren tachtig furore gemaakt. Aan de basis hiervan ligt natuurlijk een enorm meningsverschil met de landen van het Continent over wat economische integratie betekent. De Britse Conservatieven gaan ervan uit dat de essentie van economische integratie moet bestaan uit het weghalen van handelsbelemmeringen, terwijl andere landen zoals Duitsland - en Nederland! - denken dat alleen liberalisatie niet genoeg is en dat er op heel veel gebieden Europese richtlijnen moeten worden uitgevaardigd.

De strijd is met name onthand na het aannemen van het programma ter creatie van de Interne Markt (1985). Dit programma streeft ernaar de zogenaamde non-tarifaire belem-

meringen (dwz. belemmeringen van een ander soort dan invoerrechten: deze waren al grosso modo in 1968 afgeschaft) in het handelsverkeer tussen de staten van de Gemeenschap weg te nemen. Het gaat daarbij in hoofdzaak om drie soorten obstakels: fysieke (bijvoorbeeld: oponthoud aan de grenzen), technische (bepaald is het voorbeeld van de stekker: ieder land van de Gemeenschap heeft zo ongeveer haar eigen stekker hetgeen het voor fabrikanten niet altijd even gemakkelijk maakt om bijvoorbeeld elektrische apparaten naar de andere landen van de Gemeenschap te exporteren) en fiscale (de BTW-tarieven verschillen behoorlijk tussen de EEG-landen onderling).

gepleit voor een gemeenschappelijk milieubeleid (wat heb je aan een strenge nationale milieuwetgeving als 'vuile' produkten zomaar de grenzen over mogen komen?) en een gemeenschappelijk sociaal beleid (wat heb je aan een goede sociale regelgeving als je produkten daardoor duurder worden en niet meer kunnen concurreren met die van landen waar er minder dure sociale regelingen zijn?).

De Britse Conservatieven (en de Britse regering!) hebben over het algemeen weinig oog gehad voor zulke argumenten en achten ze een fraaie sluier die een Brusselse hang naar bedilzucht moet bedekken. Als er geregu-

"In 1944 ging het ook niet zo gemakkelijk"

Uitvoering van het programma stelt de Gemeenschap iedere keer voor dezelfde keus: moet er worden overgegaan tot wederzijdse erkenning zonder Europese richtlijn of moet er een Europese richtlijn komen?

Het argument om een Europese richtlijn uit te vaardigen kan op een aantal overwegingen gestoeld zijn. Zo zijn landen met een strenge gezondheidswetgeving vaak voor Europese richtlijnen geporteerd: wat heb je aan een binnenlandse 'strenge' wetgeving - om het argument ietwat gechargeerd te stellen -, als naar jouw inzicht ongezonde produkten ongestoord de grens over mogen komen louter vanwege het feit dat een partnerland in de Gemeenschap ze niet ongezond acht? Op grond van dezelfde argumentatie wordt vaak

leerd moet worden, dan dient dat door de vrije markt zelf te gebeuren en niet door een groep bureaucraten in Brussel, zo wordt er in het Britse regeringscentrum Whitehall gedacht.

De Britse Conservatieven hebben in de loop der jaren een heel arsenaal voorbeelden opgebouwd om de Brusselse bedilzucht aan de kaak te stellen. Een van de meest gebruikte is tegenwoordig die van de 'wortel'. Enige tijd terug vaardigde de Commissie in Brussel een richtlijn uit waarin gesteld werd dat de wortel geen groente is maar tot het fruit gerekend moest worden - in vele landen, zo redeneerde de Commissie, worden wortels gebruikt om 'carrot cake' te maken, en cake is een fruitgerecht en geen groenterecht.

ALLE HENS AAN DEK

Onlangs konden de Conservatieven zich ook vrolijk maken over de rel om de Spaanse 'cedilla'. Dit tekenje boven de n dat alleen in de Spaanse taal bestaat moest - aldus de Commissie - maar afgeschaft worden, omdat een gemeenschappelijke markt nu eenmaal impliceert dat iedereen in Europa met eenzelfde soort typemachine moet kunnen werken.

compromissen en overtuigd van de zinvolheid van op zijn minst beperkt overheidsingrijpen in de economie - was de dogmatische Thatcheriaanse houding vaak onbegrijpelijk - om niet te zeggen onverteerbaar. Het lijkt me dat het niet overdreven is te stellen dat deze onverzoenlijke Britse houding bijzonder veel kwaad bloed heeft gezet op het Continent.

Daarbij kwam nog dat de Britse regering ook altijd moeite gehad heeft met een ander aspect van het integratieproces - het afstaan van bevoegdheden van de regering in Londen aan gemeenschapsorganen. Het Britse wel en wee moet in Westminster geregeld worden en niet in Brussel, zo vinden vele Britten. London is huiverig voor het versterken van de rol van de Europese Commissie en van een grotere rol voor het Europese Parlement wil het al helemaal niets horen. Nicholas Ridley, de Britse minister die vorig jaar het Kabinet moest verlaten nadat hij in een interview had gezegd dat soevereiniteitsoverdracht aan de Europese Gemeenschap niet veel anders was dan het uitleveren van Europa aan Hitler, formuleerde het in een interview met auteur dezes als volgt: *'Ik ben tegen een centraal bestuurd, federaal Europa. In het Europa dat ik voor ogen heb is er geen rol van enige importantie weggelegd voor het Europees Parlement. Nationale parlementen besluiten over belastingheffing, zij moeten dus ook de organen zijn die dat geld uitgeven.'*

In haar al eerder gememoreerde Brugge speech verklaarde Margaret Thatcher dat *'cooperation between sovereign states'* het basisprincipe voor de Europese Integratie moest zijn.

Hoe is die Britse houding te verklaren?

Ik denk dat dit ten dele een proces is van wat sociologen 'socialisatie' noemen. Als je lid wordt van een club, duurt het even voordat je je de regels van die club hebt eigen gemaakt.

Vanuit dat oogpunt is het goed te begrijpen dat een land als het Verenigd Koninkrijk - een voormalige wereldmacht - moeite heeft om als een van de Twaalf te functioneren en haar positie als mondiale prima donna op te geven. Men zou hier kunnen wijzen op het Frankrijk van De Gaulle. Onder het bewind van de generaal had dat land ook duidelijk moeite om zich aan te passen aan de nieuwe situatie die zo flagrant in strijd leek met de *'grandeur française'*.

"Een utopie van gisteren" uit de Volkskrant van 12 januari 1963. Spaak en Luns trachten Britannia in de boot te hijsen. De Gaulle staat aan het roer terwijl Adenauer als uitkijk dienst doet.

Sinds de invoering van het Europa 1992 programma zijn er honderden van deze debatten gevoerd. Steeds pleitte het Verenigde Koninkrijk voor deregulering en wederzijdse erkenning en veelal pleitten de Continentalen voor het opstellen van Europese richtlijnen. London stond vrijwel altijd alleen.

Brits vuurwerk

Belangrijker nog, misschien, dan het feit dat London alleen stond was het feit dat de Britten de zaak altijd zo hoog speelden. Margaret Thatcher zal - zoals een recent gepubliceerde paper van het Royal Institute of International Affairs het eufemistisch uitdrukt - de geschiedenis ingaan als een *'Prime Minister who enjoyed a fight'*.

Aangestoken door het heilige vuur van het vrije-markt denken en niet gehinderd door een al te sterke affiniteit met Europa (voordat ze premier werd, stond - aldus haar biograaf Young - Italië voor haar gelijk met Timboektoe) groef Thatcher de Europese strijdbijl op en ze heeft die eigenlijk nooit meer begraven. Voor haar Continentale gesprekspartners - gewend aan het sluiten van

kleio

nummer 8/91
pagina's 20 en 21

Naar een nieuw eindexamen

Al een aantal jaren bestaat er een sterke druk van diverse kanten om ingrijpende wijzigingen aan te brengen in het eindexamen Geschiedenis en staatsinrichting. Wellicht heeft u de discussies gevolgd van de AGEPEPC/BRUG, de adviesgroep voor het examenprogramma Mavo en Lbo, en van de Werkgroep HEG, de werkgroep herziening eindexamen Geschiedenis en staatsinrichting Havo en Vwo.

Na allerlei strubbelingen waarover u hieronder meer kunt lezen is het nu zover dat er een concept-examenprogramma op tafel ligt, dat na het aanbrengen van de laatste wijzigingen (er loopt nog een adviesronde) ingevoerd zal worden. De Werkgroep Implementatie Eindexamen Geschiedenis en staatsinrichting (WIEG) is in het voorjaar van 1991 opgericht om die invoering te begeleiden. De laatste adviezen moeten verwerkt worden, de docenten moeten voorgelicht worden en terzijner tijd zal een evaluatie van het nieuwe examen plaatsvinden.

Door middel van dit speciale eindexamenkatern willen wij u op de hoogte brengen van de stand van zaken en de hobbels die nog genomen moeten worden. Een reactie stellen wij zeer op prijs. Zie hiervoor ook pagina 10 van dit katern.

De Werkgroep Implementatie Eindexamen Geschiedenis en staatsinrichting:

**Mw. J. van der Leeuw-Roord
R. Donk**

**Mw. I. Veldhuis-Meester
Mw. D. Verhagen**

De adviseurs van de WIEG:

**L. de Blois
Mw. Z. Matthee**

Waarnemers namens de inspectie:

**Mw. M.J.G. Moers
C.J.C. Snoek
W.A.A. Habets**

Waarnemer namens de educatieve uitgeverijen:

Mw. L. Broekema

Kleiogesprek met de WIEG

Piet van Hees en Guus Peek

Een nieuw eindexamen geschiedenis, hoe gaat dat eruit zien? Hoe moet dat in de praktijk gaan werken?

Je kunt concept-reglementen, toelichtende artikelen, voorlichtingsmateriaal en taakstellingen lezen; allemaal nuttig en verstandig. Kleio vond een gesprek nog beter. We zijn gaan praten met mensen van de Werkgroep Implementatie Eindexamen Geschiedenis en staatsinrichting, die ervoor moet zorgen dat een eindexamenregeling voor Lbo, Avo en Vwo er echt komt, en dat de leraren die er mee moeten werken ook werkelijk begrijpen waar het om gaat.

De Werkgroep noemt zich WIEG, een bewust gekozen afkorting, een programmatische naam. Na de BRUG en de HEG nu de WIEG. Klinkt dat niet wat slaapverwekkend, vroegen we. Geen associaties met 'van wieg tot graf'? Geen sprake van, werd ons verzekerd. De WIEG staat voor een nieuwe start, een fris begin, een plaats waar jong leven de weg naar volwassenheid aanvangt.

We spraken eind augustus met Joke van der Leeuw-Roord, de voorzitter van de werkgroep. Ze is ook voorzitter van de enige landelijke vereniging voor geschiedenisdocenten, de VGN. Verder met WIEG-leden Ineke Veldhuis-Meester, ook VGN-vertegenwoordigster in de Onderwijscommissie van het Nederlands Historisch Genootschap; Doky Verhagen, die ook in de CEVO werkzaam is; Ronald Donk die in de werkgroep de Lerarenopleiding vertegenwoordigt (hij is ook bestuurslid van de VGN), en Lilian Broekema, die namens de educatieve uitgeverijen opereert.

Vak(geschiedenisonderwijs)-inspecteur Snoek, die de werkgroep adviseert, was ook bij het gesprek aanwezig.

Het nieuwe examen: wanneer?

Kleio: Jullie eerste taak is het om ervoor te zorgen dat het nieuwe examen voorstel een echte examenregeling wordt. Is het al zover?

Joke van der Leeuw: Nee, de definitieve examenregeling voor geschiedenis en staatsinrichting is nog niet klaar. We zitten midden in de laatste adviesronde. De Onderwijsraad buigt zich erover. Een dertigtal andere organisaties, zoals de onderwijsbonden, is ook om commentaar gevraagd. De reacties lopen nu bij ons binnen. Het valt ons op dat de kritische geluiden overeenkomen met onze eigen punten van kritiek. Die gaan dan vooral over de onduidelijkheden rond de stofomschrijving en over de afwezigheid van de niveaunderschillen tussen Lbo, Mavo, Havo en Vwo. De opmerkingen over dit laatste delen wij wel, maar in feite kan niemand ons

Inhoud

1 Kleiogesprek met de WIEG

WIEG-informatie:

4 Een nieuw examen

7 De twee examens vergeleken

8 Het bovenbouwboek voor geschiedenis exit?

9 De implementatietrein rijdt

11 Concept Eindexamen-programma

daarop een gefundeerd antwoord geven. Wij gaan alle commentaren verwerken in een definitieve regeling die vervolgens door de staatssecretaris moet worden bekrachtigd.

Kleio: Wordt zoiets niet bij de wet geregeld? Doet het parlement nog mee?

Inspecteur Snoek: Nee. Het is een ministeriële regeling. De staatssecretaris is wel verplicht om de Onderwijsraad om advies te vragen. Dat gebeurt nu. Of ook de Inspectie nog zal adviseren? Dat kan, het hoeft niet.

Doky Verhagen: We hopen dat in het voorjaar van 1992 de tekst in *Uitleg* kan worden gepubliceerd. Wordt het later, dan geloof ik nooit dat 1994 als invoeringsdatum wordt gehaald.

Joke van der Leeuw: Uit gesprekken met staatssecretaris Wallage blijkt dat hij het halen van die datum belangrijk vindt. We hebben dus goede hoop.

Verbeteringen

Kleio: Welke veranderingen ten opzichte van de bestaande eindexamenpraktijk vinden jullie het belangrijkste?

Ineke Veldhuis: Ik vind de toepassing van de structuurbegrippen en de daaraan gekoppelde vaardigheden een echte verbetering. Leraren zullen niet meer zoveel hoeven te 'stampen'. Kennis wordt functioneler vanwege de binding met vaardigheden en structuurbegrippen. Feitenkennis gaat een duidelijk doel dienen, het zijn geen losse weetjes meer. Ik denk daarom dat veel leraren in de bovenbouw ook voor het examen zó les kunnen gaan geven zoals ze dat graag zouden willen.

Ronald Donk: Voor mij is ook het loslaten van de ondergrens van 1917 heel belangrijk.

Joke van der Leeuw: Ik ben erg blij dat het staatsexamen gelijk wordt aan het schoolexamen. Dat is een grote verbetering.

Kleio: Geen negatieve kritiek dus?

Joke van der Leeuw: Eigenlijk niet. Het nieuwe eindexamen zien we als een enorme verbetering ten opzichte van de bestaande regeling. Er komt veel meer samenhang tussen het schoolonderzoek en het centraal schriftelijk. Schoolonderzoek en centraal schriftelijk worden gelijkwaardig, met elk 2 onderwerpen. Mevrouw Ginjaar-Maas wilde er drie in het CSE. Daar kwam toen kritiek op. Nu zitten we op 2-2 voor SO en CSE.

Kanttekeningen en kritiek

Kleio: De nadruk op vaardigheden en structuurbegrippen, dat is toch wat achterhaald met de opkomst van het narratieve, het ver-

halende in de geschiedenis. Binden jullie niet veel te veel aan maatschappijgeschiedenis?

Doky Verhagen: Ik geloof dat de narratieve methode helemaal niet strijdig hoeft te zijn met het werken met structuurbegrippen en vaardigheden. Als een leraar een mooi geschiedenisverhaal vertelt dan komen verschillende structuurbegrippen aan de orde. Ik denk dat een mengvorm van verhalend onderwijs en het werken aan vaardigheden tot goed onderwijs leidt.

Ronald Donk: Je moet niet vergeten dat het moderne narrativisme wel iets anders is dan alleen maar spannende dingen vertellen over Michiel de Ruyter. Het gaat om zaken als volgorde, verband, onderbouwing, veranderingen.

Joke van der Leeuw: Ik ben het niet eens met die zogenoemde binding aan maatschappijgeschiedenis. Niet wat deze examenregeling betreft. Bij de formulering van de eindtermen van de basisvorming was dat veel sterker. Maar nu moet de benadering van de onderwerpen heel divers zijn. En het is juist onze taak om dat aan de leraren over te brengen. Het is heel belangrijk dat de leraren zien dat ze wat betreft het SO veel meer vrijheid hebben.

Kleio: Hoezo? Wij lezen in de - voorlopige - regeling dat de SO-onderwerpen uit de themalist moeten komen en niet mogen samenvallen met de CSE-onderwerpen. Dat legt de docent toch beperkingen op? Waar blijft - groot woord - de vrijheid van onderwijs?

Joke van der Leeuw: Je hebt gelijk. Maar wij waren en zijn voorstanders van een vrije onderwerpkeus wat het SO aangaat. In vroegere versies van de regeling stond deze beperking niet, en we geven jullie op een briefje dat dit weer teruggedraaid wordt: dat er een vrije onderwerpkeuze voor het SO komt, met als enige beperking dat de onderwerpen niet mogen overeenstemmen met de CSE onderwerpen.

Kleio: We lezen ook, in artikel 5, van de voorlopige regeling, dat aan de CSE-onderwerpen beperkingen zijn opgelegd: binnen vier jaar één onderwerp vóór 1870, één na 1870, één buiten-Europees en één staatsinrichting onderwerp. En als een onderwerp 2 jaar meedraait dan ben je toch ook hier aardig aan banden gelegd.

Joke van der Leeuw: Ook dit is zo'n laatste verandering in de regeling waarmee we het niet eens zijn. Wij willen dat de beperkingen in artikel 5 op de SO-onderwerpen slaan, en niet op de CSE-onderwerpen. Ook dit willen we weer krijgen zoals het was in een eerder ontwerp.

Uitgevers en schoolboeken

Kleio: Het klopt toch dat jullie ervoor pleiten om een CSE-onderwerp twee jaar te laten gelden?

Doky Verhagen: Ja. Maar wel om-en-om. Ieder jaar verandert er een onderwerp en blijft er een staan van vorig jaar. Dat is plezierig voor de leraren. Ze hoeven zich niet ieder jaar op twee nieuwe onderwerpen voor te bereiden en na te scholen. Het is ook belangrijk voor de vragenmakers dat een onderwerp twee jaar meegaat.

Lilian Broekema: Verder is het voor de educatieve uitgevers goed dat dit zo gebeurt. Je kunt veel makkelijker schrijvers van eind-examenkaternen ieder jaar één nieuw onderwerp aan laten pakken dan twee. Bovendien is het voor ons prettig dat de onderwerpen drie jaar, in plaats van twee jaar van te voren bekend gemaakt worden. Het is nu vaak een race tegen de klok om de examenboeken op tijd bij de docenten te krijgen.

Kleio: Is hier de machtige hand van de uitgevers zichtbaar in de regeling?

Lilian Broekema: Op de eerste ontwerpen van de regeling hadden we geen enkele invloed, maar nu let ik natuurlijk wel op wijzigingen die worden voorgesteld en aangebracht.

Laat ik eraan toevoegen dat de uitgevers blij zullen zijn met een veel grotere vrijheid van de docent in de voor-eindexamenklas, als stof voor het SO wordt behandeld.

Doky Verhagen: Dat geldt overigens niet voor de Mavo.

Lilian Broekema: Klopt. Er schuilt overigens ook een moeilijkheid in deze keuzevrijheid. Hoe moeten de bovenbouwmethodes eruit gaan zien? Welke onderwerpen komen er in? Moeten we met losse onderwerp-katernen gaan werken? Zo ja, hoeveel moeten er daar dan van komen, honderd?

Joke van der Leeuw: Uitgevers kunnen zich dan toch ook meer profileren.

Ronald Donk: Er zijn natuurlijk al methodes voor de bovenbouw die kiezen voor onderwerpen en het hele idee van overzicht hebben laten vallen.

Kleio: Voor leraren die nog zoiets als een overzicht in de bovenbouw nastreven, is het doek nu wel definitief gevallen.

Joke en Doky: Leraren kunnen er natuurlijk voor kiezen hun lessen in het hele voor-eindexamenjaar aan een overzicht te wijden.

Implementatie, een rot woord?

Kleio: Wij vinden 'implementatie' zo'n modieus rotwoord: iemand iets min of meer doordacht door de strot duwen.

Ineke Veldhuis: Dat zie ik heel anders. Het is een neutrale term. Het gaat erom dat je een proces van invoering begeleidt. Het is juist een heel goede gedachte van het ministerie om een belangrijke verandering, die direct doorwerkt in de praktijk van de geschiedenisdocenten, te begeleiden en daar geld voor beschikbaar te stellen.

Joke van der Leeuw: Geld dat niet naar de commissieleden gaat.

Ineke Veldhuis: Deze hele operatie loopt naast de invoering van de basisvorming. Je mag alles niet zomaar op het bord van de leraar gooien. Dat moet je begeleiden, leraren duidelijk maken waar het om gaat, zodat ze er goed mee uit de voeten kunnen.

Doky Verhagen: Ons hoofddoel is dat de invoering van het nieuwe eindexamen niet strandt op onduidelijkheden.

Kleio: We begrijpen dat jullie, naast dit WIEG-katern in *KLEIO*, ook voorlichtingsbijeenkomsten gaan houden. Dat lijkt ons niet eenvoudig omdat jullie vrijwel gelijktijdig met de invoering van de basisvorming met deze nieuwe regeling komen.

Joke van der Leeuw: We hebben grootse plannen. We gaan bijeenkomsten organiseren voor lerarenopleiders en voor docenten die geschiedenis geven. We willen praktisch bezig gaan. Dat wil bijvoorbeeld zeggen dat we structuurbegrippen en aanpalende vaar-

digheden niet in abstracto behandelen, maar aan de hand van het examenonderwerp voor 1994 concreet gaan invullen en oefenen met leraren. We pleiten ervoor dat het volgen van deze bijeenkomsten een nascholingscertificaat voor de leraar oplevert. We zullen de kosten zo laag mogelijk houden.

De begeleiders van deze bijeenkomsten zullen in 1992 worden geschoold. In het schooljaar 1992-93 komen de docenten aan de beurt.

Stofomschrijving struikelblok

Kleio: De WIEG heeft als taak 'het adviseren over stofomschrijvingen en leermiddelen' gekregen.

Doky Verhagen: De stofomschrijving, dat is een heel moeilijk punt voor ons. In de bestaande examenregeling staat daar niets over. Eigenlijk is het een janboel. En het is zo belangrijk voor leerlingen en leraren dat de examenstof goed omschreven staat. Opnieuw dreigen een goede procedure voor het opstellen van de stofomschrijving en het helder formuleren van de eisen die aan de inhoud gesteld moeten worden, buiten de examenregeling te blijven.

Joke van der Leeuw: Als dat mocht gebeuren, dan stoppen we met ons werk. Het heeft allemaal geen zin als de situatie rond de stofomschrijving blijft zoals die nu is. Dan houden we ermee op.

Doky Verhagen: Het omschrijven van de stof is ook bij de andere vakken een rommeltje. Bij de CEVO streven we nu naar een formule die voor alle vakken geldig is. Daarin

moeten zaken als faciliteiten voor stofomschrijvers, vormgeving, kosten en dergelijke geregeld worden.

Inspecteur Snoek: We willen een pragmatisch, een maakbaar examen. Leerlingen hebben er recht op om te weten wat ze moeten doen. Dat is een simpele eis van rechtvaardigheid.

Kleio: Stel dat jullie om de stofomschrijving opstappen, ondermijnt dat niet nog verder de positie van geschiedenis? Kunnen ze op het ministerie dan niet zeggen, 'nou, dan maar geen geschiedenisexamen'?

Joke van der Leeuw: De positie van ons vak is niet meer zo slecht als het vroeger leek. We ontmoeten steeds meer begrip voor de eigenaardigheden van geschiedenis. Steeds meer raken mensen weer doordrongen van het feit dat geschiedenisonderwijs onontbeerlijk is. Nee, ik verwacht dat er nu een goede regeling voor de stofomschrijving in het examenreglement komt.

Kleio: En als het examen nu in 1994 gaat draaien, houdt dan alles op?

Ronald Donk: We hebben ideeën over evaluatie. Dat is ook een taak van de WIEG. We willen geen experimenteel examen. Dat niet. We laten ook geen onderzoeksbureau's op het examen los. Dat werkt niet. We willen gebruik maken van de bestaande kaders, van de examenbijeenkomsten die ieder jaar door de VGN georganiseerd worden.

Joke van der Leeuw: Daar komen de leraren geschiedenis. Daar kunnen we horen hoe het in de praktijk is gegaan, waar knelpunten zitten. Dan hebben we een praktische vorm voor evaluatie bereikt.

Kleio: Bedankt voor het gesprek.

Een nieuw Examen

De moeizame weg naar een nieuw examen geschiedenis en staatsinrichting in 1994

Op 26 september 1989 werd het VGN bestuur, naar zij dacht, verblijd met het langverwachte antwoord van de toenmalige staatssecretaris mevrouw Ginjaar-Maas op de veelvuldige brieven over een nieuw eindexamen geschiedenis en staatsinrichting.

Reeds in 1984 waren er door het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen een aantal examencommissies ingesteld: de Adviesgroep voor het Examenprogramma (AGEP-EPC), de BRUG en de Werkgroep Herziening Eindexamen Geschiedenis en Staatsinrichting (HEG). De eerste twee commissies bogen zich over het examen voor Mavo/Lbo, de HEG over dat voor Havo/Vwo.

In 1987 werden de eindrapporten ingediend. Deze waren zorgvuldig en in overleg met de VGN (waarvan het merendeel van de docenten geschiedenis en staatsinrichting lid is) tot stand gekomen en konden dus worden beschouwd als representatief voor de wensen en gedachten van 'het veld', de docenten geschiedenis en staatsinrichting.

Staatsinrichting

Al spoedig na de indiening van het rapport van de HEG ontstond er een probleem met de NVLM, de organisatie van de docenten maatschappijleer, over de uitwerking van het onderdeel staatsinrichting. De docenten geschiedenis en staatsinrichting zouden aspecten van het programma van maatschappijleer geannexeerd hebben.

Het conflict liep zo hoog op dat er een commissie werd geformeerd uit bestuursleden van VGN en NVLM om de problemen op te lossen.

Een moeizaam tot stand gekomen compromis bleek voor beide verenigingen onaanvaardbaar. Wel werd de staatssecretaris een praktische oplossing aan de hand gedaan; het themaveld politiek en een onderwerp uit de staatsinrichting zouden nooit te gelijktijd als onderwerp voor een centraal schriftelijk moeten worden vastgesteld.

Na dit advies werd het oorverdovend stil. Ondanks herhaald mondeling en schriftelijk aandringen van het VGN bestuur, gebeurde er anderhalf jaar helemaal niets. Tot 26 september 1989, toen arriveerde de reactie van staatssecretaris Ginjaar-Maas. Het VGN bestuur verwachtte hierin de lang verbijde op-

lossing van de kwestie staatsinrichting en voorstellen over een procedure die moest leiden tot een nieuw examen geschiedenis, aan te treffen. Het werd een teleurstelling, er stond helemaal niets van dien aard vermeld. Het heeft het VGN bestuur eerlijk gezegd zelfs enige tijd gekost om de consequenties van de inhoud van de brief volledig te begrijpen.

Het bleek dat er weinig zou veranderen. Ondanks de mening van de staatssecretaris dat - citeert uit de brief -, *'het vak een grote waarde heeft voor de maatschappelijke en culturele vorming, een waarde die in het bestaande programma niet tot volle bloei kan komen'*, er over de HEG niet, *'de brede overeenkomst bestaat, die ik, juist voor dit vak, gewenst acht'*.

Vandaar dat de voorgestelde wijzigingen, op enkele praktische punten na, niet zouden worden overgenomen. Alleen de caesuur van 1917 zou komen te vervallen en het schriftelijk examen zou voortaan uit drie in plaats van uit twee onderwerpen bestaan. De gehele didactische vernieuwing werd terzijde geschoven, *'omdat veel geschiedenisleraren met zo'n ingreep op dit moment ook niet gelukkig zouden zijn'*.

Speciale aandacht werd nog gegeven aan de situatie op het Lbo/Mavo maar in de vorm van vage toezeggingen zonder concrete uitwerking.

Concreet was alleen dat het programma op eerder vermelde punten (de caesuur van 1917 en het aantal CSE onderwerpen) door het ministerie zou worden aangepast en dat deze veranderingen vervolgens zouden worden voorgelegd aan de advies instanties.

Het kwam er dus op neer dat men bijna alle resultaten van de inspraakprocedures naast zich neerlegde en dat men zonder verder overleg van plan was een aantal veranderingen in het examenprogramma geschiedenis en staatsinrichting door te voeren.

Waarop mevrouw Ginjaar-Maas de mening baseerde dat docenten geschiedenis en staatsinrichting het voorgestelde nieuwe examen niet wilden, was geheel onduidelijk.

Brandbrief

Maar naast de brief van 26 september bleven

er nog meer problemen rond het examen geschiedenis en staatsinrichting bestaan. Er waren geen onderwerpen meer voor het CSE van 1992, de examenonderwerpen van 1990 werden alle twee in 1991 uit armoede herhaald. Er was geen procedure om eindexamenonderwerpen voor te dragen. Er was niemand - noch in het verleden, noch in de toekomst - verantwoordelijk voor een behoorlijke stofomschrijving voor het schriftelijk examen. (Uit recent onderzoek van de Havo/Vwo commissie van de VGN is gebleken dat juist die gebrekkige stofomschrijving reden was tot veel ongenoegen over de geschiedenisexamens).

In een lange brief aan de staatssecretaris heeft de VGN de verschillende problemen uiteengezet en verzocht geen wijzigingen in het examenprogramma aan te brengen alvorens met de VGN was overlegd. Gezien de urgentie van de materie werd om een onderhoud op korte termijn verzocht.

Dit had effect! Er kwam bijna per ommekeer een reactie. Op het ministerie was na de zoveelste reorganisatie een nieuwe ambtenaar belast met geschiedenis, en - toevallig - was dit een historicus. Hij had, in tegenstelling tot zijn voorgangers, begrip voor die 'lastige historici', zoals de geschiedenisdocenten inmiddels op het ministerie werden genoemd. Hij nodigde het bestuur van de VGN uit om over de verschillende problemen, genoemd in de laatste brief te komen spreken.

Dat was in december 1989.

Nu is het oktober 1991, en dit nummer van KLEIO informeert u over het nieuwe eindexamenprogramma geschiedenis en staatsinrichting, zoals het nu ter beoordeling bij de adviesorganisaties ligt.

De bedoeling is dat het programma in 1994 van start gaat. Er is dus in de afgelopen twee jaar heel wat gebeurd.

Het examenonderwerp

Een aantal problemen is los van de nieuwe examenregeling aangepakt en geregeld.

In de eerste plaats heeft de VGN zijn zorg uitgesproken over de tot standkoming van de onderwerpen voor het Schriftelijk Examen voor geschiedenis en staatsinrichting. Deze bleken tot 1989 het uitvloeisel te zijn geweest van voorkeuren van min of meer onduidelijke maatschappelijke lobbies. Vandaar dat er een ordentelijke procedure moest komen voor de voordracht van CSE onderwerpen.

Er werd gekozen voor een voordracht door de VGN van drie onderwerpen waaruit de staatssecretaris er dan twee kon kiezen.

De afgelopen jaren zijn er binnen de VGN en in de wereld van de vakwetenschap oproepen gedaan om voorstellen te doen voor CSE onderwerpen. Uit de binnengekomen onderwerpen heeft een gemengde commissie van het Nederlands Historisch Genootschap (NHG) en de VGN de laatste twee jaar er telkens drie uitgekozen voor de voordracht aan de staatssecretaris. Om te voorkomen dat dit geen eenmalige aangelegenheid werd, is deze procedure vastgelegd op het ministerie.

In het HEG rapport was een aantal criteria omschreven waaraan een onderwerp moest voldoen. Naast vakwetenschappelijke criteria werden maatschappelijke relevantie, omvang en aansluiting bij belangstelling en leefwereld van de leerling genoemd. Dit zijn de onderdelen geworden waarop de binnengekomen onderwerpen door de examencommissie getoetst zijn.

De stofomschrijving

Een tweede zorg vormde de stofomschrijving. Ook hiervoor bestond geen vaste procedure.

De stofomschrijving was voor 1990 gemaakt door mensen die min of meer toevallig door het ministerie waren aangezocht. Aan hun werk zat geen enkele vorm van bezoldiging vast.

De onderhandelingscommissie heeft bedongen dat er voortaan, op basis van het HEG advies, een stofomschrijvingscommissie moest komen.

Voor elk gekozen onderwerp is er nu een commissie voor de stofomschrijving die moet worden samengesteld uit twee docenten uit beide sectoren van het Voortgezet Onderwijs, een vakwetenschappelijk historicus, een vakdidacticus en een examenmaker. Voor aparte commissies is gekozen om zoveel mogelijk te kunnen werken met deskundigen op het gebied van het onderwerp.

Voor het examen van 1992 en 1993 is er min of meer succesvol met deze procedure gewerkt. De werkzaamheden voor 1994 zijn in volle gang.

Er is verder geregeld dat er een vergoeding voor de werkzaamheden wordt gegeven, al wegen de emolumenten niet op tegen de omvangrijke taak. In feite zou het werk gedaan moeten kunnen worden op basis van rechtspositionele faciliteiten, maar men is op het ministerie helaas bijzonder huiverig deze te verlenen. De VGN blijft echter pleiten voor een dergelijke oplossing.

Het Mavo/Lbo examen

Verder bleek dat een belangrijke wens uit het Mavo/Lbo veld: de verhouding open en gesloten vragen te veranderen ten gunste van de open vraagvorm gehonoreerd kon worden.

Vanaf 1992 zullen er meer open vragen zijn en zal de puntenverhouding tussen de open en gesloten vragen voortaan 50/50 worden.

Een nieuw examenreglement

Uiteraard vormde het nieuwe eindexamenprogramma het hoofdbestanddeel van de onderhandelingen met het ministerie. Een delegatie bestaande uit Nico Maarsen (voorzitter van de Werkgroep HEG), Zonneke Matthee (toenmalige voorzitter van de VGN), Doky Verhagen (voorzitter vaksectie geschiedenis van de CEVO) en Joke van der Leeuw-Roord (destijds eerste secretaris van de VGN, speciaal belast met de examenproblematiek) heeft in 1990 bijna maandelijks een bezoek gebracht aan het ministerie.

De gesprekken verliepen redelijk vlot en het lukte in de jungle van rapporten van HEG en BRUG en AGEPEPC het dorre hout te kappen.

Ook de hobbel van de staatsinrichting kon worden genomen, omdat aangetoond kon worden dat de voorstellen die ten aanzien van dit vakonderdeel in het HEG rapport werden gedaan, in feite binnen het huidige reglement van het examen bleven. Daar was immers sprake van 'wording en werking van ons staatsbestel' en wanneer deze omschrijving niet overschreden werd, annexeerde geschiedenis dus geen leerstofgebied van maatschappijleer.

Rond het voorjaar van 1991 was de taak van de commissie afgerond en lag een nieuwe examenregeling op tafel. Deze moest worden goedgekeurd door de staatssecretaris en daarna voor advies worden aangeboden aan de Onderwijsraad en aan de Artikel 3 organisaties.

De WIEG

In deze periode werd een nieuwe werkgroep geformeerd.

De Werkgroep Implementatie Eindexamen Geschiedenis (WIEG) heeft een aantal opdrachten meegekregen. In de eerste plaats moeten de adviezen van de verschillende adviesorganen worden verwerkt en worden voorgelegd aan de staatssecretaris. Daarnaast moet de voorlichting aan het veld worden verzorgd. Uiteindelijk moet er een evaluatie

van de eerste examens komen. Voor dat laatste denkt de commissie het instrument van de examenbesprekingen uitstekend te kunnen gebruiken.

Verder lopen alle zaken die met het examen te maken hebben via de commissie.

Zodra de commissie aantrad werd hij geconfronteerd met een aantal problemen. Er bleken op het laatste moment door het ministerie toch weer een aantal veranderingen te zijn aangebracht in de regeling van het examen. De kwestie van de stofomschrijving vroeg hierin de meeste aandacht.

Waar gaat het hier om?

De staatssecretaris en zijn ambtenaren wilden af van de verantwoordelijkheid voor de stofomschrijving. *'Waren de structuurbegrippen en vaardigheden niet voldoende uitwerking voor een CSE onderwerp? Bracht een gedetailleerde stofomschrijving de vrijheid van onderwijs niet in gevaar?'*

Het kost veel moeite uit te leggen dat het voor docenten, leerlingen en examenmakers onmogelijk is, te werken, zonder een aangegeven leerstofkader, in een nagenoeg onbegrensde materie.

Aanvankelijk leek het erop dat de commissie in overleg met het ministerie een compromis had gevonden. De stofomschrijving zou voortaan bijvoorbeeld onder verantwoordelijkheid van de CEVO kunnen vallen en niet langer onder die van het ministerie. Voor het bestuur van de VGN al een uiterste concessie. Jaren geleden hebben de docenten geschiedenis en staatsinrichting de overheid getracht duidelijk te maken, dat hun vak zich niet goed leende voor centrale toetsing. Toch drong de overheid deze centrale toetsing aan het voortgezet onderwijs op. Nu, vindt de VGN, dient diezelfde overheid ook verantwoordelijk te zijn voor een goede uitvoeringspraktijk.

Maar in het uiteindelijke voorstel was er van het compromis niets meer terug te vinden en werd alle verantwoordelijkheid voor de stofomschrijving van de hand gewezen. Dit was onverteerbaar voor de commissie en door middel van brieven is deze mening bij het ministerie en de Onderwijsraad duidelijk gemaakt. Uit de adviezen die tot nu toe binnengekomen zijn blijkt dat de bezwaren tegen de formulering over de stofomschrijving door vele instanties worden gedeeld.

Veranderingen door het nieuwe examen

In de eerste plaats is naast het examen geschiedenis en staatsinrichting voor het voortgezet onderwijs, ook het staatsexamen onder een regeling gebracht (artikel 1 bijlage A-1 en A-2).

Verder is vastgelegd dat er 2 CE en 2 SO onderwerpen zullen zijn (artikel 3). Over dit punt is lang gesproken. Mevrouw Ginjaar-Maas wilde drie onderwerpen, naar het voorbeeld van aardrijkskunde. Maar wanneer hiervoor ook voor geschiedenis en staatsinrichting gekozen zou worden, zou daarmee het gehele onderwijs in het examenjaar zijn vastgelegd. Vandaar dat uiteindelijk toch voor twee CE onderwerpen is gekozen.

De voorstellen uit het HEG rapport over het aantal onderwerpen in het schoolonderzoek waren veel ruimer, maar het ministerie wilde een schoolonderzoek dat gelijkwaardig is aan het schriftelijk examen. Dit leidde dus uiteindelijk tot de 2:2 verhouding voor het CE en SO. Het gevolg van deze beslissing is een veel grotere vrijheid voor de invulling van het geschiedenisonderwijs in de bovenbouw.

Er is in het examenprogramma per jaar gekozen voor een mondiaal en een nationaal onderwerp, met dien verstande dat het nationale onderwerp ruim geïnterpreteerd moet worden (artikel 5). Aanvankelijk stond er 'een onderwerp uit het Nederlandse culturele erfgoed' maar dat zou een 'non-begrip' zijn. Uiteindelijk moet er 'Nederland en (voormalige) koloniën/rijksdelen' komen te staan.

Er is in artikel 5 nog een aantal richtlijnen vermeld waaraan examenonderwerpen moeten voldoen. Dit om te voorkomen dat onderwerpen te vaak herhaald worden en de keuze te weinig divers is.

Daarnaast zijn er afspraken dat er elk jaar één nieuw CSE onderwerp zal zijn, zodat docenten in staat zijn zich behoorlijk op het examen voor te bereiden.

Er is een lijst met thema's samengesteld waaruit voor de eerste 5 jaar onderwerpen gekozen moeten worden. Er zijn uiteraard nog talloze andere mogelijkheden. Nu is door de commissie geprobeerd uit de verschillende themalijsten van de verschillende rapporten een representatieve keuze te maken. Het is in ieder geval duidelijk dat de caesuur van 1917 verdwenen is. Het is de bedoeling de lijst van thema's elke 5 jaar bij te stellen, opnieuw op voordracht van VGN en NHG.

Maar de vernieuwende elementen van dit examen zijn vooral de structuurbegrippen en de daarbij behorende vaardigheden.

Sinds het rapport van de Werkgroep HEG verscheen, hebben deze begrippen en de uitwerkingen ervan zowel in de (onderbouw) methodes als in de kerndoelen van de basisvorming een plaats gevonden, zodat er met het nieuwe examen een didactische en onderwijskundige samenhang ontstaat van het gehele onderwijs in geschiedenis en staatsinrichting in het voortgezet onderwijs.

1994

Komt dit voorstel voor een nieuw examenprogramma nu ook langs alle instanties en ziet het nieuwe examen er in 1994 nu ook zo uit?

Op dit moment kan worden vastgesteld dat het reglement in grote lijnen vastligt, maar er zijn nog een aantal wezenlijke problemen. In de eerste plaats de lijst van thema's. De ellende van het vak geschiedenis en staatsinrichting is, dat iedereen er wat van weet, ideeën heeft en er wat over wil zeggen. Wanneer men wis- en natuurkunde eindtermen of kerndoelen formuleert, reageert er nagenoeg niemand op. Maar bij de mens- en maatschappijvakken ligt dat geheel anders. De verschillende commissies en werkgroepen hadden allemaal verschillende themalijsten opgesteld. Er is door de commissieleden getracht een redelijke dwarsdoorsnede hiervan te maken, zonder de pretentie te hebben een 'body of knowledge' voor het vak te presenteren. Dat dit niet gemakkelijk is, blijkt uit het volgende voorbeeld. De Tweede Wereldoorlog werd, gezien het feit dat dit onderwerp in de afgelopen jaren reeds vier maal CSE onderwerp was geweest, aanvankelijk voor de eerste periode van vijf jaar geschrapt. Staatssecretaris Wallage zorgde er persoonlijk voor dat dit thema toch is opgevoerd.

Een tweede voorbeeld is ook bijzonder interessant. Heel voorzichtig beginnen zich momenteel enige contouren af te tekenen van intercultureel geschiedenisonderwijs. Een niet eenvoudige problematiek maar beslist in overeenstemming met het minderhedenbeleid van de overheid. Omdat het geschiedenisonderwijs maatschappelijk relevant en bestaansverhelderend moet zijn, werd voor 'De veranderende invloed van de Islamitische Wereld' als een thema gekozen. Op het ministerie waren er twijfels of een dergelijk onderwerp vanwege de Golfoorlog wel opgevoerd moest worden.

De commissie vond dat dit thema juist wél vanwege de Golfoorlog gekozen moest worden en heeft dit kenbaar gemaakt aan de staatssecretaris. Hij zag het belang van dit onderwerp wel degelijk in en dus is het thema 'Identiteit en invloed van de Islam' uiteindelijk toch in de lijst met thema's opgenomen.

Maar er zijn meer problemen. Het ministerie houdt zich op dit moment bezig met de inrichting van het bovenbouwonderwijs, de zogenoemde tweede fase. Hoewel het examenreglement op geen enkele manier strijdig is met deze plannen, zijn er toch twijfels of nieuwe examenregelingen nog moeten worden doorgevoerd, al moet men in Zee-termeer toch ook weten dat het tamelijk lang

duurt eer plannen op het gebied van onderwijs ingevoerd worden.

En dan zijn er nog de veranderingen die door het ministerie in de tekst van het voorstel zijn aangebracht. Ook daarover is het laatste woord nog niet gesproken. Voor de WIEG is één ding duidelijk, wanneer er geen aanvaardbare oplossing voor de stofomschrijving wordt gevonden, wordt wat WIEG en VGN betreft er geen nieuw examenreglement ingevoerd.

Tenslotte

Op dit moment loopt de adviesronde van de Onderwijsraad en de Artikel 3 organisaties. Uit de binnengekomen adviezen blijkt dat men het voorstel zorgvuldig heeft bekeken. Er zijn uiteraard afwijkende adviezen, maar die zullen niet leiden tot het volledig terzijde schuiven van het voorgestelde reglement. Op detailpunten kan de regeling er uiteindelijk wél iets anders uit gaan zien.

Voorlopig lijkt het erop dat men er op tijd uit zal komen. Goede wil is bij alle betrokken partijen aanwezig. Iedereen gaat er op dit moment vanuit dat er in 1994 een vernieuwend, creatief examen geschiedenis en staatsinrichting zal zijn.

De twee examens vergeleken

Een nieuw examen - een grote verandering? een hele verbetering?

De stof en de stofomschrijving

In het oude examenreglement was de leerstof op geen enkele manier omschreven; ook bestond er geen canon waarop een commissie stofomschrijving zich kon beroepen bij het samenstellen van de stof van het examen. Dat dit in de praktijk tot verschil van mening leidde tussen de vragenopstellers en het veld is ook dit jaar weer gebleken. Wat mag je nu van een leerling verwachten als de stofomschrijving zegt dat 'opkomst en verval van de NSB' tot het onderwerp behoort.

Het nieuwe examenprogramma heeft als voordeel dat de structuurbegrippen en de vaardigheden uitvoerig worden genoemd, zodat daarover duidelijkheid kan bestaan. Het formuleren van structuurbegrippen en vaardigheden en ook het werken ermee is niet zo nieuw als het lijkt. Er is oefening mogelijk vanaf de brugklas, want structuurbegrippen en vaardigheden maken deel uit van de kerndoelen van de basisvorming. Het werken ermee in de bovenbouw zal dus een vervolg hierop zijn, zeker na een overgangsfase.

Overigens moet dit niet gaan leiden tot het inoefenen van een examen vanaf die brugklas. Het werken met structuurbegrippen en vaardigheden moet van speels naar meer serieus gaan.

Echter, op het gebied van de inhoud van het onderwerp is nog niet veel veranderd. En dat is belangrijk, want de vaardigheden en structuurbegrippen worden toegepast en gevraagd in relatie tot historische onderwerpen.

Bij het 'oude' examen was het de gewoonte om, met name de laatste twee jaar, een stofomschrijving door een deskundige commissie te laten opstellen. Maar in het huidige voorstel wordt expliciet gesteld dat het ministerie geen zorg zal dragen voor het laten uitwerken van de vastgestelde onderwerpen. Zowel de WIEG als de VGN hebben laten weten een examen in de voorgestelde vormen aanzien van de stofomschrijving onacceptabel te vinden.

Het is kennelijk moeilijk duidelijk te maken dat ons vak niet zo eenduidig is, dat iedereen precies weet wat onderwezen moet worden als het onderwerp 'de Franse Revolutie' zou worden voorgesteld. Een stofomschrijving is dan op zijn plaats. Maar het ministerie heeft

problemen met het 'voorschrijven' van leerstof. Men vindt dat strijden met de vrijheid van onderwijs en bevoogdend.

Een bijkomend probleem voor geschiedenis en staatsinrichting is dat iedereen denkt iets van het vak af te weten en dus zijn/haar zegje doet. Bovendien moeten alle zuilen en (pressie)groepen tevreden gesteld kunnen worden. Voor het ministerie goede redenen zich niet te willen branden aan een stofomschrijving. Maar datzelfde ministerie verplicht ons wel tot een centraal examen! Dan moet er toch ook naar het veld toe duidelijkheid zijn wat daarin gevraagd mag worden!

De randvoorwaarden

Als de werkgroep nu constateert dat het oude examenbesluit als richtlijn geen duidelijkheid bood en het nieuwe althans op het gebied van de structuurbegrippen en vaardigheden wel, dan kunnen wij constateren dat er al veel gewonnen is. Maar toch.

Een landelijk examen is iets heel anders dan een SO of een repetitie. Bij het eigen schoolwerk weet een docent precies wat wel en wat niet behandeld is. Voor een CSE moet men afgaan op de stofomschrijving. En dat is niet altijd wat men in het veld daarmee voor ogen heeft.

In feite stellen wij allemaal en terecht, aan een CSE veel hogere eisen dan aan onze eigen proefwerkvragen. Op school weten de eigen leerlingen vaak best wat de docent die hen heeft lesgegeven met een bepaalde vraag bedoelt. Iemand die dezelfde stof door een ander onderwezen heeft gekregen kan daarvoor wel eens de mist ingaan. Wie ervaringen heeft met centrale proefwerken weet hier alles van.

Vragen maken voor een landelijk examen met duizenden onbekende leerlingen is dan ook beduidend moeilijker dan voor een gewoon schoolonderzoek.

Aan de andere kant moeten wij ons ook realiseren dat het maken van een CSE mensenwerk is. Zes collega-docenten doen hun uiterste best binnen de huidige (en toekomstige) randvoorwaarden zo goed mogelijk werk te leveren. Drie anderen kijken daar nog weer kritisch naar en stellen bij. De CITO-medewerker begeleidt dit hele proces en de vakwetenschapper laat aan het einde van de rit zijn licht over de voorgestelde vra-

gen schijnen. Indien nodig worden vragen bijgesteld.

Ondanks deze procedure kan er toch wel eens iets fout gaan, met alle ellende van dien. Een nieuw examenprogramma kan daar weinig tot niets aan veranderen. Wel denken we dat met duidelijker richtlijnen, en die moeten zich dan ook uitstrekken over het gebied van de stofomschrijving, er beter gewerkt kan worden. Maar het blijft mensenwerk - docentenwerk. De vragenmakers hebben ook nog hun dagelijkse portie werk op school. Critici van het huidige examen zijn zich dat niet altijd bewust. Er wordt wel verondersteld dat men niet weet hoe het in de praktijk gaat. Een dergelijke uitspraak maakt des te meer duidelijk hoe divers de schoolpraktijk is en hoe moeilijk het is daarvoor een centraal examen te maken.

De aard van de vragen

Het feit dat structuurbegrippen en vaardigheden gevraagd kunnen worden betekent dat de stof waarmee dat gebeurt niet altijd (even) bekend hoeft te zijn. Dat is een wezenlijke verandering ten opzichte van het huidige examen.

Het nieuwe CSE zou ook wel eens minder feitelijk kunnen worden, in tegenstelling tot de huidige praktijk, waarin het soms door de aard van de stofomschrijving en het onderwerp voorkomt dat er eigenlijk alleen feitjes gevraagd kunnen worden.

Een grote wijziging zou het correctievoorschrift kunnen ondergaan. Meer dan ooit zal het mogelijk zijn dat leerlingen antwoorden geven die niet in het model staan, of het model zal in ruimere bewoordingen moeten worden opgesteld. De CSE-besprekingen zouden hierdoor wel eens nog meer gebruikt kunnen worden om varianten te bespreken, al zullen de uitkomsten nooit bindend zijn!

Tenslotte

Een en ander heeft tot gevolg dat de docent de leerling voorbereidt op structuurbegrippen en vaardigheden en dan gewapend met een hoeveelheid kennis naar het examen laat gaan. Op zich is dat niet nieuw! Maar nu zal iedereen meer dan voorheen getraind moeten zijn in uitingen waarin de structuurbegrippen en vaardigheden zich voordoen. Zo

zullen bij cartoons allerlei symbolen tot de standaarduitrusting van de leerling moeten horen, zullen leerlingen nog meer dan anders gewezen moeten worden op signalen die informatie in of bij een tekst kunnen opleveren. Dit alles zal toch in zekere mate betekenen dat er anders gewerkt gaat worden. Scholing ('nascholing' is in dit verband duidelijk de verkeerde term) zal essentieel zijn

om een nieuw CSE te laten slagen. Het is daarom nodig dat de wensen op dit terrein duidelijk worden, vandaar ook de vragenlijst elders in dit nummer. Invullen ervan is in ieders belang!

Het bovenbouwboek voor geschiedenis exit?

De nieuwe examenregeling heeft grote gevolgen voor de schoolboekproductie. Met losse onderwerpen uit de hele geschiedenis voor CE en SO en een vrije keuze in de vooreindexamenklas lijkt het onmogelijk dat één dik leerboek voor de bovenbouw voortaan voldoende zal zijn. Dat er een goede toekomst is voor 'katernen' wordt duidelijk uit dit artikel.

De bovenbouwboeken voor het vak geschiedenis en staatsinrichting hebben de laatste dertig jaar enkele opvallende veranderingen ondergaan. Voor de invoering van de Mammoetwet had ieder leerjaar zijn eigen periode en zijn eigen boek. Het was de bedoeling dat in de hoogste klassen de negentiende en twintigste eeuw werd behandeld. Zowel het beperkt aantal uren op de B afdelingen als de onwil en het gebrek aan kennis van de geschiedenisdocenten op het gebied van de contemporaine geschiedenis leidden ertoe dat zelden aan de behandeling van deze leerstof werd toegekomen. Staatsinrichting was in deze periode nog geen onderdeel van het vak en werd dan ook niet behandeld in de methodes.

Het schoolboek van nu

De examenregeling van 1968 was een uitvloeisel van een uitgebreide discussie die in de daaraan voorafgaande periode was gevoerd. 'Men' vond, met Dr. L. de Jong voorop, dat er veel meer eigentijdse geschiedenis moest worden gegeven. Vandaar dat er een nieuw examenreglement kwam waarin, de nadruk werd gelegd op de historische ontwikkelingen sinds 1917. Wel moesten de leerlingen minstens twee onderwerpen uit de periode daarvoor blijven bestuderen. Voor de schoolboeken had deze nieuwe examenregeling tot gevolg dat de verschillende methoden ten aanzien van de stofkeuze een opvallende gelijkenis gingen vertonen.

Nergens ontbraken onderwerpen als Duitsland tijdens Hitler, de Tweede Wereldoorlog, communistisch Rusland, de New Deal, de Koude Oorlog en Nederland in de laatste vijftig jaar. Sommige methodes kozen daarnaast enige iets meer exotische onderwerpen. Onder invloed van de HEG is er de laatste jaren hier en daar afgeweken van de vaste themakeuze.

Omdat staatsinrichting sinds 1968 onderdeel van het vak is geworden zijn in alle methoden één of meer hoofdstukken aan dit onderwerp gewijd. Ondanks het feit dat wording en werking behandeld moeten worden, beperken de meeste boeken zich tot een brede uiteenzetting van de wordingsgeschiedenis en het noemen van de belangrijkste aspecten van ons staatsbestel.

Op didactisch en onderwijskundig gebied is er iets meer onderscheid tussen de verschillende bovenbouwmethoden en vooral in de laatste vijftien jaar zijn er op dit gebied enige vernieuwende boeken op de markt gebracht. De structuurbegrippen en vaardigheden, zoals die in de nieuwe examenregeling zijn vastgelegd, hebben in deze methoden al een vaste plaats gevonden.

Het boek van de toekomst

Zowel de invoering van de basisvorming als het van kracht worden van de nieuwe examenregeling in 1994 zullen leiden tot herzie-

ning van de leerboeken voor de bovenbouw. De structuurbegrippen en vaardigheden vragen een andere didactische benadering van de leerstof. De educatieve uitgeverij zullen in de toekomst veel meer oefenmateriaal moeten aanbieden en een van de keuzes waarvoor zij zullen komen te staan is of zij dit werkmateriaal in de leerboeken opnemen of dat ze kiezen voor de in de onderbouw reeds zo bekende werkboeken.

Daarnaast zal het wegvallen van de caesuur van 1917 de inhoud van de bovenbouwboeken danig kunnen veranderen. Er kunnen immers onderwerpen uit de hele geschiedenis, dus van prehistorie tot heden, in de bovenbouw behandeld worden. Alleen de twee onderwerpen voor het centraal schriftelijk zijn onderworpen aan een aantal eisen. Deze houden in dat er een afstemming moet zijn in verschillende perioden, tijdvakken, gebieden en historische disciplines. Ook de staatsinrichting moet een vaste plaats krijgen.

Een methode bestaande uit losse katernen?

Wanneer men ervan uitgaat dat er vier 'onderwerpen' worden behandeld in het examenjaar, waarvan twee verplichte, dan is de leerstof van het vooreindexamenjaar geheel vrij. De verschillende geschiedenismethodes zouden zich op de markt kunnen profileren door eigen leerstofkeuzes waarbij de staatsinrichting dan ook meer ruimte kan krijgen.

Het is echter ook mogelijk dat sommige educatieve uitgevers besluiten het idee van een bovenbouwboek los te laten en voor de hele bovenbouw overgaan tot aparte boekjes over een bepaald onderwerp, zoals dit op het moment al gebruikelijk is bij de eindexamenkaternen. Een eindexamen-/schoolonderzoekkatern kan immers langer bruikbaar zijn, omdat een docent deze katernen in een ander jaar gebruiken kan als lesmateriaal of voor een SO. En een leraar kan een katern uitkiezen als deel van de lesstof in de voor-eindexamenklas.

De inbreng van specialisten in een bepaald onderwerp kan door dit systeem worden vergroot. Hierdoor verbetert de kwaliteit, al moet ervoor gewaakt worden dat het wetenschappelijk karakter niet de overhand krijgt in de lesstof. Misschien zouden de uitgevers deze katernen ook kunnen verkopen aan belangstellenden buiten het voortgezet onderwijs, zeker nu het contractonderwijs voor geschiedenis zich in een groeiende populariteit kan verheugen. Dit nieuwe bovenbouwschoolboek in katernen

sluit ook mooi aan bij het streven dat geschiedenis in de tweede fase van het voortgezet onderwijs voor een deel verplicht wordt voor alle leerlingen.

Alle leerlingen in het vak geschiedenis en staatsinrichting gebruiken dan een bepaald aantal katernen, de leerlingen met geschiedenis als examenvak moeten een omvangrijker aantal onderwerpen bestuderen.

Zo kan een speels, flexibel systeem van bovenbouwboeken inspelen op de nieuwste ontwikkelingen binnen het geschiedenisonderwijs.

Natuurlijk biedt dit systeem niet alleen voordelen. Wanneer men aantrekkelijke geïllustreerde boeken wil, zal de prijs navenant zijn en zou dit systeem van katernen wel eens zeer kostbaar kunnen worden. En daar de markt voor de bovenbouwboeken klein is, zou een dergelijke optie wel eens alleen daarom al onmogelijk winstgevend voor de uitgevers kunnen zijn.

Verder is de afzet veel minder zeker, omdat docenten katernen van verschillende educatieve uitgeverijen kunnen gaan gebruiken.

Daarbij kan men in het nieuwe systeem meer eigen (gekopieerd?) materiaal gaan gebruiken.

Een ander gevaar is dat de bovenbouw onderwerpen als los zand aan de leerlingen worden voorgelegd, al zit er in het voorgestelde reglement wel een zekere ordening. Het zal de verantwoordelijkheid van een schoolsectie geschiedenis en staatsinrichting en/of auteurs van schoolboeken moeten zijn een samenhangende keuze van bovenbouwonderwerpen te maken.

Conclusie

Kortom de situatie rond het bovenbouwboek voor geschiedenis en staatsinrichting na 1994 is nog lang niet uitgekristalliseerd.

Wel is duidelijk dat in ieder geval de meeste van de huidige methoden hun langste tijd hebben gehad.

Hoe wordt de docent(e) op de nieuwe eisen voorbereid?

De implementatietrein rijdt ...

In het schooljaar 1993/94 kan de nieuwe eindexamenregeling ingaan.

Op het CE worden dan evenals voorheen twee onderwerpen getoetst, waarvan er ieder jaar één nieuw zal zijn. Minstens twee jaar van te voren maakt het ministerie van onderwijs deze bekend. De onderwerpen zijn gekozen in overleg met de VGN en het NHG en vallen onder de historische thema's, waarvan de lijst is opgenomen in het eindexamenprogramma (zie blz. 12). Tevens wordt een stofomschrijvingscommissie samengesteld (hopen we; zie ook hiervoor blz. 4 en 5).

Er zijn op twee punten veranderingen in vergelijking met de oude regeling:

1. Wat de onderwerpen betreft: deze hoeven niet uit de twintigste eeuw te zijn. De onderwerpen kunnen nu ook ontwikkelingen en processen door de tijd heen zijn, thema's door de tijd heen, of een bepaald verschijnsel in een bepaalde periode.
2. Wat de toetsing betreft: zowel bij het schoolonderzoek als bij het centraal examen ligt de nadruk op begrip voor structuren en beheersing van vaardigheden in plaats van op het vertrouwde duo 'kennis en inzicht'.

De oude examenregeling vergt nascholing in het nieuwe CSE-onderwerp, met name op

vakinhoudelijk gebied. En graag heeft men ook nog een vakdidactische handreiking. Deze nascholing wordt verzorgd door de opleidingsinstituten.

Ook in de toekomst zal dat zo blijven. De WIEG heeft de taak de vakinhouden in structuurbegrippen te rangschikken en te bekijken hoe de in bijbehorende vaardigheden praktisch geoefend kunnen worden.

Hoe gaat dat in zijn werk?

Een examenonderwerp wordt uitgewerkt in structuurbegrippen en, andersom, structuurbegrippen worden aangekleed met de stof van de examenonderwerpen. Een structuurbegrip krijgt dus steeds andere kleren, maar de basisgarderobe blijft herkenbaar en geschikt om vaardigheden mee in te oefenen.

De voorlichting van de WIEG over het nieuwe examen

Tussen april en december 1992 zullen landelijke bijeenkomsten - van een dag of een dagdeel - gehouden worden om de vakdidactici van de opleidingsinstituten te informeren. Tussen april en december 1993 zal de werkgroep regionale scholingsbijeenkomsten voor docenten organiseren.

De WIEG stelt zich voor om in overleg met de opleidingsinstituten de voorlichting over het nieuwe eindexamen te stroomlijnen ten einde landelijke en regionale scholing en informatie op elkaar af te stemmen. De werkgroep heeft haar licht opgestoken

bij de BINEKT (Begeleidingscommissie Invoering Nieuw Eindexamenprogramma Klassieke Talen), die zojuist een soortgelijke taak vervuld heeft. We hebben veel adviezen gekregen en hopen van de geschiedenis van de BINEKT te leren!

In volgende nummers van KLEIO wordt u geïnformeerd over plaats, tijd en inhoud van de scholingsbijeenkomsten. Ook zal de WIEG bij het ministerie aandringen op het verstrekken van een certificaat van scholing aan de deelnemers.

VOORBEELD

Om leerlingen te trainen in het gebruik van het structuurbegrip 'standplaatsgebondenheid' en de daarbij behorende vaardigheden kunt u een tekstfragment voorleggen, bijvoorbeeld uit de memoires van iemand, en daarbij vragen stellen, waardoor de leerlingen gaan zoeken naar de 'denkwereld' van de auteur.

Wanneer zij die denkwereld kennen is het mogelijk te bepalen welke vragen wél en welke beter niet aan de bron gesteld kunnen worden. Leerlingen kunnen dan iets zeggen over de betrouwbaarheid van het antwoord en leren zien dat bij bepaalde vragen aanvullende informatie nodig is.

Vragen

- 1 Door wie is de tekst geschreven?
- 2 a. Welke achtergrond heeft de schrijver?
b. Waaruit maak je dat op? (Vraag naar nationaliteit, beroep, plaats in de maatschappij, eventueel plaats in de politiek.)
- 3 a. Waarover schrijft de auteur?
b. Geeft hij een mening weer? Wiens of wier mening?
- 4 a. Beschrijft de auteur een gebeurtenis?
b. Hoe wordt die gebeurtenis beschreven?
c. Heeft hij/zij het beschrevene meegeemaakt?
d. Waaruit maak je dat op?

De WIEG wil de informatie over het nieuwe examen zoveel mogelijk afstemmen op uw wensen en verlangens. Daarom verzoeken wij u met klem het hierbij afgedrukte formulier (gekopieerd) in te vullen en op te sturen aan:

VGN, Antwoordnummer 43213, 2504 WB Den Haag.

Een postzegel is niet nodig.

Graag ontvangen wij uw reactie voor 1 december a.s.!

Naam

Adres

.....

.....

Bij het leren omgaan met de structuurbegrippen en de bijbehorende vaardigheden kunnen zich voor leerling en docent allerlei problemen voordoen. Waar verwacht u zeker moeilijkheden?

(De cijfers komen overeen met de lijst van structuurbegrippen en vaardigheden in Bijlage 1 van het nieuwe examenprogramma.)

- ☐ 1. Bron en vraagstelling
- ☐ 2. Feit en objectiviteit
- ☐ 3. Oorzaken en gevolgen
- ☐ 4. Verandering, continuïteit en discontinuïteit
- ☐ 5. Inleving en standplaatsgebondenheid
- ☐ 6. Interpretatie
- ☐ 7. Politiek

Geef aan over welk punt/welke punten u in ieder geval informatie/scholing wilt hebben:

a. over

b. over

Opmerkingen:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Geschiedenis en staatsinrichting voor Vwo, Havo, Mavo en Lbo C en D

Concept Eindexamenprogramma

artikel 1

Het eindexamen Geschiedenis en staatsinrichting bestaat uit het centraal examen en het schoolonderzoek. Het centraal examen duurt voor Vwo en Havo 2 1/2 uur en voor Mavo en Lbo 2 uur.

artikel 2

a. De examenstof wordt aangegeven in de vorm van onderwerpen.

b. Een onderwerp is een beperkte hoeveelheid stof van historisch belang, geplaatst in tijd en ruimte en gerelateerd aan een vraagstelling.

c. Per onderwerp krijgt de relevante examenstof vorm door de koppeling van het betreffende onderwerp aan structuurbegrippen; aan genoemde structuurbegrippen zijn vaardigheden verbonden. Structuurbegrippen en vaardigheden zijn geformuleerd in Bijlage 1.

d. De onderwerpen van het examen zijn uitwerkingen van een historisch thema. De thema's zijn aangegeven in Bijlage 2. De Minister herziet eenmaal per vijf jaar de thema's.

artikel 3

a. Het *centraal examen* heeft betrekking op twee onderwerpen welke door de Minister bekend worden gemaakt twee jaar voor de aanvang van het schooljaar waarin de onderwerpen worden geëxamineerd.

b. Het *schoolonderzoek* heeft betrekking op tenminste twee onderwerpen niet zijnde de onderwerpen die aan de orde komen op het centraal examen.

artikel 4

Het examen toetst:

a. De kennis van de tot het examen behorende stof;

b. De bekendheid met de structuurbegrippen en de beheersing van de daaraan verbonden vaardigheden;

c. Het vermogen om de tot de examenonderwerpen behorende stof te plaatsen in de tijd; daarbij speelt de chronologie een rol.

artikel 5

Nadere kaders voor de onderwerpen voor het centraal examen.

a. Voor elk examenjaar heeft een van de onderwerpen betrekking op de geschiedenis en/of staatsinrichting van Nederland en koloniën/rijksdelen.

b. Onverminderd het gestelde onder a geldt voorts het volgende:

1. In de loop van vier achtereenvolgende examenjaren is minstens één onderwerp gewijd aan processen, verschijnselen of gebeurtenissen uit prehistorie, oudheid, middeleeuwen en/of nieuwe geschiedenis die, hoewel in tijd verder verwijderd van de actuele samenleving dan het jaar 1870, voor onze tijd van belang zijn;

2. In de loop van vier achtereenvolgende examenjaren is minstens één onderwerp gewijd aan historische achtergronden van actuele, na 1870 manifeste processen, verschijnselen, vraagstukken of gebeurtenissen;

3. In de loop van vier achtereenvolgende examenjaren heeft minstens één onderwerp betrekking op de buiten-Europese, mondiale geschiedenis;

4. In de loop van vier achtereenvolgende examenjaren is minstens één onderwerp gewijd aan staatsinrichting, waarbij in de examenstof voor dit onderdeel het accent ligt op de wording van de staatsinstellingen; aandacht wordt gegeven aan internationale en supranationale samenwerking.

c. Er is een evenwichtig verdeelde aandacht voor bestuurlijk-politieke, economische-sociale, culturele en mentaliteitsgeschiedenis alsmede voor de onderlinge relaties daartussen.

artikel 6

Onverminderd het gestelde in artikel 3 sub b kan - indien het bevoegd gezag daartoe besluit - in het schoolonderzoek tevens aanvullend een door het bevoegd gezag gekozen onderwerp worden getoetst; een dergelijk onderwerp kan klassikaal worden behandeld of kan een individueel, zelfstandig door de leerling bestudeerd en/of uitgewerkt onderwerp zijn, dat niet voor elke leerling hetzelfde is; voor een dergelijk onderwerp is het bepaalde in artikel 2 onder c en d niet van toepassing.

Het staatsexamenprogramma Geschiedenis en staatsinrichting is identiek. Wel moeten de woorden 'centraal examen' vervangen worden door 'schriftelijk examen' en 'schoolonderzoek' door 'mondeling examen'. In artikel 6 wordt gesproken van 'staatsexamencommissie' in plaats van 'bevoegd gezag'.

Bijlage 1

Structuurbegrippen en vaardigheden

De in artikel 2 en 4 genoemde structuurbegrippen, alsmede de ad 4 genoemde vaardigheden, zijn de volgende:

1. Bron en vraagstelling

De kandidaat kan:

- a. de aard van verschillende soorten (on)geschreven bronnen van elkaar onderscheiden;
- b. vraagstellingen en hypothesen gericht op (historisch) onderzoek formuleren aan de hand van voorgelegde bronnen;
- c. (fragmenten van) bronnen verzamelen uitgaande van een bepaalde hypothese of vraagstelling;
- d. de waarde van een bron of een fragment daaruit vaststellen met het oog op een bepaalde vraagstelling of hypothese en daarbij rekening houden met de betrouwbaarheid en de representativiteit van de bron.

2. Feit en objectiviteit

De kandidaat kan:

- a. kritisch vaststellen wanneer men iets als een feit kan aanvaarden; zulke feiten onderscheiden van meningen en dus ook van vooroordelen en/of stereotypen;
- b. aangeven welke barrière(s) een objectieve weergave van de (historische) werkelijkheid in de weg staat (staan).

3. Oorzaken en gevolgen

De kandidaat kan:

- a. het complexe karakter onderkennen van oorzaken van (historische) verschijnselen, gebeurtenissen en besluitvormingsprocessen en factoren aangeven die daarbij - meestal in combinatie - werkzaam zijn;
- b. onderscheid maken tussen het gewicht van verschillende oorzaken;
- c. gewilde en ongewilde, bedoelde en onbe-

doelde gevolgen van elkaar onderscheiden; d. direct optredende gevolgen onderscheiden van pas later aan de dag tredende gevolgen.

4. Verandering, continuïteit en discontinuïteit

De kandidaat kan:

- in de loop der gebeurtenissen in een bepaald tijdvak een ontwikkeling/ontwikkelingen aanwijzen;
- zowel het unieke/bijzondere/incidentele als het meer constante/algemeen voorkomende/regelmatige in de geschiedenis onderscheiden;
- factoren onderkennen die ten grondslag liggen aan verandering van het bestaande en de weerstand daartegen;
- onderkennen dat elke tijd het verleden in zich draagt en als het product van een ontwikkeling kan worden gezien.

5. Inleving en standplaatsgebondenheid

De kandidaat kan:

- zich verplaatsen in de motieven/interessen/waardensystemen/verwachtingen van andere mensen, ermee rekening houdend dat in historische situaties de mensen niet, zoals wij, achteraf kennis konden nemen van de latere gebeurtenissen;
- de standplaatsgebondenheid onderkennen van anderen en van zichzelf in tijd en plaats en de factoren die daarop van invloed kunnen zijn;
- situaties en personen (in het verleden) beoordelen, rekening houdend met de opvattingen uit de betrokken tijd.

6. Interpretatie

De kandidaat kan:

- een geboden samenhang zien/begrijpen als een interpretatie temidden van vele mogelijkheden;
- een (historische) situatie zo goed mogelijk (re)construeren; daarbij en bij het oordelen erover rekening houdend met de diverse factoren die een mogelijke rol hebben gespeeld en met hun onderlinge samenhang;
- verbanden leggen tussen verzamelde gegevens;
- zelfstandig gegevens interpreteren, verwerken en vorm geven;
- aangeven hoe het vergelijken in de tijd het zicht op de eigen tijd kan vergroten;
- verworven inzichten toetsen aan nieuwe gegevens en verwerken tot nieuwe of bijgestelde inzichten.

7. Politiek

De kandidaat kan:

- onderkennen dat een staat beantwoordt aan het samenstel van territorium, bevolking en instellingen; dat dit samenstel kenmerkend is voor de volledig-ontwikkelde soevereine staat, en dat dit verbonden is met de wordingsgeschiedenis;

- binnen een samenleving en tussen samenlevingen bestaande uiteenlopende belangen/wensen/doelstellingen onderkennen en begrijpen dat dit vaak tot conflicten leidt en compromissen noodzakelijk maakt;
- onderkennen dat beleidsvorming een proces en een vorm van interactie is;
- onderkennen dat er mogelijkheden zijn om beleidsprocessen te beïnvloeden;
- beleidsprocessen in samenlevingen analyseren en daarbij onderkennen dat, hoe, en waarom sommigen meer invloed kunnen uitoefenen dan anderen;
- vanuit het eigen en andermans standpunt een keuze maken uit de beschikbare mogelijkheden en tegenstrijdige belangen en deze keuze beargumenteren;
- onderscheid maken tussen ideaal en werkelijkheid in de wording en werking van ons staatsbestel.

Bijlage 2

Lijst van thema's

A. Lijst van historische thema's

- De Nederlandse Opstand
- De Gouden Eeuw in de Lage Landen
- De wording van de industriële samenleving in Nederland (industrialisatie, urbanisatie en massificatie)
- Verzuiling en ontzuiling in Nederland
- Bloei en verval van de middeleeuwse feodaliteit
- De wortels van het westerse denken en handelen: Jeruzalem, Athene en Rome; en in verband daarmee de westerse denkwereld (met bijzondere aandacht voor Renaissance, Reformatie, Contrareformatie, Verlichting en/of Romantiek)
- Identiteit en invloed van de Islam
- Traditie en verandering in Rusland (sinds de 17e eeuw); resp. de USSR
- Het Europese statensysteem: van nationale staten naar Europese samenwerking
- De veranderende positie van de vrouw sinds circa 1800
- De ontwikkeling naar een multi-etnische en een multi-culturele samenleving
- De wording van een nationale staat in de niet-westerse wereld
- De Tweede Wereldoorlog

B. Lijst van thema's betreffende de staatsinrichting

- De wording en het functioneren van de verzorgingsstaat
- Partijvorming binnen het Nederlandse parlementaire stelsel

- De betekenis van het proces van de (vrouwen)emancipatie voor het Nederlandse politieke systeem
- De betekenis van gemeente en provincie binnen het Nederlandse politieke systeem, meer in het bijzonder in verband met de problematiek rond centralisatie en decentralisatie
- Parlementaire democratie versus dictatuur
- De ontwikkeling van de internationale rechtsorde

Toelichting bij het eindexamenprogramma Geschiedenis en staatsinrichting

Uit de bepalingen van artikel 2 vloeit voort dat de examenstof vorm krijgt door de onderwerpen en de in bijlage 1 gegeven structuurbegrippen en vaardigheden. Dit houdt in dat het aanduiden van het onderwerp - als regel in de vorm van een 'onderwerpstitel' - enerzijds de inhoudelijke vulling geeft aan de structuurbegrippen, terwijl anderzijds de bij een gegeven onderwerp behorende stof mede door de structuurbegrippen wordt bepaald.

Daarom zal worden afgezien van de onder het vroegere examenprogramma bestaande praktijk om de door de Minister aangewezen onderwerpen voor het centraal/schriftelijk examen vanwege de Minister te (doen) voorzien van een stofomschrijving.

Uit de bepalingen in artikel 2 en 3 vloeit voort dat voor het centraal/schriftelijk examen de Minister twee jaar tevoren de onderwerpen aanwijst en eenmaal per vijf jaar de thema's herziet.

Adviesprocedures zijn niet vastgelegd. Het ligt in de rede dat wordt aangesloten bij de gangbare praktijk die inhoudt dat de Minister zich bij de aanwijzing van onderwerpen laat adviseren door deskundige personen uit het 'veld'.

DE EURO-CLUB

Britannia: "Ik doe mee, als m'n kroost ook mee mag doen!"

In het geval van het Verenigd Koninkrijk komen daar nog een aantal factoren bij. In de eerste plaats de erfenis van de Tweede Wereldoorlog: verarmd maar zeker niet moreel geknakt kwam het Verenigd Koninkrijk uit het strijdgewoel te voorschijn. Op het Continent lag de situatie anders: daar had voor velen de Oorlog het echec van het politieke systeem gemarkeerd. Dit maakt dat de Britten wellicht nog steeds minder geneigd zijn de deugden van hun eigen politieke systeem te relativiseren en minder open staan voor vernieuwingen.

Bovendien heeft de notie van de welhaast ongelimiteerde soevereiniteit van het Parlement veel met het Britse gevoel van nationale identiteit te maken. De Britten zijn buitengewoon trots op hun parlementaire traditie. De bijl leggen aan de wortels van de macht van het Britse Parlement staat voor velen gelijk aan het willen afschaffen van de 'British way of life'.

Instructief is een anecdote die ik in Oxford hoorde. Op een diner in London kwam Margaret Thatcher aan de praat met een hoge Duitse gast over het begrip 'democratie'. Toen de Duitser een poging deed om het Duitse parlementaire systeem aan Thatcher uit te leggen, werd hij al snel door haar op zijn nummer gezet. 'De Duitse democratie', zo verklaarde Thatcher minzaam, 'bestaat pas veertig jaar, die van ons bestaat al 7 eeuwen'.

Het lijkt me dat deze opvatting verklaart waarom er in het Verenigd Koninkrijk vaak zo furieus op elke suggestie van soevereiniteitsoverdracht wordt gereageerd. Toen tijdens de Intergouvernementele Conferenties in Luxemburg werd gesuggereerd dat de term 'Europese Federatie' in het nieuwe Europese Verdrag zou komen te staan, was dat in het Verenigd Koninkrijk meteen voorpaginanieuws. In Nederland heeft - voorzover ik weet althans - niemand er van wakker gelegen. En ook het verzet tegen een EMU (Economische en Monetaire Unie) kan mijns inziens voor een groot deel hierop worden teruggevoerd. De EMU heeft - zo wordt vaak door economen gesteld - in landen als Frankrijk ertoe geleid dat de inflatie binnen de perken is gehouden en dat regeringen zich een bepaalde begrotingsdiscipline hebben opgelegd. Een partij die in 1979 aan de macht kwam door haar tegenspeler Labour te ontmaskeren als een spilzieke club die het overheidsbudget het liefst wil laten exploderen en tekorten wil aanzuiveren door de bankbiljettenpers driftig te laten draaien, zou dat toch als muziek in de oren moeten klinken!

Dat doet het dus niet, en de oorzaak daarvan ligt in het feit dat een Economische en Monetaire Unie de overdracht van belangrijke beleidsinstrumenten aan Europese instituties impliceert en daar is London niet voor te vinden.

Nederland en het Britse Rijk

Langzamerhand moge het duidelijk worden waarom Nederland enigszins teleurgesteld geraakt is in het Britse lidmaatschap. Ook Nederland heeft zijn bedenkingen tegen het GLB, maar dat neemt niet weg dat het er tegelijkertijd driftig van heeft geprofiteerd. Nederland staat open voor hervormingen van het GLB maar de Britse houding van 'de beuk erin' kan in Den Haag absoluut niet op genade rekenen. Margaret Thatcher zelf zei hier ooit eens over: 'Ik begrijp die Nederlandse neiging om alsmaar compromissen te willen sluiten niet. In een discussie heeft de een gelijk, en de ander niet, zo simpel ligt het'.

Negatiever nog was de Nederlandse houding ten opzichte van alle ruzies over het budget. Ook al was er begrip aan Nederlandse zijde voor de Britse klachten, het is een feit dat de Britten door hun gekibbel de vooruitgang in de Europese integratie hebben vertraagd en dat was stellig niet in het belang van een land dat zo afhankelijk is van het economische verkeer met het buitenland als Nederland.

Nog pijnlijker is natuurlijk het debat over de vraag hoeveel er op Europees niveau gereguleerd moet worden. De Nederlandse economische orde is er na de oorlog jarenlang een van overleg en consensus geweest tussen werkgevers, werknemers en de regering - het radicale Thatcheriaanse vrije-markt denken is Nederland wezensvreemd. Nederland wil daarom graag allerhande zaken op Europees niveau regelen, en vond tot nog toe daarbij het Verenigd Koninkrijk steeds aan de andere kant van de barricaden.

Nederland gelooft ook sterk in het verder uitbouwen van institutionele hervormingen in de Gemeenschap: de Europese Commissie en de Europese Parlement zouden meer bevoegdheden moeten krijgen. Zoals eerder al gesteld, is London hier absoluut geen voorstander van. De Britse gehechtheid aan de eigen soevereiniteit maakt ook de voortgang naar een Economische en Monetaire Unie (EMU) moeilijker, en die EMU zou nu juist naar Nederlands inzicht zo snel mogelijk gerealiseerd moeten worden.

Maar de transatlantische band dan? Ging Nederland niet steeds meer waarde hechten aan Britse deelname aan de Europese Gemeenschappen om die band te waarborgen? Het is waar dat het Verenigd Koninkrijk altijd groot belang aan de NAVO heeft gehecht en vrij huiverig is voor Europese defensieexperimenten.

Het lijkt me inderdaad dat in het 'Atlanticentrisme' Den Haag en London elkaar nog steeds goed kunnen vinden. Toch past ook

hier een kanttekening. Het is nog steeds een open vraag hoe de transatlantische band zal reageren op het einde van de Koude Oorlog. Nu de gemeenschappelijke vijand van West-Europa en de VS tot een arme sloeber is geworden, valt het te bezien of de transatlantische band zo hecht zal blijven als hij de afgelopen veertig jaar is geweest.

Verkeerd gegokt?

Rest ons nog een belangrijke vraag: had Nederland niet kunnen voorzien dat het Britse EG-lidmaatschap zo uit zou pakken?

Het lijkt me dat slechts gedegen archiefonderzoek deze vraag zal kunnen beantwoorden. Feit is natuurlijk dat Nederland in de jaren zestig niet had kunnen voorspellen dat het vrije-markt denken in het Verenigd Koninkrijk in de jaren tachtig tot het officiële credo zou worden verheven. Evenmin had men kunnen bevroeden dat de Sovjet-Unie een reus op lemen voeten zou blijken te zijn, zodat al die nadruk op de Atlantische band - achteraf gezien - misschien iets te veel van het goede is geweest. Daar staat weer tegenover dat de Britse afkeer van supranationale samenwerking een lange geschiedenis heeft. Het Nederlandse idee dat het Verenigd Koninkrijk zich snel de regels van het communautaire spel eigen zou maken is stellig naïef geweest. Wellicht dat Nederland hier al te klakkeloos haar eigen positie op die van het Verenigd Koninkrijk heeft geprojecteerd: in de wereld der internationale politiek heeft Nederland weinig in de melk te brokkelen,

en past het zich snel aan aan degenen die de eerste viool spelen.

Er werd vanuitgegaan dat die gedachtengang ook voor het Verenigd Koninkrijk op zou gaan: als London een paar keer in een geïsoleerde positie was geweest, zou het zich wel aan de Europese mores aanpassen. Voor een ex-wereldmacht is zo iets echter nu eenmaal veel moeilijker dan voor een land als Nederland.

Aan het begin van dit verhaal refereerde ik aan de Anglo-American 'special relationship'. Onlangs werd het verval van die band gedocumenteerd in een televisieserie met de sprekende titel 'An Ocean Apart'. Wellicht dat we in ons geval van een 'North Sea apart' zouden kunnen spreken. De toekomst zal moeten uitwijzen of Den Haag definitief dichterbij Brussel zal blijken te liggen dan bij London.

kleio

nummer 8/91
pagina's 22 en 23

Ideetje misschien ... ?

Deze rubriek van KLEIO bevat suggesties, die van nut kunnen zijn voor gebruik in de klas. Materiaal voor één les, een goedgelukte excursie, die originele proefwerkvraag ... allemaal zaken die uw collega misschien ook een 'ideetje misschien' zal vinden!

Stuur uw 'Ideetje misschien ... ?' naar Bart Engbers, Klaverstraat 12, 3572 VD Utrecht. U kunt ook eerst opbellen: 030-713329.

Europees Triviant

Elk jaar organiseert de Educatieve Faculteit van de Hogeschool Gelderland in Nijmegen een nascholingscursus met rondreis langs diverse Europese instellingen. In 1990 stonden Brussel, Luxemburg, Straatsburg en Trier op het programma.

Als je dan terugkomt op school vertel je in de klas natuurlijk dat het Europees Parlement in Straatsburg iets heel anders is dan onze Tweede Kamer. Er zijn daar veel meer parlementariërs en ze schreeuwen, ze eten in de banken, maken zich op - Simone Veil had een doos met kwasten voor haar rouge - vloeken elkaar stijf over de meest onbenullige onderwerpen, en dat op een plek waar wij ze naartoe geroepen hebben. Je vertelt anecdotes over de Rekenkamer in

Luxemburg die haar inspectiebezoeken moet aankondigen, zodat Schotse en Spaanse schapenboeren hun schromelijk overdreven aantallen schapen (elk schaap telt voor de uitkering!) inderdaad blijken te bezitten (op dat moment).

Je vertelt ook nog over het democratische gat in het Europees bestel en dan resten de folders en de herinnering.

Al die folders en herinneringen waren op de terugreis in de bus paraat. Ook zaten er zo'n veertig doorgaans geroutineerde leerkrachten en de reis was lang, zodat het volgende idee opkwam: laat alle excursiedeelnemers hun priemende vragen op een kaartje zetten, geef wel een paar rubrieken. Laat ze de antwoorden geven op de achterzijde.

Wij hebben dit allemaal gedaan en na het wegnemen van doublures resulteerden 35 kaarten met ieder vijf vragen en antwoorden voor het spelletje Triviant. De reeks vragen kan uiteraard naar eigen inzichten uitgebreid worden. Voor het spel is van belang dat het antwoord op het kaartje als het enig juiste gezien wordt. De spelregels zijn bekend van de TV, iedere leerling kent ze wel. Varianten in groepjes zijn natuurlijk ook mogelijk.

De categorieën die wij hanteerden waren:

- A. Instellingen
- B. Aardrijkskunde
- C. Namen, termen en begrippen
- D. Geschiedenis
- E. Overigen

Ben Vloothuis,
Stedelijke Scholengemeenschap Nijmegen

Hieronder zijn wat teksten voor op de kaartjes afgedrukt. De overige kunt u aanvragen bij de KLEIO-redactie/Bart Engbers.

De bladzijden met kaartjes kopiëren, kaartjes losknippen, en vragen en antwoorden met de rug tegen elkaar plakken met karton o.i.d. er-tussen.

1. Vragen

- a. Welke taken heeft de Europese Commissie?
- b. In welke plaats zetelt de commissie?
- c. Wat zijn de ACS-landen?
- d. In welk jaar zijn de laatste verkiezingen voor het Europees Parlement geweest?
- e. Voor welke partij zit Mw Oomen-Ruiten in het Europees Parlement?

1. Antwoorden

- a. Bereidt Europese wetten voor en voert het gemeenschappelijk beleid uit
- b. Brussel
- c. 66 landen uit Afrika, Caraïbisch Gebied en Stille Oceaan.
- d. 1989
- e. Europese Volkspartij

2. Vragen

- a. Welke landen zijn het langst lid van de EG?
- b. Waar is de Rekenkamer gevestigd?
- c. Is Oostenrijk lid van de EG?
- d. Heeft het Europelement het recht van amendement?
- e. Welke twee taken heeft de Rekenkamer?

2. Antwoorden

- a. West-Duitsland, Italië, Frankrijk, Nederland, België, Luxemburg
- b. Luxemburg
- c. Nee
- d. Ja
- e. Controleren en adviseren

3. Vragen

- a. Elk land krijgt om de beurt het voorzitterschap van de EG. Voor hoelang?
- b. Tot welk EG-land behoort Corsica?
- c. Wat is hoofdelijke stemming?
- d. De eerste Europese instelling richtte zich op de handel in twee belangrijke grondstoffen. Welke?
- e. De Staatsburg Times is het weekblad van de: Socialistische fractie, de Regenboogfractie of van de Groenen?

3. Antwoorden

- a. 6 maanden
- b. Frankrijk
- c. Parlementariërs moeten door opstaan hun stem uitbrengen
- d. Steenkool en ijzer
- e. Groenen

4. Vragen

- a. Welke drie gemeenschappen vormen tezamen de EG?
- b. Welke West-Europese landen denken erover lid te worden van de EG?
- c. Wat zijn de drie doelstellingen van de EG?
- d. Wat houdt de Europese Akte in?
- e. Door het wegvallen van de binnengrenzen zal de welvaart: hoger worden, lager worden, gelijk blijven?

4. Antwoorden

- a. EEG, EGKS en Europese Gemeenschap voor Atoomenergie
- b. Oostenrijk, Zweden, Noorwegen
- c. Het vormen van een economische eenheid, bijdragen tot het bewaren van de vrede, versterken van de democratie
- d. Voor eind december 1992 moet er een Europese markt zonder binnengrenzen zijn met vrij verkeer van personen, goederen en kapitaal

5. Vragen

- a. Wat is de vestigingsplaats van het Europese Milieubureau?
- b. Wie wordt de 'vader van Europa' genoemd?
- c. Het begrip BTW heeft (vul in) ... met Europa te maken. Niets/Weinig/Veel
- d. Historisch gezien is Straatsburg als zetel voor het Europe Parlement logischer dan Brussel. Waarom?
- e. Wat is de maximale leeftijd om Europees ambtenaar te worden via een sollicitatie?

5. Antwoorden

- a. De keuze hiervoor is in 1990 nog niet gemaakt
- b. Schuman
- c. Veel; met de BTW-aftachten worden de Europese instellingen gefinancierd
- d. De eeuwenlange twistappel van allerlei machthebbers is nu plaats van overleg
- e. 32 jaar

6. Vragen

- a. Heeft het EP begrotingsrecht?
- b. In welk jaar werd het Europe Parlement voor het eerst gekozen?
- c. Hoe heette de eerste Nederlandse voorzitter van het Europe Parlement?
- d. Wanneer werd Nederland lid van de EG?
- e. Door de bouw van Europa-gebouwen voor het Europe Parlement is de binnenstad van Luxemburg sterk aangetast: ja of nee?

6. Antwoorden

- a. Nee
- b. 1979
- c. Cornelis Berkhouwer
- d. 1956
- e. Nee; in Luxemburg zit geen Europe Parlement en de overige Europa-gebouwen staan buiten de stad

7. Vragen

- a. Welke instelling heeft (te) veel macht in de EG?
- b. Welk land past met zijn spoorwegennet niet binnen de EG?
- c. Wat is TGV?
- d. Wat was vroeger het motief voor de vorming van één Europees rijk?
- e. Uit hoeveel landen bestaat Europa? 12 of meer dan 12?

7. Antwoorden

- a. Raad van Ministers
- b. Spanje
- c. Train Grande Vitesse (Supersnelle trein)
- d. Machtshonger en eerezucht van de heersers
- e. Meer dan 12

Boek van de maand

In deze rubriek komt telkens een boek aan de orde, waaraan de redactie wat meer aandacht wil besteden. Het boek van de maand oktober hoort bij de cursus van de Open Universiteit 'Het ontstaan van industriële samenlevingen'. Het is ook in de boekhandel verkrijgbaar.

A.C.A.M. Bots bespreekt:

H. Righart (red.), *De trage revolutie. Over de wording van industriële samenlevingen* (Uitgeverij Boom/Open Universiteit, Meppel en Amsterdam/Heerlen 1991), 625 blz., prijs f 64,-

Wie in dit, voor de Open Universiteit door een auteurscollectief geschreven, boek een systematisch overzicht van de Industriële Revolutie gevonden denkt te hebben, zal niet aantreffen wat hij verwacht. Het is geen handboek of chronologische synthese, maar een studie van de voorwaarden tot een der grootste historische transformatieprocessen. De tekst is consequent op die voorwaarden gericht.

Een van de gekozen invalshoeken is een indeling naar landen, en wel Engeland, Frankrijk, Duitsland, Rusland en Japan. Deze keus is gemaakt ten einde de voorwaarden voor het ontstaan van een industriële samenleving op de enige manier te kunnen profileren waarop dit goed mogelijk is, namelijk op basis van een vergelijkende benadering van landen die tempo- en vormverschillen vertonen. Alleen op deze wijze kan goed zicht worden verkregen op wat in die voorwaarden doorslaggevend is geweest en wat kennelijk algemeen - generaliseerbaar - was en wat bijzonder.

Een ander in het boek ingenomen perspectief is dat van een longitudinale beschouwing. De analyse van de voorwaarden per land gaat terug tot ver vóór de eigenlijke start van de industrialisatie in de zin van het machinale fabriekssysteem, en wel tot in de Middeleeuwen. De wortels van de transformatie reiken immers diep en bovendien willen de auteurs de modernisering afzetten tegen de wereld van de feodaliteit in haar diverse vormen. Het eindpunt is 1914, toen het proces van industrialisatie in de zogenaamde

Tweede Industriële Revolutie van chemie, staal en electriciteit een zekere rijping had bereikt.

Vijf landen vergeleken

De vijf landen zijn beredeneerd gekozen. Eerst komen Engeland en Frankrijk aan de beurt. In de noord-west hoek van Europa vond immers de eerste start plaats, in Frankrijk later en vooral trager dan Engeland. Dit vormt aanleiding om in die hoek reeds de stimulerende of vertragende werking van voorwaarden te bekijken. Duitsland geldt als late maar snelle starter. In Rusland brengt de 'achterlijkheid' met zich mee dat economische ontwikkeling er steeds afhankelijk is geweest van de staat, een constante in de Russische geschiedenis van Peter de Grote tot Stalin. Japan spreekt als enige industriële succes-story in de toenmalige niet-westerse wereld als keuze voor zich.

Op elke selectie van landen valt af te dingen. Op het Continent was, als bekend, België de vroegste en een krachtige navolger van Engeland op het industriële pad. De economie van de USA heeft zich tegen WO I al opgewerkt tot de koplopersgroep onder de moderne economieën van toen. De USA waren met name na de Burgeroorlog een magneet voor kapitaal en migranten en de grote partner overzee in de Atlantische economie. Toch gaat het in een voorwaarden-studie niet om geografische volledigheid maar om een zodanige selectie van landen dat de comparatief-analytische pretentie kan worden waargemaakt. De lezer dient echter wel in het oog te houden dat de industriële werkelijkheid met deze vijf landen niet is uitgeput.

In de huidige economische geschiedschrijving geldt nogal eens eerder de regio dan de nationale staat als relevante economisch-geografische eenheid. Zonder dat staatsgrenzen onbelangrijk zijn voor economische ontwikkeling, blijken industrialisatieprocessen zich grotendeels te voltrekken in regionale economisch-geografische kaders. Men denke maar aan het steenkolen- en ijzerbekken van Ruhr,

kleio

nummer 8/91
pagina's 26 en 27

Sambre/ Maas en Noord-Frankrijk en aan het feit dat niet Groot-Brittannië als geheel maar bepaalde regio's in dat land zijn doorgebroken naar het industriële tijdperk. Regionale benaderingen laten ook zien dat de variabiliteit van historische toestanden en ontwikkelingen nog groter is dan blijkt uit vergelijking tussen landen. De historische werkelijkheid is het beste op te vatten als een licht gestructureerde 'chaos'.

Toch is de keuze voor het politiek-staatskundige verband in het kader van dit boek legitiem. Ook nog eens regionale verschillen behandelen is in een synthese praktisch ondoenlijk. Bovendien worden de start en gang van de historische industrialisatieprocessen door de auteurs beschouwd als de resultaten van voorwaarden die niet slechts op het sociaal-economische, maar ook op het cultureel-mentale en het politiek-institutionele vlak liggen, en dan is het politiek-staatskundige verband van grotere relevantie.

Met deze drieslag van voorwaarden is het analysemodel, dus de kern, van het boek bepaald. Dit model wordt door het gehele boek heen vrij strak gehanteerd.

De toepassing van het model

De staat dient idealiter te voldoen aan eisen van kracht en flexibiliteit. Een zwakke staat kan zijn voor economische modernisering belangrijke taken niet nakomen, maar een sterke staat die autoritair en star is staat de noodzakelijke mobiliteit in de weg. Het voorbeeld van dit laatste is Rusland, waar het economisch-industriële ontwikkelingsproces een hortend en onevenwichtig aanzien heeft, zowel in de stalinistische als in de laat-tsaristische fase. Engeland voldoet als eerste en als beste aan de politiek-institutionele voorwaarden.

Sociaal-economisch bezien is een reeks van factoren van belang: de ontwikkelingsgraad en souplesse van de landbouw, de markt en de vraag, het arbeidsaanbod, de locatie van grondstoffen en de ligging, infrastructuur en bodemgesteldheid van een land. Aangezien de landbouw vanouds de dominante sector is, maken zijn starheid of flexibiliteit - marktgerichtheid - en ontwikkelingsgraad groot verschil als het gaat om de kansen van een land op snelle dan wel trage overgang naar een industriële samenleving. Het tempoverschil tussen Engeland en Frankrijk wordt in het boek, hoewel Frankrijk ook in bepaalde mate door sociale, politieke en culturele factoren werd

belemmerd, vooral toegeschreven aan de vroege commercieel-kapitalistische oriëntatie van de Engelse landbouw versus het kleine boeren-karakter van de Franse.

Hoe belangrijk in de ogen van de auteurs in de drie overige landen de starheid van de landbouw ook was, toch gaven daar bij de vertraging met name politiek-institutionele en cultureel-mentale omstandigheden de doorslag. Voor Duitsland - sociaal-economisch niet in alle opzichten minder geëquipeerd dan Engeland of Frankrijk - was dat onder meer de staatskundige verbrokkeling tot 1871 en voor Rusland de tsaren-autocratie met al haar sociaal-structurele implicaties. De door de staat geïnitieerde industrialisatiepogingen in Rusland zijn geïnspireerd door het streven om de achterstand ten opzichte van de reeds geïndustrialiseerde mogendheden in te halen. Eenzelfde motief speelde in de Japanse Meiji-revolutie van 1868, toen staat en élite achter de economische modernisering zijn gaan staan.

Uit de verschillende gewichten die per land aan sociaal-economische respectievelijk institutioneel-politieke factoren worden toegekend, blijkt dat het analytische model van het boek niet fungeert als een uniform raster dat zonder onderscheid aan landen wordt opgelegd. Het is een betrekkelijk soepel, open heuristisch instrument, dat nergens de complexiteit en variabiliteit van historische omstandigheden wil simplificeren. Dit blijkt ook uit de manier waarop de invloed van cultureel-mentale voorwaarden op economisch gedrag behandeld is. Met name gaat het om de overgang op een burgerlijk-kapitalistische mentaliteit: meritocratisch, prestatiegericht, individualistisch en calculerend-utilitair.

Ook hier loopt er een schaalverdeling van Engeland naar Rusland. Aan de orde komen de invloed van Reformatie en Verlichting, Reactie en Romantiek, het opkomende economische systeemdenken van Quesnay en Adam Smith en van Adam Müller en Friedrich List in Duitsland, stads- en plattelandscultuur en een diversiteit van andere, naar land onderscheiden, ideologische en religieuze stromen en tegenstromen. Zeker als voorwaarden in een verder verleden worden onderzocht kan men niet voorbij gaan aan de religieuze factor, die de economische modernisering zowel kan remmen als stimuleren.

Vermeden is het stellen van de kip- of eivraag, of reële omstandigheden de mentaliteit bepalen dan wel juist andersom. Dit blijkt met name uit de bespreking van de fameuze Weber-these over het verband tussen de

mentaliteit van het kapitalisme en die van het calvinisme/puritanisme.

Voorzichtig wordt gesteld dat in Engeland de puriteinse mentaliteit geen oorzaak maar katalysator is geweest en dat de 'prima causa' waarschijnlijk in de structuren ten plattelande ligt.

Toch kan men zich wel het een en ander afvragen wanneer geconstateerd wordt (op blz. 115), dat het moderniseringsproces zich in de 16e-18e eeuw juist manifesteert in de landen waar het calvinisme sterk was, te weten Engeland, Frankrijk en de Nederlanden. Hoe dan met het commercieel kapitalisme in de Middeleeuwen of in niet-calvinistische gebieden? Of was dat geen kapitalisme in de eigenlijke zin van het woord? Waren kapitalisten in de noord-west hoek van Europa wel overwegend calvinist? Hier kan sprake zijn van wat 'gezichtsbetog': wellicht is het zo dat de kapitalistische zwaartepunten door de werking van objectieve lange termijn-factoren verschoven zijn naar gebieden in Europa waar 'toevallig' ook het calvinisme sterk was.

Van alle soorten voorwaarden is bij de mentaal-culturele het gewicht het moeilijkst te verifiëren. Sociaal-economische en institutioneel-politieke gegevens zijn immers gemakkelijker te kwantificeren of althans te objectiveren. Bovendien zijn op het mentaal-culturele vlak wat de bronnen betreft de élites beter vertegenwoordigd dan de midden-groepen en de lagere klassen. Enquête- en interviewmateriaal, dat ons in staat stelt te peilen naar attitudes en opvattingen van brede sociale lagen, is pas voor recentere decennia beschikbaar. De historicus die poogt de invloed van cultureel-mentale factoren op, bij voorbeeld, economische veranderingen te wegen, zal altijd op glad ijs lopen, maar dit ontslaat niet van de plicht om, zoals in dit boek is gedaan, pogingen te ondernemen.

Verrijking van het model

Binnen elk van de componenten van de voor het boek gekozen analytische drieslag komen tevens de sociaal-structurele aspecten aan bod: stads- en plattelandsgroepen, adel, burgerij en industriële ondernemersklasse, ambtenaren en bureaucratie, boeren en arbeiders en huishouding en gezin. Ietwat generaliserend gesteld gaat het om de gang van een feodale standensamenleving, waar het zwaartepunt op het platteland ligt, naar de mobiele wereld van industrie, stad en klassenverhoudingen. Sociale groepen dragen economische, politieke en culturele kenmerken, staan afwijzend tegenover economische moderniteit of aanvaarden haar juist.

Het boek gaat in dit opzicht bijvoorbeeld in op de betrekkelijke wederzijdse openheid van aristocratie en burgerdom in Engeland, op het ontbreken van een aristocratisch-burgerlijke alliantie in Frankrijk, op de belangenverstrengeling tussen adel en industrieel ondernemersdom, de 'conservatieve modernisering', in het Tweede Keizerrijk in Duitsland en op de bijzondere rol der Japanse samurai, de oude krijgsmanstand die belangrijke bijdragen leverde aan de politieke en economische veranderingen sinds de Meiji-revolutie.

De auteurs accepteren de begrippen stand en klasse - van een rigide en gesloten naar een mobiele en open samenleving - zonder verdere discussie. Aangetekend zij hier dat in de sociologie en sociale geschiedbeoefening deze begrippen zeker niet door iedereen op een zelfde wijze verstaan worden.

Waardering en kritiek

De analytische drieslag en de manier waarop ermee is omgegaan, geven aan het boek het aanzien van een integrale benadering. Het is hierdoor dat deze studie zich onderscheidt van de gebruikelijke handboeken en synthesen van economische of industriële geschiedenis. Vaak zijn die andere boeken puur economisch-historisch of betrekken zij zijdelings politieke of sociale factoren erbij, maar integraal in de zin van het hier besproken boek zijn zij geen van alle. Dit geldt ook voor de grote meerdelige handboeken, de economische geschiedenissen van Europa van Cambridge en Fontana en hun Franse en Duitse tegenhangers.

In het tegenwoordige onderzoek van de industriële transformatie krijgt het thema van de bevolking veel aandacht. In het huidige boek komt dit aspect wel ter sprake, met name op blz. 92-95, 181-183 en 298-299 - gewezen wordt op het belang van de bevolkingsgroei voor het aanbod van arbeid en voor de vraag naar produkten -, maar een prominente plaats heeft het niet.

Toch, als de geschiedenis, althans de sociaal-economische, al een onderstroom heeft, dan is dat wellicht de demografische: in dit geval de zogenaamde demografische transitie ('revolutie') van de bevolkingsevenwichten van het Ancien Régime via een groeifase naar de moderne westerse bevolkingsstructuren. De Industriële Revolutie is tevens te beschouwen als een demografisch, als ook als een ecologisch, verschijnsel. Het is het goede recht van auteurs om in het voorwaardencomplex dit aspect minder te benadrukken,

maar het belang van de demografische beschouwingswijze zij hier wel gesignaleerd.

In de meeste economisch-historische synthesen blijft het micro-niveau van de bedrijfs- of ondernemingsgeschiedenis buiten beeld. Zo ook in deze studie. De betekenis van de 'poortwachters' van de Industriële Revolutie, de pionierende vroege ondernemers, wordt gerelativeerd in het licht van de grote, op lange historische termijn werkende macrokrachten die voor de transformatie bepalend zijn geweest.

Op zich is ook deze beperking gewettigd. Toch zij hier opgemerkt dat het micro-niveau van belang is voor een goed begrip van het veranderingsproces, en dit niet alleen omdat inmiddels de bedrijfs- en ondernemingsgeschiedenis zo'n hoge vlucht heeft genomen. Net zoals macro-demografische ontwikkelingen niet goed begrijpelijk zijn zonder dat mede acht wordt geslagen op gezin en familie, zo ook onttrekt uiteindelijk de portée van economische ontwikkelingen zich aan ons oog als niet mede de produktiehuishouding aan de orde komt.

In dit boek wordt deze kant wel aangestipt bij de proto-industrie (de kapitalistische huisnijverheid: blz. 81-83 en 87), maar niet met betrekking tot het fabrieksstelsel. Het belang van de studie van het micro-niveau geldt voor de hele schaal van economische orden, dus van liberaal kapitalisme via gemengde economie naar autoritaire en gecentraliseerde commando-economie; ook deze laatste kent een 'ondernemingsniveau', al is het dan verdrukt door de bureaucratische structuren.

Tot het onderzoek van de moderne industriële ontwikkeling behoort ook dat van het ontstaan en de verandering van bedrijfsvormen, management en ondernemerschap. Verder gaat het daarbij om houdingen en mentaliteiten. Dus, in totaal, om economische, sociale, institutionele en mentale aspecten. Er zou in de hele sociaal-economische historiografie meer aandacht moeten komen voor de wezenlijke wederzijdse betrokkenheid van macro en micro in de industriële transformatie. De op blz. 33 opgeworpen these van soberheid als het levensethos van de vroege industriële ondernemers tegenover de pracht-lievendheid van de oude handelskapitalistische bourgeoisie moge waar zijn, maar de uiteindelijke test kan zij slechts vinden in de concrete ondernemersbiografie.

De behandeling van het industrialisatieproces is in feite een sector-benadering, hoezeer ook het boek aandacht geeft aan voorwaarden in de landbouw en, enigszins, ook in de dien-

kleio

nummer 8/91
pagina's 28 en 29

stensector, met name de handel.

Op zichzelf is de keus voor de industriële sector legitiem, zij het dat dan wel beseft moet worden dat de recentere economische historiografie als het gaat om de moderne transformatie steeds meer het bredere begrip economische groei c.q. economische ontwikkeling hanteert. De industrialisatie wordt dan beschouwd als een deelproces. Economische modernisering wordt bepaald niet meer gelijk gesteld aan industrialisatie in de zin van het ontstaan en de groei van het fabrieksstelsel. Voor Nederland in de 19e eeuw is de bekende voorstelling van een zeer verlate en vertraagde aansluiting bij de internationale economische veranderingsdynamiek gerelativeerd door de aandacht te verbreden van de industrie alleen naar de economie als geheel.

Wél of geen revolutie

In de titel van het boek wordt de 'revolutie' 'traag' genoemd. Historici hebben inderdaad sinds enkele decennia - en dit boek sluit daarbij aan - afstand genomen van de kwalificatie 'revolutionair' als het niet-politieke omwentelingen als de Franse of de Russische betreft, maar de grote sociaal-economische transformatie van de 18e/19e eeuw. Inderdaad is deze transformatie wat anders dan de explosies van politieke revoluties. Zij strekt zich immers over meerdere decennia uit en haar wortels zijn diep in het verleden te volgen. Toch valt, op een bepaalde manier bezien, het genoemde adjectief wel te verdienen.

Beschouwt men het tijdvak eind 18e eeuw tot 1914 op zichzelf, dan is er inderdaad niet zo veel explosief of discontinu aan het proces. Wordt evenwel een langer tijdsperspectief genomen, dan krijgen de curven van produktie, bevolking en aanverwante verschijnselen een discontinu, knikvormig aanzien. Bovendien leefden vele 19e eeuwse waarnemers zelf - sociale, economische en politieke auteurs, politici, kunstenaars - wel degelijk in het besef dat zij snelle en zeer grote veranderingen meemaakten, niet alleen op politiek, maar ook op sociaal-economisch terrein.

Dat de voorwaarden van de eigenlijke industrialisatie tot ver in het verleden te zoeken zijn, is waar, maar kan de Franse of Russische Revolutie goed worden begrepen zonder ook op de lange-termijn politieke en maatschappelijke verhoudingen in beide landen te letten?

De opbouw

De indeling van het boek beantwoordt aan het schema. Eerst wordt de analytische driestap in algemeen-systematische zin ontvouwd. Daarna komen per land de drie aspecten aan de orde, waarna de eindredacteur een vergelijkend hoofdstuk biedt.

Het boek sluit, na deze lange voorwaarden-onderzoekende tekst (tot en met blz. 480), met drie hoofdstukken waarin, exemplarisch voor Engeland en Duitsland, sociaal-economische, institutioneel-politieke en culturelementale gevolgen worden besproken: onder meer levensstandaard, verschuivingen in de sociale gelaagdheid - van standen naar klassenverhoudingen - politieke democratisering en autoritarisme, alfabetisering en onderwijs en secularisering, rationalisering en arbeidsdisciplineren.

Op zich had het boek afgesloten kunnen worden met het net genoemde vergelijkende hoofdstuk. De drie slothoofdstukken zijn ongetwijfeld qua informatie en manier van behandelen interessant, maar naar mijn smaak schuilen de eigenlijke coherentie en kracht van de tekst toch meer in de hoofdstukken die daaraan vooraf gaan.

De gekozen opzet - of de uitwerking daarvan? - brengt met zich mee dat er herhalingen voorkomen, met name in de inleidende en concluderende tekstdelen die in het algemeen en ook nog eens per land geschreven zijn. Als dit bewust de opzet is geweest, had het wel een verantwoording verdiend.

Tot slot

Deze bespreking legt eerder de nadruk op de algemene karaktertrekken en het globale stramien van het boek dan dat zij ingaat op de preciese feitelijkheden die beschreven zijn. Dit neemt niet weg dat de auteurs, op basis van het gekozen analyseschema en aan de hand van recente wetenschappelijke literatuur, een grote rijkdom aan historische beschrijvingen bieden. Voor Engeland, Frankrijk, Duitsland, Rusland en Japan krijgt de lezer immers de belangrijkste politiek-institutionele, sociaal-economische en mentaal-culturele ontwikkelingen op een bondige en overzichtelijke manier uiteengezet. Deze rijkdom aan informatie waarborgt de levendigheid en concreetheid van de tekst en is juist voor docenten in het voortgezet onderwijs als verdiepingsstof bijzonder aantrekkelijk.

Dit door zijn didactische opmaak zeer overzichtelijke boek is gewoon in de boekhandel

verkrijgbaar. En voor degenen die bij de Open Universiteit de bijbehorende cursus willen volgen, geeft die universiteit onder de cursustitel '*Het ontstaan van industriële samenlevingen*' nog een tekstboek en een werkmap uit.

RECENSIES

In 't kort

In 't kort is een rubriek waarin maandelijks de uitgaven die bij de redactie zijn ontvangen worden aangekondigd. Een selectie uit deze boeken wordt in een later nummer van *Kleio* besproken.

Bronnen voor de geschiedenis van Westerwolde is de eerste uitgave van de Stichting Gebroeders Hesse-fonds. H. Gras verzorgt de beredeneerde historiografie van de Groningse landstreek Westerwolde. De bestuurlijke structuur, die een ingewikkelde historie heeft, maakte niet alleen onderzoek nodig in een aantal Nederlandse en Duitse archieven, maar ook in Brussel en Parijs. Aan de uitgave is veel zorg besteed: hij is fraai geïllustreerd en gebonden. Kortom een waardevol document ter stimulering van regionaal onderzoek. Het boek moet het eerste worden van een serie van negen van dergelijke uitgaven. Het telt 292 bladzijden, prijs f35,-.

U kunt het boek bestellen bij de stichting, Postbus 9160, 9703 LD Groningen. Ook voor de niet-onderzoeker is het een interessante uitgave.

C.H. Goedkoop schreef *Op zoek naar Ithaka*. Het boek heeft al veel aandacht in de media gehad en inmiddels een breed publiek gevonden.

Goedkoop beschrijft de strijd tussen de Homerus-kenners en hun sterk verschillende benaderingen en theorieën. Aan het slot komt hij tot een eigen, verrassende conclusie wat betreft de ligging van Ithaka. Het boek is rijk geïllustreerd, telt 148 bladzijden en kost f39,50.

Bij uitgeverij Rodopi zijn weer twee bundels verschenen in de serie 'Balans en perspectief van de Nederlandse cultuurgeschiedenis'.

Fragmenten van vermaak, macht en plezier in de 19de en 20ste eeuw onder redactie van Don Kalb en Sytze Kingma bevat zeven zeer gevarieerde artikelen.

Ter afsluiting van de reeks, en destijds was dat ook de afsluiting van het congres Balans en Perspectief presenteren zes hoogleraren hun interpretaties in de bundel *De verleiding van de overvloed, reflecties op de eigenheid van de cultuurgeschiedenis*. De congrescommissie - Reinier Kramer, Bas Mesters, Louise Rietbergen, Rik Sanders en Margreet Windhorst - die de redactie van deze laatste publicatie voerde, verdient grote waardering voor de organisatie van het congres en de productie van de bundels. De hier genoemde uitgaven kosten respectievelijk f36,- en f16,-.

De ingrijpende gevolgen van brand voor het stadsbeeld worden weergegeven in *Brand in Zutphen*. In vijf hoofdstukjes schenken de auteurs aandacht aan de materiële aspecten van branden, de verandering van het straatbeeld en de organisatie van brandpreventie en brandbestrijding.

Het ruim 60 pagina's tellende boekje is fraai geïllustreerd. Het wordt door de Walburg Pers uitgegeven en kost f15,-.

Bij dezelfde uitgever verscheen over dezelfde plaats *De Buitensociëteit te Zutphen*. Dit fraaie (foto)boekje geeft een beeld van het culturele leven in Zutphen vanaf het midden van de vorige eeuw. De auteurs, Bert Looper, John Smal en Marten Heijs, hebben het boek de titel *De lange negentiende eeuw* meegegeven. Dit wekt wat verwarring en wordt in het 'Ten geleide' niet helemaal adequaat verantwoord. In ieder geval gaat de beschrijving van het culturele leven vooral over de twintigste eeuw. Omvang 70 bladzijden, prijs f15,-.

Van het *Noordbrabants Historisch Jaarboek* is deel 8 (jaargang 1991) verschenen. De gevarieerde uitgave bevat vijf artikelen, een 'Kroniek', waarin publicaties gesignaleerd worden die de Brabantse geschiedenis betreffen en een index op persoons- en plaatsnamen.

Behalve in de boekhandel is het jaarboek ook rechtstreeks te bestellen bij het Noordbrabants Genootschap, Parade 17, 5211 KL Den Bosch (tel. 073 - 139484), prijs f29,50.

Bij Meulenhoff verscheen *Duizend maal vervloekt land, de Hollandse Brigade in Spanje 1801-1813*. De auteurs J.A. de Moor en H.Ph. Vogel belichten een zeer merkwaaardige en vrijwel vergeten episode uit de militaire geschiedenis van Nederland. Op basis van de bewaard gebleven rapporten van de

kleio

nummer 8/91
pagina's 30 en 31

Nederlandse bevelhebber, brieven en dagboeken van officieren en andere documenten wordt de strijd beschreven, die de Hollandse Brigade op bevel van Napoleon moest leveren. De paperback heeft 215 bladzijden en kost f39,50.

Ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van Philips is natuurlijk een gedenkboek uitgebracht. Het prachtige (kijk)boek geeft een overzicht van 100 jaar *Philips, een industriële onderneming*. Het is uitgegeven bij de Europese Bibliotheek te Zaltbommel, telt ruim 200 bladzijden en kost f85,-.

Bij Historische Uitgeverij Groningen is de dissertatie van E.S. Houwaart verschenen: *De hygiënisten, artsen, staat en volksgezondheid in Nederland 1840-1890*.

Deze gedegen studie vindt zeker een voornaam plaats in de medische geschiedschrijving. Houwaart plaatst de hervormingen in de tweede helft van de negentiende eeuw in het licht van de sociale veranderingen na de cholera-epidemieën en de politieke omwentelingen van 1848. Hij laat zien hoe de door geneeskundigen verkregen wetenschappelijke resultaten gebruikt worden voor concrete adviezen zowel in de nationale als in de gemeentelijke politiek.

Het boek telt ruim 420 bladzijden, is naast een bronvermelding en uitvoerige literatuurlijst voorzien van een personen- en zakenregister en kost f65,-.

Tenslotte verscheen in de 'Landenreeks' van het Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT) en het Belgisch Nationaal Centrum voor Ontwikkelingssamenwerking (NCOC) een boekje over Iran door Leyla Hamidi. De bijna 70 bladzijden bieden veel informatie en lijken me uiterst bruikbaar voor het voortgezet onderwijs (werkstukken!). De prijs is f14,90; de serie is verkrijgbaar bij de boekhandel of bij het KIT (tel. 020-5688272).

Jan de Ruiter

VOC

Els M.Jacobs, *Varen om peper en thee. Korte geschiedenis van de Verenigde Oostindische Compagnie* (Rijksmuseum Nederlands Scheepvaart Museum Amsterdam / Walburg Pers Zutphen, 1991), 96 blz, prijs f 19,50.

Boek en bouwplaat *Oostindiëvaarder 'Amsterdam'*, door Els M.Jacobs (boek) en Marc Gerretsen (bouwplaat) (Rijksmuseum Nederlands Scheepvaart Museum Amsterdam / Walburg Pers Zutphen, 1991), 24 blz. + bouwplaat, prijs f 34,50.

Het gaat goed met de VOC, zo constateerde Peter van Zonneveld onlangs in *Vrij Nederland*. Oude scheepswrakken worden gelicht en de inhoud wordt tentoongesteld of voor veel geld verkocht. In de hoofdstad ligt de 'Amsterdam' ter bezichtiging naast het Scheepvaartmuseum. Dat museum zelf wordt heringericht, te beginnen met de Compagnieszaal. In Lelystad groeit de 'Batavia'. In Japan hebben ze een kunststof-replica van een VOC-schip vervaardigd. Nog even en we kunnen met een nieuwe vloot de peper zo weer uit Indië gaan halen. Bovendien is er een hausse aan boeken over zeevaartgeschiedenis.

In die stapel springt het boekje van de Leidse historica Els Jacobs, *Varen om peper en thee*, voorproefje van haar dissertatie, er in positieve zin uit. Als gast-conservator maakte Els Jacobs een opzet voor de nieuwe VOC-presentatie, waarvan dit boekje een onderdeel vormt. Bezoekers van de Compagnieszaal zullen het werkje veelal als herinnering willen aanschaffen. Het geeft in kort bestek een goed overzicht van de belangrijkste aspecten van onze eerste multinational: het ontstaan van de compagnie, een beschrijving van de bedrijfsadministratie, schetsen van schepen en het leven aan boord, de Aziatische producten, het geld en de goederen uit Europa, de kantoren in Azië, de ondergang van de VOC.

Veel van de ingrediënten die een geschiedenisdocent voor een informatieve les over de VOC wil opdissen vindt hij hier handig bij elkaar. Het boekje is bovendien rijk geïllustreerd, met kwalitatief zeer goede foto's van de collectie van het Scheepvaartmuseum. Nu maar hopen dat de educatieve dienst van het museum op basis van het boekje van Els Jacobs met al die fraaie afbeeldingen nog eens een diaserie-met-tekstboekje wil samenstellen; dan zijn we met onze lesvoorbereiding over de VOC helemaal 'binnen'.

Jammer genoeg ontbreken literatuuropgave, noten en register. Hier en daar hadden spe-

cialistische termen wel enige uitleg verdiend (uitlogen, polemieten, drogetten). Ook zijn bepaalde passages wat saai, met name de beschrijving van de VOC-kamers, en hadden de lange teksten best van tussenkopjes voorzien mogen worden. Toch lijkt me dit boekje zeer geschikt voor de schoolbibliotheek. Oudere leerlingen kunnen er heel wat uithalen voor hun scriptie en de leraar die het museum met zijn klas bezoekt kan het handig bij de voorbereiding gebruiken.

Voor de geduldige knutselaar met een tic voor VOC-schepen geeft hetzelfde museum een zacht-kartonnen bouwplaat uit van de 'Amsterdam', voorzien van enige uitleg en van een begeleidend boekje, ook van de hand van Els Jacobs. Uw recensent, die er eerder niet voor uit de weg ging slot Loevestein en een Romeinse villa in elkaar te lijmen, wordt ditmaal afgeschrikt door de meer dan honderd onderdeeljes (waaronder twintig minuscule scheepskanonnen) en de uiterst summiere aanwijzingen. Alles moet met satéprikkers en garen worden opgetuigd.

Het boekje van Els Jacobs geeft een gedetailleerde beschrijving van de 'Amsterdam'. Diverse wetenswaardigheden daaruit staan ook al te lezen in *Varen om peper en thee*. Voor de gepeperde prijs van dit bewerkelijke pakketje heeft men overigens al bijna het standaardwerk van Femme Gastra. *De geschiedenis van de VOC*, in handen, uitgegeven bij dezelfde Walburg Pers. De keuze lijkt me niet moeilijk.

Jan van Oudheusden

CONTACTADVERTENTIES

Wil Zeegers, *Langs deze mij onsympathieke weg. Contactadvertenties in Nederland 1945-1990* (Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 1990) prijs f 24,90.

Duizenden Nederlanders zijn op zoek naar een geschikte partner via contactadvertenties in dag- en weekbladen. Of zij daarin slagen is nauwelijks bekend. Ook weten we vrijwel niets over deze zoekers en over hoe en wat ze zoeken. Het is een feit dat jaarlijks enkele tienduizenden de moed vinden om de knoop door te hakken door het plaatsen van een contactadvertentie. In *Langs deze mij onsympathieke weg* gaat de auteur op zoek naar de adverteerders en de bladen waarin de advertenties terecht kwamen. Een beeld van veertig jaar daadkracht, eenzaamheid, humor en menselijkheid is het resultaat.

De advertenties die in de periode 1945-1965 verschenen ademen vooral een sfeer uit van braafheid en netheid. De plaatsers hebben

maar één doel: het huwelijk. Uiteraard ook met een net persoon, een heer of dame, goedaardig, beschaafd, onopvallend, vriendelijk en hulpvaardig. Slechts serieuze annonces vullen de eerste twee decennia na de Tweede Wereldoorlog de bladen, zoals die van een *'Bescheiden jongedame van onberispelijk gedrag, van RK-huize' die graag geplaatst wil worden 'in klein gezin voor de leiding der huishouding'*.

De grote verandering komt halverwege de jaren zestig. Het wegvallen van religieuze beperkingen wordt zichtbaar. Zo is bijvoorbeeld het pastoorsbriefje voor katholieke adverteerders in *De Volkskrant* niet langer een onverbiddelijke eis. Samenwonen en vriendschap gaan een alternatief vormen voor het huwelijk. Stand wordt ingeruild voor opleiding, en ook vrouwen blijken een betaald beroep te kunnen uitoefenen. Netheid en beschaving worden meer en meer vervangen door persoonlijke eigenschappen. Een mooi voorbeeld is de advertentie: *'R.K. j.vr. alg. ontw. sportief, vrolijk karakter. zkt. knm.m. leuke sport. heer. 30-40 jr. alg.ontw. en gev.v. humor'*.

Een stap verder gaat men in de oproep uit 1975, waarin een *'Vrouwmens van 28 jr.'* op zoek is naar *'een manmens met als doel: een verhouding waarbij alles kan en niets moet'*. De ingezette verandering in het advertentiepatroon raakt na het midden van de zeventiger jaren in een stroomversnelling. We maken vanaf dat moment kennis met uiteenlopende relaties die variëren van *'een LAT-relatie of een vrijvriendin. al of niet lesb. alleen voor het weekend of voor het ontbijt'* tot het zoeken naar *'een levenspartner (m/m) om niet-permanent gelukkig mee te worden'*. Opvallend in de advertenties van de jaren zeventig en tachtig is de uitvoerige opsomming van persoonlijke kenmerken en interesses.

Sommige adverteerders hebben daarbij grote moeite maat te houden. *'Zelf ben ik ongebonden, zelfstandig, slank, eenzellig, emotioneel, nuchter, creatief. Ik houd van klassieke muziek, volksmuziek, middeleeuwse muziek, stilte, Huxley, Hesse, Goethe, tuinieren, dieren, natuur...'* etc. etc.

Samenvattend voor de jaren tachtig kan worden gezegd dat het bij contactadvertenties niet meer om het vinden van een huwelijks-partner ging, maar om het aangaan van een relatie, een verhouding of vriendschap. Was het traditionele huwelijk de uiteindelijke vervulling van het bestaan, de moderne relatie zien we als een noodzakelijke aanvulling van het bestaan.

Het boek van W. Zeegers is een leuk boek. Het geeft een greep uit de contactadvertenties van de afgelopen 45 jaar. Toch ben ik van mening dat er meer van te maken was geweest. De grootste verdienste van het boek is het bijeenbrengen van de verschillende bouwsteentjes. Het is jammer dat het daarbij blijft. Het boek stijgt niet uit boven een (leuke) inventarisatie van advertenties aan de hand van rubrieken en trends. De slotconclusie, waarin alle lijnen samen komen en waar de ontwikkelingen nog eens tegen het licht van de tijd gehouden worden, ontbreekt. Voor de ervaren kenner van deze tijd biedt de bijdrage daarom weinig echt verrassends. Kees Torremans

GESCHIEDENIS VAN DE GENEESKUNDE

J.K. van der Korst,

Om lijf & leven. Gezondheidszorg en geneeskunst in Nederland circa 1200-1960 (Bohn, Scheltema en Holkema, Utrecht 1988) 356 blz., f 49,50.

In de ontwikkeling van de gezondheidszorg en de geneeskunst (waarom Van der Korst niet over geneeskunde spreekt blijft onduidelijk) ziet de auteur een vijftal stadia.

In het eerste stadium, dat ruwweg van 1200 tot 1575 loopt - ruwweg omdat Van der Korst zijn verhaal feitelijk begint in "the dark recesses of time" - staat de 'socialisering' centraal: het ziekzijn is niet meer het probleem van een individu, doch wordt in de gemeenschap opgevangen.

Na 1575 treedt er een nieuw stadium op: de professionalisering. De Renaissance en zeker de Verlichting doen de kijk op ziekte en gezondheid veranderen. Aan de universiteiten worden 'doctores medicinae' opgeleid, die zich alleen met theoretische geneeskunst bezighouden, terwijl de praktische uitoefening

van de heilkunde in handen blijft van de barbiers en chirurgijn. Dit zal tot in de 18e eeuw zo blijven, al winnen de universitaire 'doctores' de strijd om de hoogste autoriteit.

Na 1795 zie Van der Korst opnieuw een verandering: moralisering. Ziekte is niet langer meer iets dat de mens overkomt (door God of natuur verordonneert) maar is een storing in het organisme. De opgekomen burgerstand ziet het als haar morele plicht, de gezondheid van alle burgers te bewaken. Letterlijk: bewaken, want er komen plannen tot het oprichten van een medische politie. Men gaat oog krijgen voor sociale omstandigheden, die ziekzijn of gezondheid bevorderen. Dit nieuwe denken over ziekte als een aandoening, die dus door actief ingrijpen kan worden verholpen, is terug te vinden in het oprichten van ziekenkassen, waar deelnemers zich kunnen verzekeren. Toch is de dokter nog steeds niet in staat veel te doen tegen ziekten.

Ook na 1865, wanneer het laatste stadium, dat van medicalisering optreedt, is de arts (men mocht zich pas 'arts' noemen wanneer het door Thorbecke ingevoerde staatsexamen met goed gevolg had afgelegd) relatief machteloos.

Pas na de Tweede Wereldoorlog gaan de ontwikkeling in de wetenschap zo snel dat zij een belangrijke invloed krijgen op de volksgezondheid. Dan krijgen we echter te maken met een nieuw probleem: de explosief stijgende kosten. Van der Korst houdt in 1960 op, maar waarop blijft onduidelijk.

Het is een moeilijk werk om een zo ruim onderwerp in een paar bladzijden te beschrijven. Een groot gevaar is dat er een opsomming, een zeer algemene beschrijving van de ontwikkeling wordt gegeven en er nauwelijks een analyse of een verklaring wordt aangedragen. Dit zeker het geval met Van der Korst. In veel hoofdstukken is hij te dicht bij zijn (soms weinig talrijke) bronnen gebleven. De hoofdstukken zijn ook ongelijkwaardig: daar waar geen typisch medische bronnen voorhanden waren, valt Van der Korst terug op algemene historische beschouwingen, die echter weggelaten zijn in hoofdstukken waar hij wel voldoende 'medisch' materiaal had. Het boek heeft weinig diepgang: conflicten worden meestal slechts vanuit één invalshoek beschreven en van verlevendiging door anedotes of voorbeelden is weinig sprake. Het boek is daarom veel te abstract om in de klas te gebruiken. Dat neemt niet weg dat het als algemeen overzicht zeer bruikbaar is. F. Vogelzang en M.J.T. van Loon

kleio

KLEIO KRANT

Laatste nieuws van de WIEG

Examenonderwerpen 1994

Op 12 september j.l. hadden Doky Verhagen en ondergetekende het in KLEIO 7 aangekondigde gesprek met staatssecretaris Wallage over een aantal zaken met betrekking tot het nieuwe examen.

Allereerst over de onderwerpen voor 1994: de staatssecretaris had eerder te kennen gegeven dat de voorgedragen onderwerpen voor het CE van 1994 nog teveel in de buurt van de oude caesuur van 1917 lagen. Dat was echter een bewuste keuze van de examencommissie omdat het nieuwe examen in eerste instantie een onderwijskundige en didactische verandering inhoudt. Het leek ons zinvol daar in 1994 vooral de nadruk op te leggen en de inhoudelijke verandering pas het jaar daarop door te voeren. Wij hebben de heer Wallage kunnen overtuigen en als onderwerpen zijn voor 1994 vastgesteld:

*Duitsland 1870-1990
en Nederland 1948-1973
(zoals in 1993)*

De staatssecretaris ziet in de toekomst graag onderwerpen uit een ver verleden. Ook denkt hij aan comparatieve onderwerpen, bijvoorbeeld het thema 'vrijheidsstrijd'. Het is duidelijk dat het loslaten van de caesuur heel wat creatieve ideeën voor nieuwe onderwerpen met zich mee zal brengen.

Vervolgens kwamen de problemen met betrekking tot de stofomschrijving ter tafel. Wallage erkende te overhaast te zijn geweest met zijn idee van een terugtreden overheid bij centrale toetsing. Hij deelt nu onze mening dat, daar het examen het enige kwaliteitsinstrument van de overheid is, deze overheid ook verantwoordelijk moet zijn voor heldere eisen. Wel wil hij de werkzaamheden op

dit terrein in handen geven van een terzake kundige instelling. Op 4 oktober heeft de staatssecretaris een gesprek met deskundigen over de verschillende mogelijkheden. Wij maakten van de gelegenheid gebruik om te informeren naar de laatste stand van zaken betreffende de nota over de tweede fase in het voortgezet onderwijs. Het bleek dat het VGN-pleidooi voor het verplicht stellen van geschiedenis en staatsinrichting voor alle leerlingen in de bovenbouw wel enig effect heeft gehad. Wallage sprak over de invulling van zowel het verplichte deel als het examen-deel van het vak. Een discussie hierover kon wat hem betreft onmiddellijk van start gaan. Het feit op zich leek voor hem geen probleem.

Als laatste punt hebben wij de honorering van werkzaamheden van 'het veld' aan de orde gesteld. Wij hebben erop gewezen dat het heel moeilijk is steeds mensen te vinden voor klusjes voor het ministerie en het algemeen nut zonder dat er een adequate vergoeding tegenover staat. De staatssecretaris erkende dat er op het moment teveel geld gaat naar 'mensen die allang zijn vrijgesteld'. Hij vond dat op dit punt een onderzoek moet worden ingesteld.

Wij waren bijzonder tevreden over de uitkomst van dit gesprek. Dat kunt u begrijpen. Het is verheugend te ontdekken dat de grote inzet van de VGN tot zichtbare resultaten leidt. Wij zullen in de toekomst, indien nodig, de heer Wallage aan zijn toezeggingen herinneren.

Joke van der Leeuw-Roord,
voorzitter VGN en WIEG

Op de valreep:

De Onderwijsraad heeft een zeer positief advies - dat mede gebaseerd is op het gedegen advies van de inspectie - uitgebracht over het concept-eindexamenprogramma, zoals dat staat afgedrukt in het WIEG-katern. Het ziet ernaar uit dat in 1994 inderdaad het eerste examen-nieuwe-stijl afgenomen zal gaan worden.

Nieuws van het bestuur

VGN

Op 14 september werd in Utrecht de Verenigingsraad gehouden.

Behalve commissieleden en genodigden waren ook twee nieuwe inspecteurs voor het geschiedenis-onderwijs aanwezig: mevrouw Moers en de heer Snoek. De heer Berkhof heeft inmiddels afscheid genomen.

Een aardig compliment kregen we van de heer Fontaine, die verbaasd was over de vele lobby-activiteiten die het bestuur ontplooit. Behalve met staatssecretaris Wallage en ambtenaren van het ministerie is er in de afgelopen weken ook contact geweest met het Kamerlid Nuis, die een pro-geschiedenismentaliteit bleek te bezitten.

In ieder geval is de mogelijkheid, dat leraren maatschappijleer een bevoegdheid krijgen voor geschiedenis omdat 'in de basisvorming geschiedenis eigenlijk maatschappijleer is', van de baan.

Verder werd een concept-statuuut voor de Kleio-redactie besproken. Op de Algemene Ledenvergadering komt dit ook aan de orde, maar er werd vast wat gediscussieerd. Naar aanleiding hiervan kwam de vraag of iemand lid van twee commissies kan zijn. In het nieuwe concept is dat wel mogelijk (hoewel in de praktijk niet aan te raden) voor commissieleden, maar niet voor bestuursleden.

Het werven van nieuwe leden is ook altijd een vast punt. De 'moderne folder' heeft wel wat opgeleverd, maar misschien zijn er ook mogelijkheden voor een donateurschap. Mensen worden dan op de hoogte gehouden van activiteiten, de VGN-reizen bijvoorbeeld en de feestelijke jaarvergadering, maar hebben geen abonnement op KLEIO. Ook over dit punt wordt pas op de Jaarvergadering een besluit genomen. U hoort er meer

van.

Als laatste wil ik de Basisvorming noemen. Deze krijgt de komende tijd een uitgebreide aandacht binnen de vereniging. Bestuurslid Ronald Donk fungeert daarvoor als de contactpersoon. Er zijn nog heel wat onduidelijkheden, met name ook op het gebied van informatie en scholing hierover. Graag hoort hij klachten en problemen van het veld!

Tineke Perdeck-Schimmel,
vice-voorzitter VGN

Commissie PA-BO

Op de laatst gehouden commissievergadering, 4 september j.l., kon een nieuw kandidaat-lid worden begroet. Marjolijn Du Jour, werkzaam aan de katholieke Pabo te Rotterdam en Den Haag werd, ook gezien de heersende buitentemperatuur, een warm welkom bereid.

Het plan om in het voorjaar van 1992 een conferentie te houden over het geschiedenis-onderwijs op de Pabo en de basisschool vormde de hoofdmoot van deze bijeenkomst. Er waren voor de zomervakantie al een aantal werkafspraken gemaakt over een te houden enquête. Deze kon nu in een definitieve vorm gegoten worden en hij zal deze maand naar alle PABO-docenten gestuurd worden. De inhoud van de dag zal mede bepaald worden door de gegevens die de commissie uit de geretourneerde formulieren weet te verkrijgen.

Voorts werd aandacht besteed aan de werkzaamheden van uitgeverijen met betrekking tot de vervaardiging van methoden en additionele middelen voor het geschiedenis-onderwijs op de basisschool en aan ontwikkelingen op het terrein van de toetsproblematiek.

De volgende bijeenkomst staat gepland op 9 oktober.

Sjef Schmiermann

Milieu en geschiedenis

Kort voor de grote vakantie open- de staatssecretaris Wallage in Ede het 'milieuproject'. Voor verschil- lende vakken zijn stimuleringsgroe- pen ingesteld om er gedurende vijf jaar aan te werken dat natuur en milieueducatie een structurele plaats krijgt in het onderwijs; ook voor het vak geschiedenis en staats- inrichting.

De afgelopen maanden heeft de sti- muleringsgroep voor geschiedenis hard gewerkt om dit voor het schoolvak nieuwe aspect voor docenten toegankelijk te maken. Het novembernummer van KLEIO zal geheel in het teken staan van 'milieu en geschiedenis'.

Het blad zal een lessenspakket bevatten over de manier waarop men water gebruikte en omging met de vervuiling ervan in enkele

historische periodes bestemd voor de onderbouw (in de reeks Kleio- Didactica verkrijgbaar als leerlin- genboekje), en verder artikelen

over milieu en geschiedenis en een literatuuroverzicht, waardoor u goed op de hoogte raakt van de stand van zaken op het moment. Voor informatie over de verdere activiteiten van de stimulerings- groep kunt u opbellen naar het KPC in Den Bosch, Monique Sleumer tel. 073-215435 en naar Kees Bogaerts in IJsselstein, tel. 03408-83576.

Het novembernummer van KLEIO verschijnt in de derde week van de maand en is voor niet-leden van de VGN te bestellen door f10,- over te maken op girorekening 128701 t.n.v. Penningmeester VGN te Den Haag, onder vermelding van KLEIO 9/1991. Het leerlingen- boekje is tegen kostprijs verkrijg- baar. Zie daarvoor de VGN/ KLEIO advertentie verderop in dit blad.

Zuidhollands Verzetsmuseum

**Het gemaskerde leven van
Eduard Verman
10 oktober 1991 tot
15 maart 1992**

Op deze expositie wordt in de vorm van brieven, documenten, foto's en objecten ingegaan op het veelbewogen leven van Eduard Verman (1901-1946).

Hij schreef toneelstukken en speel- de voor de oorlog een niet onbe- langrijke rol in het Haagse kunstle- ven. Hij stond daar bekend als een verfijnde, uiterst modieuze geklede dandy.

In de Tweede Wereldoorlog werkt hij in Amsterdam in de Joodse schouwburg en begint als prof.dr. Edouard Necker, kunsthistoricus, een dubbelleven in het verzet. Hij is dan actief als meestervervalser en redt velen het leven.

Uiteindelijk wordt hij opgepakt en als prof. Necker ter dood veroor- deeld. Zijn ware, joodse, aard wordt niet ontmaskerd en uiteinde- lijk is de straf niet voltrokken. Verman overleefde de oorlog. Onmiddellijk na de bevrijding

begon Verman acties tegen alle overblijfselen van het nazisme, m.n. in de politiek. Hij baarde daarbij veel opschudding. In 1946 kwam hij om het leven bij een auto-ongeluk, een militaire truck reed hem te pletter. Per ongeluk of expres, vroeg Nederland zich nog tijden af.

Op de tentoonstelling zijn ook twee videoprogramma's te zien, een NCRV-registratie van Verman's meest bekende toneelstuk *Oranjestad* en de NOS-documen- taire *De man die geen miljoen bezat*.

Als catalogus fungeert het boek *Het gemaskerde leven van Eduard Verman* door Jan Willem Regenhart.

De expositie is te bezichtigen van dinsdag t/m zondag van 13.00-17.00 uur. Op afspraak en in schoolva- kanties van 10.00-17.00 uur.

Turfmarkt 30
Gouda
Tel. 01820-20385

Brabantse prijs voor geschied- schrijving 1994

De Brabantse Prijs voor Geschied- schrijving is een initiatief van Het Noordbrabants Genootschap en heeft tot doel wetenschappelijk onderzoek naar de geschiedenis van Noord-Brabant te bevorderen. De hoogte van de prijs is f 2.500,-. Een bekroond artikel krijgt een

plaats in het Noordbrabants Histo- risch Jaarboek, een gezamenlijke uitgave van Het Noordbrabants Genootschap en de Stichting Brabantse Regionale Geschied- beoefening. In het jaarboek is in principe tevens ruimte voor de beste overige artikelen die op het desbetreffende thema worden inge- zonden. De auteurs van deze arti- kelen ontvangen een vergoeding

van f 250,-.

Als jury van de prijsvraag fungeert de redactie van het jaarboek.

In 1994, het jaar waarin Brabant herdenkt dat het vijftig jaar tevoren werd bevrijd, is het thema: 'Noord- Brabant tijdens bezetting en bevrij- ding'.

De auteurs kunnen een vrije keuze maken uit onderwerpen op het vlak

VERDWENEN KONINKRIJKEN EN VERLOREN BESCHAVINGEN

Opkomst en ondergang van de Vroege Staat

Prof.dr. H.J.M. Claessen

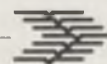
1991. 260 blz. ing. f 45,00
ISBN 90 232 2578 3

Een boeiende zoektocht naar de oorsprong van de staat, waarbij de lezer in aanraking komt met gebruiken en regelgeving van tot de verbeelding sprekende verdwenen koninkrij- ken en verloren beschavingen, zoals het Inca Rijk, de oude beschavingen van de Egyptena- ren, de Griekse stadstaten, het Rijk van de Azteken etc. etc.....

Verkrijgbaar in de boekhandel of rechtstreeks bij de uitgever

VAN GORCUM

Tel. 05920-46846 / Fax 05920-72064

van de institutionele, de politieke, de economische en de sociale aspecten van deze periode uit de Brabantse geschiedenis. Gelet op de talrijke publikaties die inmiddels zijn verschenen met betrekking tot de gebeurtenissen in de meidagen van 1940 en de bevrijding in de herfst van 1944, zijn krijgskundige studies nadrukkelijk van deelname uitgesloten. Het staat de auteurs tevens vrij, geografische deelgebieden binnen de huidige grenzen van Noord-Brabant tot onderwerp van studie te maken. Nadere inlichtingen, het juryreglement en een uitgebreid overzicht van mogelijke studie-onderwerpen zijn verkrijgbaar bij drs. J. van Muilekom, directeur van Het Noordbrabants Genootschap, tel: 073 - 139484 en drs. J. van Oudheusden, redactiesecretaris/ provinciaal historicus Stichting BRG tel.: 073 - 146193.

Rijksmuseum van Oudheden Leiden

Schliemanns Troje
15 oktober 1991
tot 6 januari 1992

Heinrich Schliemann, een naam die velen van u vast wel bekend voorkomt, was volledig gefascineerd door de verhalen van Homerus. Toen hij fortuin had gemaakt als koopman en bankier kon hij gaan bewijzen dat Homerus een betrouwbaar historisch verhaal had geschreven. Het was zijn grote droom Troje te vinden. Over de manier waarop hij 'Troje' vond en over de opgravingen daar zijn vele boeken verschenen. Een goudschat, van Priamus volgens Schliemann, baarde veel opzien. De schat en de vele andere opgegraven voorwerpen werden de trots van de Koninklijke Musea in Berlijn en na WO II verdeeld over archeologische musea in het oostelijk en het westelijk deel. De schat van Priamus zelf is toen helaas verdwenen.

De twee collecties zijn nu weer verenigd en aangevuld met een kopie van de schat te bewonderen in Leiden.

Het geheugen van Nederland

Tentoonstelling
Archiefschatten
1000 jaar in honderd
stukken

Ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de Koninklijke Vereniging van Archivarissen in Nederland is van 9 oktober t/m 3 november in de Nieuwe Kerk in Amsterdam een heel bijzondere tentoonstelling te bezichtigen van topstukken uit de Nederlandse archieven, van het oudste achteerstuk, een oorkonde van keizer Otto I uit de tiende eeuw tot en met een poster-ontwerp van Carel Willink uit 1927.

De stukken zijn maar kort te zien, het meeste ervan kan er niet goed tegen om langdurig bloot te staan aan licht en lucht.

Het zijn niet alleen 'stukken', die

vertoond worden. Revolutionaire pamfletten van de Indonesische opstandelingen uit Leeuwarden, een koffer Frans papiergeld (Van Napoleon zegt de overlevering) uit Den Bosch, de oudste afbeelding van New York, en allerlei andere zaken zijn geordend in tien 'hoofdstukken' die afzonderlijke aspecten vertegenwoordigen van het maatschappelijk leven van de tiende tot en met de twintigste eeuw.

Bij de tentoonstelling verschijnt de bundel *Archiefschatten, 1000 jaar vaderlandse geschiedenis*, f29,50.

De Nieuwe Kerk is iedere dag open van 11.00 tot 17.00 uur. Eigenlijk mag u deze tentoonstelling niet missen. Zoveel materiaal bij elkaar is iets heel bijzonders!

Drents Museum Assen

Silhouetten
Van ondergoed tot
bovengoed

tot maart 1992

Op deze tentoonstelling is ondergoed en bovengoed te zien vanaf de achttiende eeuw tot in de jaren twintig van deze eeuw. De vele veranderingen van vooral het vrouwelijk silhouet worden duidelijk aan de hand van de onderkleding. Corsetten met kussentjes opzij of van achteren, wespentailles door veters strak aan te trekken, paardenharen onderrokken en de vele andere hulpmiddelen bij het tot stand brengen van het ideale figuur in de toendertijd ongetwijfeld ook weerbarstige vrouwelijke materie worden geëxposeerd.

Bij de tentoonstelling hoort een rijk geïllustreerd boekje door Ellen te Hofstede, prijs f7,50.

Het museum is open van dinsdag t/m zondag, van 11.00-17.00 uur. In de schoolvakanties ook op maandag.

Vademecum voor de leraar klassieken

Sinds 1976 geeft de lerarenopleiding klassieken van de Universiteit van Nijmegen een *Vademecum voor de leraar klassieken* uit, waarin de leermiddelen voor Grieks, Latijn en antieke cultuur in de breedste zin van het woord zijn opgenomen.

Behalve leerboeken, teksten en woordenboeken bevat de publicatie vertalingen, populair-wetenschappelijke en informatieve boeken, diaries en ander visueel materiaal. Verder is een lijst van verkrijgbare replica's, bouwplaten, spellen en ander stimulerend/speels materiaal opgenomen.

Exemplaren van de zesde, totaal vernieuwde druk, zijn te bestellen bij de Diktatencentrale van de KUN, Postbus 9108, 6500 HK Nijmegen (tel. 080 - 51 62 50). U krijgt een kaartje thuis waarop staat hoe en hoeveel (ca f12,50) moet worden betaald. Na betaling volgt toezending van het Vademecum.

Aartshertog ?
 Batavieren ?
 Colbertisme ?
 Derde Rijk ?
 Encycliek ?
 Feodalisme ?
 Gaullisme ?
 Hegelianisme ?
 Jezuïeten ?
 Kernbewapening ?
 Leninisme ?
 Mantsjoekwo ?
 Nepotisme ?
 Ottoons stelsel ?
 Praagse Lente ?
 Reconquista ?
 Socialisme ?
 Taoïsme ?
 Ursulinen ?
 Visigoten ?
 Witte Huis ?
 Zilvervloot ?

Prisma van de geschiedenis

20 eeuwen in 3000 termen
van A tot Z bijeengebracht

een uitgave van Het Spectrum
verrijgbaar in de boekhandel, f 27,50

PRISMA OPZOEKBOEK

Audiovisueel Materiaal Mondiale Vorming

De LMV/Centrum voor Mondiale Vorming heeft een nieuwe overzichtslust op basis van haar geautomatiseerde bestand van meer dan 6500 leermiddelen samengesteld: *Audiovisueel materiaal mondiale vorming* a f 7,50

De lijst bevat recensies van audiovisuele catalogi en audiovisueel materiaal dat speciaal voor het onderwijs is gemaakt en begeleidend (schriftelijk) materiaal bevat. Daarnaast is in de lijst audiovisueel materiaal opgenomen dat deel uitmaakt van een groter geheel, bijvoorbeeld een kant-en-klaar les-pakket.

Tevens zijn van de volgende lijsten nieuwe edities verschenen:
Leermiddelen daklozen/habitat (4e editie) a f 6,-,
Leermiddelen vrouwen in de derde wereld (2e editie) a f 6,-,
Leermiddelen kinderen/jongeren in

de derde wereld (4e editie) a f 7,50,
Leermiddelen ontwikkelingseducatie 4-12 jarigen (6e editie) a f 9,-,
Leermiddelen mondiale vorming in exacte vakken (2e editie) a f 4,-,
Leermiddelen oorlog en vrede (8e editie) a f 7,50.

Alle prijzen exclusief porto. Voor een bestelling van alle zeven lijsten betaalt u f 40,- excl. porto (bestelcode: 'deelpakket 1991-2'). Te bestellen bij: LMV-Centrum

voor Mondiale Vorming, Postbus 9108, 6500 HK Nijmegen (tel. 080 - 61 30 74).

Ingezonden brief

Hierbij wil ik al degenen, en dat waren er velen tot op heden, hartelijk bedanken voor de fijne en bemoedigende brieven, kaarten,

telefoontjes en andere attenties, die mij het afgelopen jaar enorm hebben gesteund.

Het bestuur van de VGN en de commissie vrouwengeschiedenis wil ik nog even apart noemen. Fleurige boeketten hebben menig keer mijn sombere buien laten verdwijnen. Het doet me goed om te weten dat zovelen met mij mee leven. Nogmaals hartelijk bedankt.

Zonneke Matthee

EUROPA CSE-onderwerp HEBRI-WANDKAART - 172x132 cm

Een grote dubbelzijdige (achterzijde blind in kleur) wandkaart EUROPA-staatkundig met daaromheen gegroepeerd de belangrijkste elementen van de EUROPESE GEMEENSCHAP.

De ideale kaart voor de behandeling van het thema: EUROPESE INTEGRATIE.

Per herdruk (tenminste 1 x per jaar) up to date gemaakt/bijgesteld.

Prijs f369,- (excl. BTW)

HEBRI —HISTORISCHE WANDKAARTEN 172x132 cm., prijs f295,- grote kleurrijke wandkaarten

VISUELE informatie op HOOFDTHEMA'S van een historische periode + KAART + TIJDBALK
 STEENTIJD - BRONS/IJZERTIJD - EGYPT - OUDE GRIEKEN - ROME

nieuw! MIDDELEEUEWEN I (500 - 1100)

prijs f325,- (excl. BTW)

Informatie/Bestellingen: Rechtstreeks bij Uitgeverij Hebri BV,
 Drakenstein 25, 1121 HB Landsmeer, 02908-3022

SCHOLING en INFORMATIE

Studiedag Europa

Vrijdag 15 november
9.30 uur
Vergaderzaal van de
Eerste Kamer Den Haag

Het Voorlichtingscentrum van het Europees Parlement organiseert in samenwerking met de VGN in het kader van het centraal examen 1992 en 1993 een studiedag over Europese Integratie.

Op deze dag zullen verschillende Europarlementariërs het woord voeren over onderwerpen uit de stofomschrijving.

Als u aanwezig wilt zijn kunt u contact opnemen met het Voorlichtingscentrum van het Europees Parlement, tel. 070-3624941 (mevrouw Mugge). Aan de dag zijn geen kosten verbonden.

Conferentie Staatsinrichting

Woensdag 11 december
KPC-gebouw in Den Bosch

De Didactiek en Activiteiten Commissie van de VGN organiseert samen met de Vakgroep Geschiedenis en staatsinrichting van het KPC een oriëntatieconferentie rond de thematiek van staatsinrichting. Speciaal gaat de aandacht uit naar de komende basisvorming.

De dag is bedoeld voor docenten in het voortgezet onderwijs en lerarenopleiders. Het aantal deelnemers is beperkt met oog op de workshops in de middagen. Plaatsing geschiedt in volgorde van aanmelding.

In de ochtend zullen drs J. Greep en dr J. Brouwer vanuit verschillende gezichtspunten ingaan op de vakkencombinatie en het onderwijs in staatsinrichting.

Het middagprogramma omvat een keuze/wisselprogramma waarin in een aantal workshops o.a. gewerkt

wordt met enkele nieuwe katernen gericht op de basisvorming en met het Gemeenteraadspel.

Kosten: f75,- voor VGN-leden, f85,- voor niet-leden.

Informatie: Monique Sleumer, KPC, tel. 073-215435.

Inschrijving: door een briefkaart te sturen aan:
 Secretariaat Didactiek en Activiteiten Commissie VGN,
 Iris Rugers, Lokeren 105,
 5235 DC Den Bosch,
 of aan:
 KPC, Monique Sleumer, Postbus 482, 5201 AL Den Bosch

Indien gewenst ontvangt u een bewijs van deelname.

Conferenties Geschiedenis en staatsinrichting

In het schooljaar 1991-1992 organiseert de Vakgroep Geschiedenis en staatsinrichting van het KPC in het kader van haar school- en vakondersteuning de volgende conferenties en bijeenkomsten:

Conferenties

8 januari 1992

'Het eindexamen geschiedenis en staatsinrichting C/D'

29 januari en 13 mei

Tweeling-conferentie IBO/LBO/MAVO
 'Omgaan met geschiedenis en staatsinrichting in de Basisvorming'

12 februari en 10 juni

Tweeling-conferentie AVO/VWO
 'Omgaan met geschiedenis en staatsinrichting in de Basisvorming'

Maart/april

Workshop
 'Hoe kiezen we een methode'

7 april

Conferentie IBO/LBO (MAVO)

'De invoering van Geschiedenis en staatsinrichting in IBO/LBO in het kader van de Basisvorming'

De conferenties worden gehouden in het gebouw van het KPC in Den Bosch. Ze beginnen om 10.00 uur en duren tot 16.30 uur. Een lunch wordt aangeboden.

Voorlichtingsbijeenkomsten

In zeven regio's worden voorlichtingsmiddagen georganiseerd. De Nascholingsinstituten werken hieraan mee.

Plaatsen en data

Utrecht	13-11 en 19-2
Nijmegen	20-11 en 26-2
Zwolle	11-12 en 11-3
Amsterdam	18-12 en 25-3
Groningen	15-1 en 1-4
Eindhoven	22-1 en 15-4
Rotterdam	5-2 en 6-5

Afhankelijk van de inschrijving kan de bijeenkomst in Eindhoven verplaatst worden naar Tilburg of/ en Sittard.

De middagen duren van 13.30 tot 16.30 uur. De deelnemers ontvangen een 'startpakket'.

Voor verdere informatie en het aanvragen van de aanbodcatalogus waarin een beschrijving van de conferenties en verdere gegevens over kosten staan, kunt u terecht bij het KPC-secretariaat, Postbus 482, 5201 AL Den Bosch, tel. 073-215435 (Monique Sleumer).

kleio

Onder de titel
KLEIO-DIDACTICA
geeft de VGN
leerlingenmateriaal uit.

Deze boekjes zijn overgedrukt uit themanummers van KLEIO, die behalve het lessenpakket, achtergrondinformatie, een docentenhandleiding en literatuursuggesties bevatten over het onderwerp.

Nog leverbaar zijn:
voor de bovenbouw

KD 6 Over Leven (sociale geschiedenis 19e/20e eeuw)
 KD 11 Het Algemeen Kiesrecht in Prenten
 KD 15 Honderd jaar Landbouwschiedenis 1880-1980

voor derde klassen
 KD 8 Suriname

voor de onderbouw

KD 16 Rare mensen die Indianen, maar wat te denken van die Spanjaarden...? (De ontdekking van de Nieuwe Wereld en de contacten met de Indianen)
 en binnenkort verschijnt
 KD 18 Water en vuil; fris gezelschap. (Milieugeschiedenis)

Dit zijn leerlingenboekjes met stevige kaft, geniet, ca. 40 blz. Prijs: 1 ex. f5,50, 2 t/m 10 ex. f4,50 per stuk, meer dan 10 stuks f3,50 per ex.; alles inclusief verzendkosten.

Het katern 'Reizen in de zestiende eeuw' (hoofdstuk 3 van de uitverkochte KD 17 'Coornhert')
 12 blz. met multiperforatie
 Prijs f0,50, excl. verzendkosten.

Verder zijn nog leverbaar de publicaties:
GESCHIEDENIS IN DE LAGERE KLASSEN, prijs f13,50
 en **VROUWEN IN DE TWINTIGSTE EEUW**, prijs f29,50 (beide inclusief verzendkosten)

U kunt bestellen door het goede bedrag over te maken op postrekening 128701 ten name van Penningmeester VGN in Den Haag. Vergeet niet het gewenste nummer en de hoeveelheid op te geven. Voor informatie over levertijd en spoedbestellingen kunt u terecht bij de redactie van Kleio: tel. 03408-83576.

KUNST SCHRIFT

een uitgave van Sdu / Openbaar beschikbaar. Het verspreidt 6x per jaar. Losse nummers f 13,25 abonnement f 79,- studenten, GJP en 55 f 59,-. Bij gratis de abonnementslijn nul zes - nul twee twee vier twee twee twee

ONTROUW AAN REMBRANDT

Ontroering aan Rembrandt en andere verhalen is een welkomstcadeau voor nieuwe abonnees van Kunstschrift. Deze bloemlezing van veertien artikelen over de 17de-eeuwse kunst weer-spiegelt alle eigenschappen die Kunstschrift tot een bijzonder tijdschrift maken: de thematische opzet (sinds kort uitgebreid met de rubrieken *Openbaar* en *Kunstbezit*), de deskundigheid van de auteurs, de leesbaarheid en lezenswaardigheid van de artikelen, de kwaliteit van de afbeelden en de zorgvuldigheid van vormgeving en technische afwerking.

Kunstschrift is een blad om te bewaren.

Voor iedere jaargang is een aparte verzamelband verkrijgbaar.

graag ontvang ik:

een jaarabonnement voor Kunstschrift à f 79,-

een jaarabonnement voor Kunstschrift a f 59,-

(studenten en houders van een 65 pas)

NAAM

ADRES

POSTCODE / PLAATS

TELEFOON

Deze bon ongefrankeerd versturen naar:

Sdu / Openbaar kunstbezit
Antwoordnummer 17072
1000 SL Amsterdam

s.v.p. wachten met betalen totdat u de acceptgiro hebt ontvangen.
Het abonnement gaat in met het eerstvolgende nummer.
U ontvangt dan ook het boek *Ontrouw aan Rembrandt*

06-0224222

Wegwijs op het Binnenhof

Er zijn drie mogelijkheden om tot de politiek door te dringen: stemmen, actief voeren en het benaderen van kamerleden. De algemene politieke vormingsinstelling M50 biedt schoolieren deze laatste mogelijkheid aan. Gedurende een volledig verzorgde en begeleide werkweek op en rond het Binnenhof laat M50 zien hoe beleid tot stand komt. Vier dagen lang wordt er gesproken met politici, ambtenaren, belangengroepen en journalisten. Verbleven wordt er in de directe omgeving van Den Haag. Wilt u meer informatie over het 'Wegwijs op het Binnenhof'-programma van M50? Wanneer u de bon inzendt sturen wij u geheel vrijblijvend een documentatiemap.

LAAT JE NIET *dirigeren*
m50

Stuur mij meer informatie over 'Wegwijs op het Binnenhof'

Naam:

Adres:

Postcode:

Plaats:

Stuur deze bon in een ongefrankeerde envelop naar
M50, antwoordnummer 9039, 3500 ZA Utrecht

X

drs. F.L. Prins

RUSLAND TUSSEN TRADITIE EN VERANDERING

Vertellende stijl

Erica Prins schrijft in de voor leerlingen begrijpelijke stijl van de vertellende leraar: zij wisselt haar analyse op het juiste moment af met een goed gekozen anekdote.

Zo ontrolt zich als in een serie vergezichten het panorama van de boeiende geschiedenis van het tsarenrijk in al zijn facetten.

Handige Vragen en Opdrachten

De meeste bovenbouwleerlingen die het boek voor ogen zullen krijgen weten op dat moment nog weinig van de geschiedenis van Rusland vóór 1905 af. Vandaar dat de Vragen en Opdrachten een eigen opbouw hebben zodat leerlingen geheel zelfstandig met het boek kunnen werken.

Actueel

Juist dezer dagen is de voorgeschiedenis van communistisch Rusland, wankelend op zijn grondvesten en verscheurd door de nationaliteitenkweszie, zo hoogst actueel.

Met Rusland tussen Traditie en Verandering kunt u uw leerlingen duidelijk maken hoe belangrijk geschiedenis op school is en hoe nuttig het is diep in de geschiedenis te duiken als je het heden wilt begrijpen.

UITGAVEN VOOR HET SCHOOLONDERZOEK GESCHIEDENIS

Serieoverzicht

1 drs.K.Vermeulen, De Franse Revolutie
Docentenhandleiding

ISBN 9072808 01 0
ISBN 9072808 04 5

2 drs.A.Schulp, De Republiek in de Gouden Eeuw
Docentenhandleiding

ISBN 9072808 02 9
ISBN 9072808 03 7

3 drs.F.L.Prins, Rusland tussen Traditie en Verandering
Docentenhandleiding

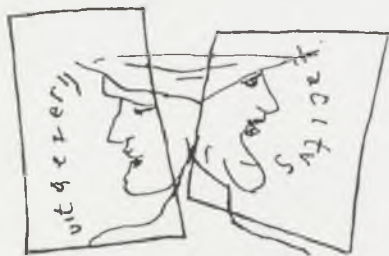
ISBN 9072808 05 3
ISBN 9072808 04 6

Docentenhandleiding

Bij elk deel hoort een Docentenhandleiding met de antwoorden op alle Vragen en Opdrachten bij hoofdtekst en Capita Selecta. Bovendien een stukje over literatuur voor u zelf en de schoolbibliotheek, tips voor museumbezoek, excursies en didactiek, zoals het gebruik als basis voor een scriptie.

Schoolonderzoeken

In de Docentenhandleiding zijn vier Schoolonderzoeken opgenomen, twee voor HAVO en twee voor Atheneum. In verband hiermee zijn Docentenhandleidingen uitsluitend rechtstreeks aan docenten op school leverbaar.

Uitgeverij TACITVS

Postbus 361
1600 AJ Enkhuizen
Telefoon 02280-17030

Lijst van commissies en afdelingssecretarissen

• Redactie KLEIO

A.C.M. Peek, *voorzitter*, Nijenheim 21-09,
3704 AJ Zeist. Tel. 03404 - 62886.
J.A. de Ruiter, *secretaris*, Parkweg 5,
7602 JC Almelo. Tel. 05490 - 60987.
Mw. T. Bogaerts-Stoopman, *eindredacteur*,
Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein.
Tel. 03408 - 83576.
B. Engbers, Klaverstraat 12, 3572 VD Utrecht.
Tel. 030 - 713329
I.D. Verkuil, Dumeelaan 452,
2722 ZK Zoetermeer. Tel. 079 - 426679.
H. Termeer, Kometenstraat 28,
6543 XJ Nijmegen. Tel. 080 - 772179.
W. Rongen, Antillen 4, Utrecht.
Tel. 030 - 892580.
Ruud Slotboom, Vesuvius 42,
3524 WV Utrecht. Tel. 030 - 895982.
J.L.G. van Oudheusden, Massenetstraat 21,
5144 WP Waalwijk. Tel. 04160 - 37430.

• VGN-vertegenwoordigers in de Onderwijscommissie NHG/VGN

Mw. C.E.M. Veldhuis-Meester, Emdaborg 14,
9751 SJ Haren. Tel. 050 - 346212.
J.C.M. Greep, Van Zuylen van Nijveltstraat
64,
2242 AR Wassenaar. Tel. 01757 - 16387.
E. Boerhout, Merwedekade 133,
3522 JA Utrecht. Tel. 030 - 800552.

• Afdelingssecretarissen

Alkmaar. H. de Roest, Kievitstraat 5, 1602 PM
Enkhuizen. Tel. 02280-15550.
Amsterdam. Onbekend.
Arnhem. J. Sillekens, Patrijsstraat 42, 6542 TM
Nijmegen. Tel. 080-778680.
Den Bosch. Vacant.
Breda. A. Schillemans, Kennedylaan 45, 5051
XE Goirle. Tel. 013-341252.
Eindhoven. J. Engbers, Roest 2, 5491 XX St.
Oedenrode. Tel. 04138-73138.
Goes. A.P. van Vugt, Westerzicht 273, 4385 AH
Vlissingen. Tel. 01184-71109.
Groningen. Vacant.
Den Haag. Mw. J.M.H.J. Kuipers,
Pomonaplein 54, 2564 XS Den Haag. Tel. 070-
3259222.
Haarlem. Vacant.
Heerlen. Vacant.
Hengelo. P. Wester, Denekamperstraat 28, 7588
PW Beuningen (OV.). Tel. 05415-2061.
Leeuwarden. H.G. Walthoff, Nynke v.
Hichtumwei 66, 8915 JJ Leeuwarden. Tel. 058-
121982.
Maastricht. L.J.C.H. Jacobs, Schansweg 2, 6325
PA Berg en Terblijt.
Rotterdam. C.J. Renes, Hoeksekade 53, 2661 CJ
Bergschenhoek. Tel. 01892-16363.
Utrecht. P. van Hees, Prof. Ritzema Boslaan 95,
3571 CP Utrecht. Tel. 030-733562.
Venlo. Vacant.
Zutphen. J.B.M. ter Beek, Leeuweriklaan 4,
7203 JE Zutphen. Tel. 05750-18339.
Zwolle. Vacant.

• Commissie PABO

F. Kolen, *voorzitter*, Van Renesseborch 69,
3341 RC Hendrik Ido Ambacht.
Tel. 01858 - 12913.
J. Schmiermann, *secretaris*, Mooksebaan 8b,
6562 ZS Groesbeek.
Tel. 08891 - 71636
A. van Zeyl, *penningmeester*, Frankenthaler 19,
2291 JA Wateringen.
Tel. 01742 - 3809.
Th. Beker, Singelstraat 28,
4331 SV Middelburg.
Tel. 01180 - 27981.

• Commissie Havo/Vwo

P. Wester, *voorzitter*, Denekamperstraat 28,
7588 PW Beuningen. Tel. 05415 - 2061.
J. van Ginkel, *secretaris*, Schoonenburg 116,
6714 GE Ede. Tel. 08380 - 35543.
Mw. A. Biezen-Hurkmans, Genderweg 1,
5521 NX Eersel. Tel. 04970 - 13578.
L. Dalhuisen, Postbus 5, 2361 BV Warmond.
Tel. 01711 - 10810.
J. Krol, Jan Wiegersstraat 93,
7556 JX Hengelo. Tel. 074 - 426721.
E. Roest, Tapuitlaan 123,
7905 CV Hogeveen. Tel. 05280 - 74144.
N. Stam, Kortenaerstraat 5,
5102 BV Dongen. Tel. 01623 - 20856.

• Commissie Mavo/Lbo

G. Twickler, *voorzitter*, Debussylaan 9,
4941 WD Raamsdonkveer. Tel. 01621 - 14191.
Mw. M. van Tussenbroek, *secretaris*,
Marie Curielaan 76, 3553 HV Utrecht.
Tel. 030 - 438268.
J. de Vries, Röntgenlaan 8, 3553 GM Utrecht.
Tel. 030 - 422693.
Mw. J. Daalmans, Olympialaan 6,
4625 Ct Bergen op Zoom. Tel. 01640 - 37998.
T. Poot, Indigoblaauw 13,
2718 JZ Zoetermeer. Tel. 079 - 611617.

• Didactiviteitencommissie

Mw. H.A.M. Mulkens-Harmeyer, *voorzitter*,
Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen.
Tel. 05923 - 424.
Mw. I. Rutgers, *secretaris*,
Lokeren 105, 5235 DC
's-Hertogenbosch. Tel. 073 - 417822.
H. van Duijsen, Lokeren 105,
5235 DC 's-Hertogenbosch. Tel. 073 - 417822.
H. Kummerer, Jan van Eyckgracht 79,
5643 TD Eindhoven. Tel. 040 - 118590.
J.G. Raven, Kinkoarn 8, 9501 MJ Stiens.
Tel. 05109 - 4050.
R. Soeter, Cayennedreef 23,
3563 SB Utrecht. Tel. 030 - 612710.

• Commissie COMIGO

Mw. M. Bitter, *voorzitter*,
Landwevingstraat 101, 6133 AG Sittard.
Tel. 04490 - 26789.
B. Munsters, *secretaris*, Keizer Karelstraat 9,
6137 HD Sittard. Tel. 04490 - 27365.
T. Sliphorst, Berg 78, 5508 AX Veldhoven.
Tel. 040 - 545259.
J. Snijders, Churchillaan 13,
5571 AR Bergeyk. Tel. 04975 - 2972.

• Commissie Volwasseneneducatie

M. Otten, *voorzitter*, Deventerweg 60,
7203 AM Zutphen. Tel. 05750 - 42160.
Mw. J. van Broekhoven-van Bakkum,
secretaris/penningmeester, Malvense erven 102,
5672 HN Nuenen.
Mw. M.L. Teunissen, Postbus 31,
9989 ZG Warffum. Tel. 05950 - 3082.
Mw. B. Beenackers-Heeren,
Adm. Helfrichstraat 10, 9801 EM Zuidhorn.
Tel. 05940 - 3365.
Mw. M. Vencken-Martens, Haarenseweg 4a,
5061 VL Oisterwijk. Tel. 04242 - 84297.
Mw. I. Attema, Transvaalkade 29,
1092 JL Amsterdam. Tel. 020 - 931572.

• Onderwijsadviescommissie

Mw. D.J.A. Roodhuyzen-van Breda Vriesman,
voorzitter, Populierendreef 628,
2272 HK Voorburg. Tel. 070 - 3873165
W. van Waardhuizen, *secretaris*,
Poortersveld 309, 7327 AK Apeldoorn.
Tel. 055 - 423832.
W. Bouwman, Kloosterstraat 47,
5708 GM Helmond. Tel. 04920 - 34709.
Mw. J. Reitsma, van Brerostraat 79,
7312 VL Apeldoorn. Tel. 055 - 558238.
P. van Leeuwen, Everdrift 4, 5431 LV Cuyk.
Tel. 08850 - 14598.
Mw. P. van Aken-Rens, Hoogwerflaan 19,
2594 BH Den Haag. Tel. 070 - 3859874.

• Commissie Vrouwengeschiedenis

Jose Eijt, *voorzitter*, Dotterlaan 15,
6832 BD Arnhem. Tel. 085 - 212780.
Janneke Riksen, *secretaris*,
Schepenenlaan 79, 8014 JC Zwolle.
Tel. 038 - 660935.
Renée Schreuder, *penningmeester*,
Vaartsestraat 214, 3511 TG Utrecht.
Tel. 030 - 318162.
Ellen Marrenga, Lange
Leidsdwardsstraat 212 hs,
1017 NR Amsterdam. Tel. 020 - 277126.
Bregje Pel, Breedstraat 123,
1601 KC Enkhuizen. Tel. 02280 - 18538.
Marianne Zewald, Vijverlaan 2,
2012 RC Haarlem. Tel. 023 - 283325.